

Raija Fulkunen

HULLUA RAKKAUTTA JA SOPIMUSTOHTOREITA

[SoPhi]

HULLUA RAKKAUTTA

JA

SOPIMUSTOHTOREITA

Raija Julkunen

HULLUA RAKKAUTTA

JA

SOPIMUSTOHTOREITA

SoPhi 96
Jyväskylän yliopisto 2004

SoPhi 96
Jyväskylän yliopisto

Toimitus
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
PL 35 (MaB)
40014 Jyväskylän yliopisto

<http://www.minervakustannus.fi/sophi>

Kustantaja ja myynti:
Minerva Kustannus Oy
Kuokkalan kartano
Hämeenpohjantie 50, 40520 Jyväskylä
Puh (014) 3386 845, 3342 800, fax (014) 3386 812
kustannus@minervakustannus.fi

©Raija Julkunen

Kansi: Marko Nääsilä
Taitto: Olli Kalpio

ISBN 952-5591-00-X

Paino:
Kopijyvä Oy, Jyväskylä 2004

SISÄLTÖ

<i>ALUKSI</i>	7
<i>TOHTORINAISIA TUTKIMASSA</i>	9
Vain naisia	9
Ensimmäisiä naisia	14
Yliopiston modernisoituminen	17
Tuhat vuotta kohti sopimustohtoreita	24
Naisvaara, naishaitta ja naisen halu	31
<i>JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO</i>	37
Seminaarista monitieteiseksi yliopistoksi	37
Naiset opiskelijoina ja opettajina	38
Tohtoreita	45
<i>KYSELY</i>	54
Kyselyn tavoite	54
Strukturoitua tietoa ja vapaita kommentteja	59
<i>TOHTORIKSI</i>	67
Sosiaalinen tausta	69
Kiinnostusta, sattumaa ja uudelle koulutusportaalle nousua	72
Jatkokoulutuksessa ja ulkopuolella	78
Ohjaus ja integroituminen	82
”Raskas ja tuskallinen”?	92

<i>VÄITÖKSEN JÄLKEEN</i>	98
Työn markkinoille	98
Professoriksi?	105
Ulkoreunalle	111
<i>TOHTORINAISEN PERHE</i>	116
Parisuhteet	116
Äidiksi	123
Koti	137
Emotionaaliset puolisiirtolaiset	141
Puolisoita ja naisten välisiä	145
<i>TOHTORINAINEN MIEHEN TYÖSSÄ</i>	151
Miesten ehdoilla	151
Yliopisto – darwinilainen viidakko ja hikipaja?	158
Vähenevä tyytyväisyys	166
<i>ONKO TOHTORIN SUKUPUOLELLA VÄLIÄ?</i>	172
Mistä tietää mikä on sukupuoli	173
Naisen kaksoisohjelma	174
Handicap nimeltä naiseus	178
Sisaria	190
<i>TOHTORINAISET SUKUPUOLIJÄRJESTELMISSÄ</i>	193
Sukupuoli ja luokka	194
Luokka/sukupuoli	196
Tieteet ja sukupolvet	197
Mukautuvat ja hangoittelevat ihmistieteet	202
Sopimusten inhimillinen tekijä	206
Liitetaulukko	218
<i>LÄHTEET</i>	219

ALUKSI

Tämän tutkimuksen laittoi liikkeelle Jyväskylän yliopiston juhlavuosi. Tänä vuonna 2004 on 141 vuotta Jyväskylän opettajaseminaarin ja 70 vuotta Kasvatusopillisen korkeakoulun perustamisesta sekä 38 vuotta yliopistotatuksen myöntämisestä. Koska Jyväskylän yliopistolla ja erityisesti opettajaseminaarilla on tärkeä asema naisten kouluttautumisen historiassa, yliopistossa päätettiin juhlia seminaarin, korkeakoulun ja yliopiston naisia. Yliopiston kirjastoon alettiin suunnitella täällä väitelleitä naisia koskevaa näyttelyä ja tiedusteltiin, voisiko naistutkimus osallistua jotenkin näyttelyn järjestämiseen. Kirja on saanut alkunsa tästä yhteydenotosta. Järjestin syyslukukaudella 2003 naistutkimuksen ja yhteiskuntapolitiikan opiskelijoille *Naisten yliopisto*-seminaarin ja keräsin kirjan pohjana olevan kyselyaineiston. Seminaarin osallistujista Suvi Hentilä ja Tiina Kalijärvi osallistuivat kyselyn toteuttamisen eri vaiheisiin ja vastasivat mm. lomakkeiden postituksesta sekä lomakkeiden valmistamisesta tallennukseen. Katri Kuvaja ja Hanna Surakka analysoivat kyselyssä kerättyä laadullista aineistoa. Kyselyn yhteydessä kerättiin erikseen tietoja myös näyttelyä varten. Kysely oli ja on nimetön, mutta vastauspyynnössä pyydettiin halukkaita lähettämään cv:nsä tai muu kertomus itsestään erilisessä vastauskuoressa kirjastoon Pirkko Audejev-Ojasen nimellä.

Kirjassa käytetään kyselyn lisäksi yliopiston tutkintorekisterin sisältämää tietoa. Tapani Hardén opintotoimistosta toimitti tarvitut listaukset käyttööni ja tarkasti listauksista tekemiäni laskelmia. Tämän kirjan lyhyempi versio julkaistaan yliopiston juhlakirjassa *Harvinaisesta moninaiseksi* samannimisenä artikkelina. Timo Anttila on auttanut mm. tekemällä kirjassa käytettävät tilastolliset analyysit ja asettelemalla taulukot, ja muitakin työtovereita yhteiskuntapolitiikasta osallistui lomakkeen suunnitteluun. Tätä kirjaa tai em. artikkelia ovat eri vaiheissa kommentoineet Helena Aittola, Jorma Hänninen, Eeva Jokinen, Kimmo Jokinen, Pentti Määttä ja Riikka Niemi. Leena Åkerblad viimeisteli tekstin ja Olli Kalpio taittoi kirjan. Kiitos kaikille.

Innostuin tästä mittakaavaltaan vähitellen kasvaneesta hankkeesta spontaanisti yliopiston käytävällä (kiitos Saara Jäntin!). Omistan tämän kirjan kaikille kyselyyn vastanneille ja vastaamattomille naisille.

TOHTORINAISIA TUTKIMASSA

Vain naisia

Kovin paljon ajattelematta ja aika spontaanisti luiskahdin tekemään tätä tutkimusta niin kuin se on tehty eli vain naisiin kohdistuvana. Jälkikäteen olen ajatellut, että siitä voisi harmistuakin. Herättäisi suuren kohun, jos joku tutkisi Jyväskylän yliopistossa väitelleitä miehiä. Tosin se olisi naistutkimuksen näkökulmasta täysin sallittua, jos tutkimus tehtäisiin sukupuolitetoisesti mies- ja maskuliinisuuden tutkimuksena.

Välittömät selitykset tutkimuksen kohdistamiselle vain naisiin olivat ajateltu pienimuotoisuus sekä kytkentä naistutkimuksen opetukseen, kirjaston näyttelyyn ja naisia käsittelevään juhlakirjaan. Naistutkimus on pyrkinyt oikeuttamaan naisten tutkimisen naisina, vertaamalla heitä miehiin. Naisissa on edelleen ja aina vain sellaista poikkeussävyä ja tulokkuutta miesten historiallisesti hallussaan pitämällä areenoilla, että naisten tutkiminen tuntuu oikeutetulta. On myös ajateltu, että naiset vähemmistönä ja tulokkaina näkevät kulttuurin ja käytännöt selvemmin kuin niihin samastuva ensimmäinen sukupuoli.

Naisten osuus väitelleistä niin koko maassa kuin Suomessa lähentelee puolta, ja jos trendi jatkuu, niin lähivuosina naisista tulee väitelleiden enemmistö. Naisia on mahdoton pitää tässä mielessä marginaalisina. Siitä huolimatta naisten asema tiedemaailmassa ja tieteellisillä urilla käsitetään jatkuvasti tasa-arvokysymyksenä, johon myös korkeakoulujen ja Suomen Akatemian tasa-arvo-ohjelmat ottavat kantaa. Vaikka naiset alkavat saavuttaa tohtoreina miehet, tohtorin tutkinnon jälkeen naisten ura etenee kankeammin. Professoreista naisia on reilut viidennes (21% vuonna 2002). Sekin tosin on EU-maiden korkeimpia ja Pohjoismaiden korkein (Husu 2002b).

Ideaalityyppisesti tieteen tulisi etsiä universaalia totuutta. On kuitenkin johdonmukaista ajatella, että yhden sukupuolen hallussa ollut instituutio kantaa tämän jälkeä (Fox-Keller 1988). Vielä vähemmän sukupuolettomia ovat tiedettä ympäröivät sosiaaliset käytännöt, yhteisöt ja valtarakenteet. *We are no angels*, siis ruumiitonta henkeä, tekisi mieli lai-

nata Margaret Somersia (1998) aivan toisesta yhteydestä. Yliopisto on kuin mikä tahansa työpaikka ja tutkimuskin on yhä arkisempaa, ei-niin-kovin-ylevää työtä ”totuuden” palveluksessa. Naisten pääsy tohtoreiksi ei tee yliopistosta sukupuoletonta paikkaa sen enempää kuin naisten tulo työelämään on tehnyt muustakaan työelämästä sukupuoletonta.

Suomalaisen naistutkimuksen noin kaksikymmentävuotisen historian valossa naistutkijat ovat oikeastaan olleet aika vähän kiinnostuneita itsestään. Jonkinlaisen katveen jälkeen viime vuosina on ilmestynyt useampia tutkimuksia ja puheenvuoroja tutkijanaisista (Ahponen 2001; Husu 2002a ja b, 2004; Koski & Tedre 2003; Kurki 2003 ja 2004; Saarinen 2003). Innostuin aiheesta ja asiasta myös siksi, että olin mukana opetusministeriön vuonna 1981 asettamassa naisten tutkijanuran ongelmia ja esteitä selvittäneessä työryhmässä (KM 1982:33). Ryhmä teki suomalaista pioneerityötä ja loi käsitteellisen kehikon naisten yliopistoaseman analyysille. Itse tein siinä yhteydessä opiskelijaryhmän kanssa selvityksen Jyväskylän yliopiston naisopettajista (Julkunen 1982) sekä miesten ja naisten urista ja asenteista.¹ Mukanaolo tuossa ryhmässä oli merkittävää omalle naistietoisuudelleni. Olin ryhmässä poikkeus, valtiotieteen lisen-siaatti, ei-helsinkiläinen lehtori. Muut olivat merkittäviä tiedenaisia ja professoreita. Lähtemättömimmin minuun vaikutti se, kun naiset jutustelivat keskenään perheistään, miehistään, vanhemmistaan ja suvuistaan. Silloin vasta tajusin, miten monien noitten naisten miehet ja isät myös olivat professoreita ja perheet, joskus suvutkin, toisensa tuntenutta kulttuurieliittä. Sen lisäksi, että tuo havainto vahvisti oman ulkopuolisuu-teni kokemusta, se synnytti kiinnostuksen naisten uran ehtoihin. Pitikö naisella olla professori-isä ja professorimies tullakseen merkittäväksi tiedenaiseksi? Pitääkö vielä tänäänkin? En ole koskaan varsinaisesti tutkinut eliittinaisia, heidän isiään ja miehiään, mutta olen noukkinut vastaan tulleet tiedonsirut sillä tavalla kuin noukkii sellaista, mille on tullut sensitiiviseksi.

Mutta nuo tiedenaiset olivat myös naisia. Suhde omaan naisena oleminen oli luontevan mutkatonta, ja ryhmässä vallitsi naisten keskinäinen tuttavallisuus. Se oli innostava ryhmä, ja poikkesi kaikista niistä miesryh-

¹ Jälkimmäinen jäi raportoimatta ja julkaisematta kunnolla. Siitä on vain pieni juttu yliopiston tiedotuslehdessä (Julkunen 1985a).

mistä, missä olin ollut ainoana naisena. Näiden naisten suhde omaan naiseuteensa oli minulle merkittävää juuri tuolloin, jolloin olin heräämässä siihen ajatukseen, että sukupuolella on väliä ja opettelemassa pois entistä miesnormisuuteen nojaavaa tasa-arvokäsitystäni. Sen mukaan sukupuoli ei ole väliä, naiset pystyvät siihen mihin miehetkin, naisilla tulee olla oikeus siihen mihin miehilläkin ja naisten ei tule suostua mihinkään, mitä miehetkään eivät tee (paitsi synnyttämään, mihin miehet eivät pysty). 1960-luvulla olin toteuttanut sukupolveni naisille ominaisen siirtolaisuuden, kuten Arlie Hochschild (2003, 3) sitä kutsuu, eli jättänyt äitini emotionaalisen kulttuurin ja hoiva-maailman jonkinlaisena naisten takapajuisuutena.²

Ryhmän varsinainen merkitys oli tietysti muualla kuin minun henkilöhistoriaani jättämillään jäljillä. Naisten tutkijanuran esteitä selvittänyt ryhmä perehtyi kansainväliseen keskusteluun, teki ja teetti lyhyessä ajassa useita selvityksiä ja loi pitkäksi aikaa käsitteellisen kehikon, jolla tarkastella naisten tutkijan- ja yliopistouran ehtoja ja esteitä. Ryhmä jäseni ja nimesi ensimmäistä kertaa Suomessa yliopistomaailmassa olevia naisia ulossulkevia ja sivuuttavia käytäntöjä. Näitä olivat avoin, mutta ennen muuta piilosyrjintä, kuten naisten ja heidän tuotantonsa näkymättömyys miehille, naisten tutkimusaiheiden tai naisten alojen vähättely, tuen ja kannustuksen puute, epävirallisten professionaalisten verkostojen ja kommunikaation ulkopuolelle jääminen, rutiininomaisten tehtävien antaminen naisille. Kaiken kaikkiaan työryhmä suuntasi katsetta pois siitä ”perhe ja lapset”-selityksestä, jota erityisesti miehet suosivat, yliopiston sisäisiin prosesseihin. Nyt viime syksynä ryhtyessäni kyselyn tekemiseen tunsin siis tullessi kuin kotiini tähän aiheeseen.

Tämän kirjan kohde, Jyväskylän yliopistossa väitelleet naiset, määräytyi siis kuvastusta yhteydestä. Toteutin kyselyn vähän toisella kädellä varsinaisten tutkimusteni lomassa. Luin vasta jälkikäteen esimerkiksi kaksi suomalaista tohtoritarinoiden kokoelmaa, Päiviö Tommilan toimittaman

² Vähän myöhemmin Hochschild (2003, 5) sanoo useimpien sukupolvensa koulutettujen naisten lailla tehneensä eräänlaisen puolittaisen siirtolaisuuden, jättäneensä äitinsä hoiva-orientoituneen maailman irtoamatta siitä kuitenkaan kokonaan ja liittynyt isänsä ura- ja järkimaailmaan asettumatta siihen kuitenkaan todella. ”Asutin kumpaakin sfääriä mutta minulla ei ollut kansalaisuutta kummassakaan”, Hochschild sanoo.

Miten meistä tuli historian tohtoreita (1998) sekä Heikki Halilan ja Pekka Timosen toimittaman *Miten meistä tuli oikeustieteen tohtoreita* (2003). Näissä kertojissa naiset ovat pieni vähemmistö, historian tohtoreissa 8/64 ja oikeustieteen tohtoreissa 13/74. Aineistoa raportoidessani aihe osoittautui ajattelemaani kiinnostavammaksi ja aineisto odottamaani antoisammaksi, joten tuloskaan ei ole niin pienimuotoinen kuin oletin aiheeseen tarttuessani. Tohtorintutkinnon asema on muuttunut aika lailla siinä reilussa puolessa vuosisadassa, jolloin Jyväskylässä on väitely. Yksinäisestä puurtamisesta ja harvinaisesta tapahtumasta on tullut organisoitua, järjestelmällistä ja ohjattua jatkokoulutusta ja tohtorituotantoa. Väitteleiden aineisto ei antanut kurkistusaukkoa vain naisiin vaan yliopistolaitoksen muutokseen, yliopiston ja naissukupolvien leikkauskohtiin, yliopiston ja urien sukupuolittumiseen.

Tohtorintutkinnon statuksen muutos ja naisen aseman muutos eivät ole toisistaan riippumattomia ja toisilleen ulkoisia vaan toisiinsa kietoutuvia ilmiöitä. Sääty-yhteiskunnan yliopisto oli miesten laitos, sukujen ja veljessarjojen laitos. Naiset alkoivat päästä sisään yliopistoon sääty-yhteiskunnan hajoamisen aikaan, ehkä hajoamisen merkinäkin. Vielä 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa ”Yliopistossa siis jatkuivat traditiota siirtävät sukuyhteydet, (...), mutta samalla tie avautui entistä selvemmin uusille kyvyille” (Klinge ym. 1989, 482). Yliopiston demokratisoituminen ja naisistuminen ovat osa samaa kehityskulkua. Mitä tohtorintutkinnolle ja tohtori-instituutiolle on tapahtunut tutkinnon yleistymisen, demokratisoitumisen ja naisistumisen vuosikymmeninä, entä nyt kun demokraattista, suhteellisen avointa ja kaksisukupuolista yliopistoa on viety kohti markkinaehtoista tulostehdasta ja sääty-yhteiskunnan elitistisestä yliopistosta vain juonteita jäljellä? Jyväskylän yliopiston tohtori-historia on tietenkin aika lyhyt, mutta silti nyt 2000-luvun alussa on mahdollista tavoittaa niin niitä naisia, jotka ovat Jyväskylän yliopiston ja omien tieteenalojensa pioneereja ja ensimmäisiä, kuin organisoidun tohtorikoulutuksen tuottamia tohtoreita.

Kirja nojaa yliopiston tutkintorekisteristä löytyviin tietoihin ja syksyllä 2003 toteutettuun kyselyyn. Tutkintorekisterin avulla olen tehnyt joitakin miesten ja naisten vertailuja, kun taas kysely kohdistui vain naisiin. Taustaa antavat myös yliopiston juhlakirjan artikkelit. Ne käsittelevät sekä opettajaseminaarissa opiskelleita naisia, joista monista tuli

aikansa merkkihenkilöitä (Harjula 2004b; Kokko 2004), että Jyväskylän yliopiston nykyisiä naisopettajia (Heiskanen-Mäkelä 2004; Hyvönen 2004). Yliopiston museo ja etnologian opiskelijat ovat vastanneet jälkimäisen haastattelumateriaalin keruusta, tallentamisesta ja kirjoittamisesta. Juhlakirja sisältää myös seminaarissa opiskelleiden naisten pienoiselämäkertoja, ja tarjolla onkin vaikuttava joukko naisia Minna Canthista Anni Swaniin, Emma Irene Åströmistä Jenny Paulaharjuun, Lucina Haggmanista Lea Pilttiin. Koska tutkin naisia, en yritä edes spekuloida missä määrin kirjan havainnot pitäisivät paikkansa myös miehiin.

Naistutkimuksen alkuvaiheessa 1960- ja 70-luvulla sen tehtävä asetettiin yksinkertaisesti: antaa ääni naisille. Nytemmin on keskusteltu siitä, kenen ääni tutkimuksessa oikein kuuluu, tutkijanko tai tutkittavien. Myönteisesti on ajateltu, että tutkimusten kautta nekin, joiden yksittäinen ääni ei kuuluisi, osallistuvat yhteiskunnalliseen keskusteluun kyselyjen ja haastattelujen vastaajina ja tutkimusten kohteina (Piispa 2004). Tohtoriniaisilla on kaikki mahdollisuudet sanoa sanottavansa ilman tutkijan auttavaa kättäkin. Mutta heillekin kokonaiskuva antaa mahdollisuuden suhteuttaa omat käsitykset muihin.

Arlie Hochschild on inspiroiva, joidenkin mielestä liian populistinen sosiologi, sillä monista hänen teoksistaan on tullut myös kansainvälisiä bestsellereitä. Uusimmassa kirjassaan Hochschild (2003, 6) puolustaa itsen käyttämistä tutkimusinstrumenttina, ja sanoo, että viime kädessä meillä ei ole mitään muuta kuin itsemme. Intellektuaalisen halumme juuret lapsuudessa selittävät tuon instrumentin rajoja. Lapsuuden hellittämättömät ristiriidat eivät ainoastaan pane meitä liikkeelle vaan muovaavat tapamme nähdä ja hämmästyä. Hochschildille tuo itsepintainen ristiriita, joka on suunnannut hänen koko tutkijantyötään, oli äidin ja isän maailman, tunteiden ja älyn, välillä. Tunnistan tuonkin, mutta sitä itsepintaisempi oli säätyraja, jonka väärällä puolella olin. Varkauden kaltaisessa sääty-yhteiskunnassa jako oli selkeä ja ladattu, ja ymmärsin sen tiheän läsnäolon vasta vuosikymmeniä myöhemmin luettuani Hannu Soikkasen *Varkauden historian*. Lapsuudesta jäi mieleen vain luokkarakenteen kaksijakoisuus, me ja paremmat ihmiset, ja ne helpotuksen hetket, jolloin tunsin itseni tai perheemme kurkottavan lähemmäksi tuota rajaa. Minun tutkijankatsettani ja yrityksiäni olla nainen, jolla on aivot ja joka kirjoittaa, ei siis ole muovannut vain jako naisten ja miesten maailmaan vaan jako tavallisten

ja parempien ihmisten maailmaan ja noissa jaoissa rakentunut luokka/sukupuolihabitus. Ja kun Hochschild puhuu siitä, miten hän jäi puolittaiseksi siirtolaiseksi kahden maailman, emotionaalisen ja intellektuaalisen välille, olen tätäkin enemmän jäänyt puolisiirtolaiseksi matkalla tavallisten ihmisten säädystä sivistyneeseen säätyyn.

Ja tietysti olen kirjoittanut tämän kirjan myös ikäisenäni, tietyssä ikä/sukupuolihabituksessa. Yksi merkellisimpiä ja kiehtovimpia asioita omassa vanhenemisessä on aikakäsityksen muutos. Lapsena ja nuorena jo sodat (synnyin vuonna 1944), puhumattakaan kolmekymmentäluvusta, tuntuivat kuuluvan menneeseen maailmaan. Nyt sata vuotta tai satoja vuosia sitten eläneet naiset tuntuvat olevan läsnä minussa, eivät mennyttä aikaa. Minun tekee myös mieleni luonnehtia tämän kirjan otetta Eeva Jokisen (1996b) lanseeraamalla ”kiertelevällä piialla”, vaikka tiedän banalisoinvani hänen metodista keskusteluaan. Eeva Jokinen etsi metaforia heikolle, sukupuoliselle subjektille, ja näin hän kuvaa otettaan (1996b, 201–203). *Kiertelevänä piikana olen kuljeskellut erilaisissa tuvissa, huusholleissa ja kartanoissa. Olen kuunnellut emäntiä, tyttäriä, miniöitä, lapsettomiakin naisia (...)* Olen juoruillut muiden piikojen kanssa tai heidän kirjoittamiensa tekstien kanssa (...) Piika kertokoon myös itsestään... jos uskoo, että itsestä kertominen on riskin arvoista (...) olen maininnut omaelämäkerrallisia fragmentteja siellä täällä ja koettanut selittää piikomisreittini mahdollisimman tarkkaan. Kiertelevä piika on sekä intertekstuaalinen että ruumiillinen ja paikallistuva. Olen kertonut itsestäni riskittömiä fragmentteja. Kiertelyllä tarkoitan myös sitä, että tämä teksti mutkittelee maastossa ja tallaa sinne polkua, jonka viittoina ovat tiede, yliopisto, naistohtorit ja naistohtorien elämä.

Ensimmäisiä naisia

Älykkäimpienkin rotujen joukossa on joukoittain naisia, joiden aivojen koko on lähempänä gorillan kuin kehittyneempien miesaivojen kokoa. Naisen huonommuus miehiin verrattuna on niin ilmeinen, ettei sitä voi epäillä hetkeäkään. Kaikki psykologit, jotka ovat tutkineet naisen älyk-

*kyyttä, runoilijat ja kirjailijat samoin, tunnustavat, että naiset edustavat ihmisen kehityksen alkeellisempia muotoja. He ovat lähempänä villi-ihmisiä ja lapsia kuin aikuisia, sivistyneitä miehiä. Nainen on oikukas ja tasapainoton. Häneltä puuttuu kyky ajatella loogisesti. On tosin muutamia lahjakkaita naisia, jotka ovat selvästi keskitason miehen yläpuolella. He ovat kuitenkin samanlaisia poikkeuksia kuin mitkä tahansa hirviöt, esimerkiksi kaksipäiset gorillat. Voimme unohtaa naiset, kun puhumme älykkyydestä.*³

Näin kirjoitti vuonna 1879 sosiaalipsykologian perustajana pidetty Gustave LeBon. LeBon ei ollut yksittäistapaus. Virginia Woolf (1990, 40; alun perin 1929) kuvaa kaikkia miesten naisista, naissukupuolen salaisuudesta ja alemmuudesta kirjoittamia kirjoja ja kysyy naisilta, tiesivätkö nämä olevansa ”ehkä maailmankaikkeuden runsaimmin käsitelty eläin”. Sukupuoli ja sen luonne, toisin sanoen naiset, olivat vetäneet puoleensa kaikenlaisia miehiä, lääkäreitä, biologeja, kirjailijoita, ja myös miehiä, ”joilla ei näytä olevan mitään muuta ansiota kuin se, etteivät he ole naisia”. Paul J. Möbiuksen, saksalaisen neurologin teos *Über den physiologischen Schwachsinn des Weibes* (Naisen fysiologisesta heikkomielisyydestä) ilmestyi 1897 ja vuoteen 1922 mennessä siitä oli otettu 12 painosta. Tämä on se tausta, jolta Aino Kallas kirjoitti vuonna 1912 satiirin nimeltä *Nainen, jolla oli aivot*, kuvauksen naisesta, joka joutui kamppailemaan naiselle epätavallisten suurten ja toimivien aivojen kanssa, eikä se satiiri päättynyt hyvin ainakaan naisen ja hänen aivojensa kannalta. Nainen näet onnistui lopulta tappamaan aivonsa alentavalla ja niille sopimattomalla työllä. Terän kadottua ja uurteiden silittyä nainen iloitsi siitä, että ”saisi rauhassa elää sokeudessa, johon luoja on naisen luonut” (Kjellberg 1989, 42).

Eurooppalainen yliopisto on yksi keskeisiä naisten ulossulkemisen instituutioita aina ensimmäisten yliopistojen synnystä 1100-luvulta.⁴ Kun pitkin tuhatluvun alkupuolta joillakin naisilla ja joillakin miehillä oli tilaisuus tieteen harjoittamiseen, tieteen asteittainen professionalisoitu-

³ Olen löytänyt sitaatin vuosia sitten Kari Uusikylän kolumnista.

⁴ Yleensä yliopistojen synty paikannetaan 1100-luvulle. Itse asiassa Bolognan yliopisto on peräisin 1000-luvulta, 1100-luvulla syntyivät Pariisi ja Oxford.

minen ja instituotuminen yliopistoihin ja sen avulla tehty naisten sulkeminen akateemisen kasvatuksen ja tieteen ulkopuolelle heikensi naisten asemaa (Husu 2002a, 34). Naissivistys saattoi elää lähinnä luostarien suojissa (Oakley 1981). 1800-luvun lopussa yliopistolaitos alkoi avautua naisille, ja ensimmäisenä ovensa avasivat Zürichin ja Pariisin yliopistot 1860-luvulla (Husu 2002a ja b). Maineikkaat Cambridge ja Oxford sinnittelivät vastaan vielä melkein sata vuotta tai antoivat hyväntahtoisesti naisten perustaa naislaitoksiaan. Virginia Woolfin *Oma huone* sisältää herkullisen satiirin ”Oxbridgestä” naisen kulumasta katsottuna. Suomessa kuilu yliopiston perustamisesta naisten sisäänkäyntiin ei ole yhtä pitkä kuin Keski-Euroopassa, sillä Turun Akatemia perustettiin ”vasta” vuonna 1640, ja sieltä se siirrettiin Helsinkiin, nykyiseksi Helsingin yliopistoksi, vuonna 1828.

Noiden vuosisatojen yliopisto oli yläluokkien ja (suomalaisenkin) säätyläistön elämässä tärkeä instituutio. Naisten sulkeminen yliopiston ulkopuolelle kosketti välittömästi vain harvoja säätyläisnaisia. Laajempaa merkitystä yliopiston yksisukupuolisuudella on tieteen, sivistyksen ja ajattelun androsentrisen muokkautumisen kautta. Myös akateemisen maailman huipun käytännöt ja symbolit ovat kantaneet mieskuva mukanaan, niin myös tieteellistä väittelyä yleisön edessä käyvä, argumentteja esittävä ja puolustava hahmo, väittelijä, tai promovoitava tohtori, ei muistuta keskiajan neitoa vaan ritaria.

1800-luvun suomalainen säätyläistö eli kosmopoliittista elämää. Ei vain Albert Edelfelt mennyt Pariisiin, vaan myös naiset matkustivat ja hakivat oppia ja sivistystä Suomen ulkopuolelta. Jyväskylään vuonna 1863 perustettu opettajaseminaari oli ensimmäinen naisille korkeampaa sivistystä ja ammatillista opetusta tarjonnut laitos. Ensimmäiset opiskelijat tulivat säätyläistöstä, ja monet seminaarista valmistuneet naisopettajat jatkoivat opintoja ulkomailla. Seminaarin opettajien koulutusvaatimukset olivat korkeat, ja ensimmäiset naisopettajat olivatkin hankkineet koulutuksensa ulkomailla.

Ensimmäinen suomalainen naistohtori, Viipurista kotoisin oleva Lydia Seseman väitteli ulkomailla, Zürichissä, vuonna 1874. Hänen aineensa, orgaaninen kemia, ei ollut erityisen naisellinen. Suomessakin naiset alkoivat tähän aikaan päästä yliopistoon anomalla erivapautta sukupuolestaan. Näin ensimmäinen nainen, Karolina Eskelin, väitteli Suomessa

vuonna 1895 (lääketieteessä) ja vuodesta 1901 naiset saattoivat opiskella suomalaisissa yliopistoissa miesten kanssa samoin muodollisin oikeuksin. Opetusvirkojen naissulku poistettiin vuonna 1916. Ensimmäinen naisprofessori oli historioitsija Alma Söderhjelm, jolle rouva Ellen Dahlströmin lahjoituksen turvin perustettiin professuuri Åbo Akademiin (1927) (Engman 1989). Alma Söderhjelm on kertonut, miten hankala hänen sosiaalinen asemansa oli, kun häntä ei voinut lukea sen enempää professorien kuin heidän vaimojensakaan joukkoon.

Naisten osuus väittelijöistä pysyi alhaisena (2–3 %) 1930-luvulle saakka ja yleistyi siitä hitaasti niin, että aloittaessani yliopisto-opiskeluni (1963) yhdeksän kymmenestä väittelijästä oli edelleen miehiä ja omassa yliopistossa, silloisessa Kasvatusopillisessa korkeakoulussa oli väitellyt yksi nainen. Seuraavana vuonna, jolloin asiasta tehtiin selvitys, maassamme oli kaikkiaan kolmetoista naispuolista professoria tai apulaisprofessoria, 2,5 % maan professorikunnasta. Tähän vuoteen 1964 mennessä naisprofessoreita (apulaisprofessorit pois lukien) Suomessa oli ollut yhteensä kuusitoista (KM 1982:33). Tämän vuosikymmenen alussa naisia oli professoreista joka viides (21 % v. 2002). Apulaisprofessorin, entisen apulaisen, kategorian poistaminen vuonna 1998 lisäsi naisten osuutta yksikaks liki viidellä prosenttiyksiköllä.

Yliopiston modernisoituminen

Viime vuosisadan aikana, erityisesti toisen maailman jälkeen vanha sääty-yliopisto avautui ja demokratisoitui sellaiseksi, mitä alettiin kutsua massa- tai joukkoyliopistoksi.⁵ Aluksi yliopisto varjeli autonomiaansa ja yritti ottaa laajenevat opiskelijajoukot mukaan entisiin traditionaalsiin rakenteisiin. Tämä on kuitenkin ollut mahdotonta. Viimeisten vuosi-

⁵ Käsite mass on eri yhteyksissä suomennettu massaksi (massayhteiskunta, massademokratia, massayliopisto) eikä joukoksi. Joukkoyliopisto? Joukko-liikunta? Ainakin suomen kielessä termissä on kielteinen sävy ja sen tuntuu kumpuavan sellaisesta saumakohdasta, missä harvalukuiselle eliitille varatut arenat avautuvat muille yhteiskuntaluokille.

kymmenten aikana ja erityisen kiihkeästi 1990-luvun murroksessa sekä yhteiskuntapoliittinen intressi että markkinat ovat tarttuneet yliopistoon yhä tiiviimmin.

Yhteiskuntapoliittinen intressi ja sopimusyliopisto

Suomessa luotetaan koulutukseen ja kustakin ikäluokasta ohjataan poikkeuksellisen suuri osuus korkeakoulutasoiseen koulutukseen. Rahoittaja haluaa vastinetta ja vaikuttavuutta koulutuksena, tutkimuksena ja yhteiskunnallisina palveluina. Yliopistoihin ja tieteeseen kohdistunut yhteiskuntapoliittinen intressi on myötäillyt kulloistakin poliittista suhdanetta ja yhteisen hyvän tulkintaa.

Hakala ym. (2003, 31) katsovat yliopistoa tiedepolitiikan näkökulmasta ja osoittavat, miten tiedepoliittiset periodit heijastavat kunakin aikana yliopiston yhteiskunnallisesta roolista vallinnutta käsitystä. Traditionalismin aikaa seurasi 1960-luvun lopulta tieteen yhteiskunnallisen merkityksen aika. Korkeakoululaitosta laajennettiin järjestelmällisesti ja yliopistollinen tutkimus niveltettiin osaksi yhteiskuntapoliittista suunnitteluideologiaa. Tutkimusta alettiin resurssoida uudistetun Suomen Akatemian avulla, ja tärkeimmät tiedepolitiikan kohteet olivat tasa-arvon ja demokratian edistäminen. Tästä on siirrytty 1980-luvun välivaiheen, strategisen perustutkimuksen ja teknologiapolitiikan, kautta nykyiseen kilpailukyky- ja innovaatiopolitiikan aikaan, jolloin yliopistolaitoksen odotetaan tuottavan Suomen kilpailukyvyyn ja taloudellisen menestyksen kannalta tähdellistä tietoa, osaamista ja innovaatioita. 1990-luvun talouskriisi murensi syvällekin juurtuneiden instituutioiden vastustuskykyä ja helpotti uusien ideologioiden ja käytäntöjen läpimurtoa, myös yliopiston transformatiota manageristiseksi, tulos- ja markkinaohjatuksi tehoyliopistoksi. Yliopistojen taivuttamiseksi yhteiskuntapoliittisen intressin palvelukseen ja sallittuun rahoitusraamiin, valtiovalta ohjaa niitä, ja ohjaus toteutuu yhä enemmän tuloksia koskevien sopimusten kautta. Ei pelkästään valtiovalta hallituksen, opetus- ja valtiovarainministeriöiden muodossa aseta yliopistoille tavoitteita, vaan maakunnat, kunnat, yritykset ja muutkin tahot esittävät päivittäin toiveitaan yliopistoille, jotka nähdään kansallisen ja alueellisen talouden ja sen kilpailu- ja innovaatiokyvyn moottorina.

Teknokraattisia ja managerististisia yliopistoja itseään johdetaan yhä enemmän kuin liikeyrityksiä. Niille muotoillaan strategioita, kilpaillaan rahoituksesta, asetetaan tulostavoitteita, arvioidaan niiden saavuttamista ja ”kehitetään”. Prosessi kertaantuu monilla eri tasoilla, keskushallinnossa, tiedekunnissa ja laitoksissa.

Yliopistoelämän kannalta keskeisiä muutoksia ovat olleet tulosohjaus sekä budjettivarojen ulkopuolisen, ns. kilpaillon, Suomen Akatemialta, Tekesiltä, yrityksiltä, EU:lta ja säätiöiltä saadun rahoituksen roolin kasvu. Tulosohjauksessa yliopistojen budjettirahoitus on sidottu tulostavoitteisiin ja niiden saavuttamiseen (Treuthardt 2004). Tulosohjausta markkinoitiin yliopistojen vallan ja vastuun lisäämisenä. Näin varmasti on muodollisessa mielessä; valtion vuosittainen tulo- ja menoarvio ei säätele yliopistojen elämää samalla tavalla kuin ennen tulossopimusaikaa. Silti elämä yliopistoissa tuntuu ahtaammalta ja sidotummalta. Tulosohjauksen käyttöönotto ja taluskriisi kietoutuivat toisiinsa aivan samoin kuin koko julkisen sektorin reformi, jota oli alettu valmistella 1980-luvulla taluskriisistä riippumatta, sai vauhtia ja leiman samanaikaisesta julkisen sektorin säästöpolitiikasta. Tulosohjaukseen limittyivät yliopistojen säästövelvoitteet. Yliopistot kävivät läpi samanlaisen tehokuurin kuin muukin talous- ja työelämä ja julkiset laitokset. Vuodesta 1992 vuoteen 2001 kasvoi opiskelijoiden määrä 33 %, maisterien määrä 38 % ja tohtorien määrä 128 %. Opettajien määrä sen sijaan sen sijaan supistui 3 %. Vuonna 2001 ylempiä korkeakoulututkintoja valmistui 11 581 ja tohtorin tutkintoja 1203 (Sipilä 2002).

Yhteiskuntapoliittista intressiä toteutetaan kilpailun, sopimusten, auditoinnin, evaluoinnin ja laatustandardien välityksellä. Valtion ja yliopiston välinen suhde on hyvä esimerkki ns. uudesta hallintatavasta (Eberlein & Kerwer 2004; Kooiman 1993), sopimuksellistamisesta (Gerhard ym. 2002) tai evaluaatiovaltiosta (Ball 2004). Uuden sopimuskulttuurin ideologia nojaa ajatukseen vapaista ja tasa-arvoisista sopimusosapuolista – olipa sitten kysymys työttömän ja työvoimatoimiston tai yliopiston ja valtion välisestä sopimuksesta. Julkiset organisaatiot, niiden yksiköt ja professionalistit toimivat yhä monimutkaisemmissa tulos-, palvelu- ja laatusopimusten verkoissa, tilivelvollisina, evaluoituina ja läpivalaistuina (Rose 1999). Kaikki se merkitsee myös epäluottamuksen viestimistä, epäluottamusta professionaalista tietoa, harkintaa, etiikkaa ja kollegiaalista

kontrollia kohtaan. Yliopistojen kiistattomasta tuottavuuden kasvusta huolimatta valtiovalta – ainakin valtiovarainministeriö – tuntee epäluuloa autonomiansa jäänteitä varjelevia yliopistoja kohtaan. Nyt kun keskeiseksi yhteiskuntapoliittiseksi intressiksi on noussut työllisyysasteen nostaminen ja työurien pidentäminen kummastakin reunasta, tehotto-
muuskritiikki tiivistyy pitkiin opiskeluaikoihin. Konfliktipisteet ja rintamat valtion ja yliopistojen välillä siirtyilevät ja vaihtavat paikkaa. En tiedä, voiko yliopisto koskaan olla niin hyödyllinen ja sillä tavalla hyödyllinen kuin valtiovarain- sekä kauppa- ja teollisuusministeriöiden rationaali-
teetit edellyttävät.

Suoritus- ja laatustandardit, koko tilivelvollisuuden kulttuuri luo uusia, markkinahengen kanssa yhteensopivia markkinahengen habituksia. Stephen Ball (2004, 14) kuvaa tätä hiipivää muutosta seuraavasti: *Suorituskeskeisyys (...) tekee valtiolle helpommaksi hoitaa valvovaa rooliaan, harjoittaa 'etäohjausta' – 'hallitsemaan ilman hallintoa'. Se sallii valtion huomaamattoman työntymisen syvälle julkisen sektorin organisaatioiden ja niiden työntekijöiden kulttuuriin, käytäntöihin ja subjektiviteetteihin. Se muuttaa sen, minkä se 'osoittaa', se muuttaa merkityksiä, se muokkaa rakenteita, asenteita ja työtapoja uuteen uskoon ja varmistaa, että ne ovat 'linjassa'. Se esineellistää ja tavaramuotoistaa julkisella sektorilla tehtävän työn, niin että oppilaitosten tietotyöstä tulee 'tuotoksia', 'suoritusasuja', 'laadun ilmenemisiä'. Näitä esineellistymiä ympäröivät ja niiden mukana tulevat tilivelvollisuuden, kehittämisen, laadun ja tehokkuuden diskurssit tekevät vallitsevasta käytännöstä haavoittuvaa ja kestäväntöntä toimintaa – muutoksesta tulee väistämätön ja vastustamaton kehityskulku, varsinkin ja ratkaisevalla tavalla silloin, kun suoritteiden mittaamiseen käytettävät yksiköt yhdistetään kannustimiin. Sen seurauksena opettamisesta ja oppimisesta tulee tuotanto- ja palvelujentoi-
mittamisprosesseja, joissa on saavutettava siirtotehokkuuden ja laaduntarkkailun markkinatavoitteet.'*

Markkinayhteiskunnan eetokset

Valtiovallan tulosohjauksen tiivistyminen ohjaa yliopistojen toimintatapojen muuttumista markkinayhteiskunnan vaatimuksia ja eetoksia vastaavaksi. Tietoa tuotetaan paitsi tiedepolitiikan myös tietomarkkinoiden antamiin signaaleihin ja tarjoamiin rahoitusmahdollisuuksiin mukautuen. Tiedon ja itsen myynnissä kysytään sovellettavuutta: mitä hyötyä meille on sinusta ja tästä tiedosta. Yliopistojen ja niiden kasvattien, maistereiden ja tohtoreiden, on osattava tuotteistaa itsensä, tietonsa ja tutkimustuloksensa tiedon markkinoille.

Brittiläisen koulutuspolitiikan pitkää linjaa analysoinut Sally Tomlinson (2001; ks. Rautakilpi 2004) kuvaa miten on tultu tilanteeseen, jossa koulutuksen ensisijaisena tarkoituksena on opettaa kilpailemaan ja tuottaa mahdollisimman paljon korkeasti koulutettuja opportunisteja, jotka mahdollistavat jatkuvan taloudellisen kasvun – Suomessa sanomme kansallisen kilpailu- ja innovaatiokyvyn. Toisen maailmansodan jälkeisenä aikana koulutus on muuttunut hyvinvointiyhteiskunnan yhdestä tukipilarista globaalin markkinatalouden keskeiseksi voimanlähteeksi. Tomlinsonia mukailien voi sanoa, ettei koulutuksen tehtävä ole tuottaa vain tietoa ja osaamista vaan suoritus-, sopimus- ja kilpailuyhteiskunnan subjektiviteetteja tai habituksia.

Markkinaeetokseen kuuluvat myös kilpailu, voittaminen, huipulle nousu, ranking-listat ja palkinnot. Lainaan seuraavan kuvauksen markkinayhteiskunnan eetoksen tulosta yliopiston hengeksi Pirkko-Liisa Ahposelta (2001, 52–53), joka on esittänyt sen pohjanaan Andrew Wernickin teos *Promotional Culture* (1991). Wernick puhuu ”promotionaalista yliopistosta”, jossa akateemiset riitit ja statukset liitetään huippu- ja laatu-yksiköissä tuotettuihin merkkituotteisiin, performansseihin, mainoksiin ja näennäistoimintoihin. Tuotteiden näkyvyyttä lisäävät oheispalvelut, houkuttelevat kurssit ja käytäntöön sovellettavat opetuspaketit. Promootiokulttuurin sisäistänyt yliopisto rekrytoi esiintymiskykyistä henkilökuntaa, joka osaa markkinoida taitojaan ja pätevyyttään. Näyttävä cv ja taitavasti laadittu portfolio osoittavat määrätietoisuutta uralla etenemisessä. Julkaisuluettelo mittaa kykyä standardien mukaisten, anonymisti arvioitujen refereeartikkelien tuottamiseen. Suositukset osoittavat taitoa löytää oikeat mentorit, oikeat tukiverkostot ja kanavat uraväylille.

Saadut palkinnot ovat merkkejä saavutuksista ja lupaavuudesta ja viitoittavat tietä huipulle.

Yliopistoissa on aina kilpailtu asemista ja kunniaista; niissä on ollut avoimia ja piileviä hierarkioita. Silti vasta tämän päivän yliopistoa voi kutsua kilpailuyliopistoksi. Yliopistot, laitokset, tutkimusryhmät ja yksilöt kilpailevat toistensa kanssa resursseista, tavoitteiden saavuttamisesta ja kasvusta. Yliopistoihin on luotu kilpailuun perustuvia uusia hierarkioita kuten huippu- ja laatuyksiköt. Yliopistojen resurssit perustuvat yhä enemmän menestymiseen tavoitteissa ja kilpailussa. Näin yhteiskuntapoliittinen ohjaus ja markkinayhteiskunnallisuus sekoittuvat toisiinsa.

Yliopistomosaiikkia

Edellä piirretty luonnos on yliopistoelämää ympäröivä yleinen kehys tai suunta. Vaikka yliopistoja ympäröi puhe kilpailusta, tehostamisesta, laadusta, evaluaatioista, innovaatioista ja kehittämisestä, niiden sisällä myös pidetään yllä vanhaa akateemista professionalismia. Sielläkin, missä toiminta on varsin suoraan markkinavetoista eli riippuvaa ulkopuolisen rahoituksen hankkimisesta, tutkijat voivat tähdentää voimakkaasti henkilökohtaisen intressin ja akateemisen orientaation merkitystä (Hakala ym. 2003).

Eri tieteenalojen toimintakulttuurit myös poikkeavat toisistaan. Tieteenalat eroavat toisistaan sekä epistemologis-kognitiivisesti että sosiaalisesti ja kulttuurisesti (Treuthardt 2004; Ylijoki 1998). Jakolinjoja on useita: ”kovat” ja ”pehmeät”, puhtaat ja soveltavat, paradigmaltaan yhtenäiset ja hajanaiset, tempoltaan nopeat ja hitaat, ryhmätyöhön perustuvat ja yksinäiset, helpommin ja vaikeammin kaupallistettavat tieteet. Yleisen yliopistoideologian puitteisiin syntyy pikemmin *yliopistomosaiikki* kuin kulttuurisesti yhtenäinen yliopisto.

Tiedekulttuurien tutkimussuuntaus käyttää näistä eroista sukupuoliin usein liitettyä kovan ja pehmeän metaforaa. Käytän jaottelua seuraavassa, vaikka se, kuten mikä tahansa jaottelu, yksinkertaistaa tieteiden kirjoa, enkä ole erityisemmin ihastunut kovan ja pehmeän metaforaan. Karkeasti ottaen kysymys on luonnon- ja ihmistieteistä, vaikka kaikkia tieteitä on vaikea tunkea tuohon jaotteluun, ja niin luonnon- kuin

ihmistieteiden sisällä on suuri kirjo. Kovat tieteet noudattavat positivistista tieteenideaalia. Niissä pyritään tekemään yleistettäviä havaintoja, paikantamaan kausaalisia suhteita ja universaaleja lakeja. Tutkimuksella on tekijästään riippumattomat metodit ja mittausvälineet. ”Pehmeät tieteenalat” ovat vähemmän selvärajaisia. Niillä ei ole yleisesti hyväksyttyä paradigmapohjaa, teoreettinen rakenne ja käsitteistö ovat hajanaisempia. Tulokset ovat vähemmän universaaleja, pikemmin kulttuurisidonnaisia. Pehmeät tieteet ovat pyristelleet eroon kovien tieteiden positivistisesta tai kartesiolaisesta tiedeideaalista ja etsineet itselleen episteemistä oikeutusta ymmärtämisestä ja tulkinnasta. Kun pehmeiden tieteiden paradigmat ovat hajanaisia, niiden, esimerkiksi sosiologian, sisällä on erilaisia orientaatioita.

En tiedä, mitä kovien tieteiden edustajat ajattelisivat sellaisesta väitteestä, että ne ovat pehmeitä tieteitä vähemmän persoonallisia. Kuvittelenko vain, että kovissa tieteissä on universaaleja totuuksia, jotka vain odottavat paljastajaansa. Pehmeissä tieteissä ”tulokset” on tuotettava, ja ne on vaikeampi erottaa tuottajastaan. Tämä juontuu jo siitä, että pehmeät tieteet ovat kielisidonnaisia ja kieli on matemaattista asua persoonallisempi väline. Olen aina ajatellut, että kukaan ei voi tuottaa kanssani täsmälleen samanlaista tutkimusta; siinä mitä olen tehnyt, on persoonallinen kosketus ja jälki. Koska perustava osa pehmeää tiedettä on ajattelunsa ja havaintojensa siirtäminen kieleksi, äidinkieleltään englanninkieliset ovat kansainvälistyvässä, anglosaksisen hegemonian hallitsemassa tiedemaailmassa etuoikeutettuja erityisesti pehmeissä tieteissä. Mutta oletan, että niin kovissa kuin pehmeissä tieteissä voi kokea löytämisen, keksimisen ja luomisen iloa, ehkä suurta intohimoakin.

Erilaiset tiedekulttuurit eivät elä tasa-arvoista rinnakkaiseloa. Matemaattis-luonnontieteellisestä kulttuurista peräisin olevat käytännöt ja ideaalit pyrkivät valtaamaan alaa tiede- ja yliopistopolitiikassa. Kun tutkimusta organisoidaan ja rahoitetaan ja kun sen vaikuttavuutta evaluoidaan, ideaalit tulevat luonnontieteistä. Tällaisia ovat esimerkiksi tutkimuksen organisointi ohjelmiksi ja ryhmiksi, jatko-opiskelijoiden integrointi tutkimusryhmiin, julkaiseminen kansainvälisissä joulnealeissa ja siis nimenomaan artikkelimuodossa, yhteisjulkaisut, tutkimuksen arvon ja vaikuttavuuden arviointi sitaatti-indeksien avulla, kaupallisten sovellutusten, innovaatioiden ja tuotteistamisen vaatimus. Monet näistä tuottavat pään-

vaivaa pehmeille tieteille ja pakottavat niitä (meitä) puolustuskannalle. Simo Knuutila on sanonut, että kaikki suomeksi kirjoitettu on (Suomessa) vaikuttavaa. Niin Knuutila kuin Jorma Sipiläkin ovat yhteiskunta- ja kulttuuritieteitä puolustaessaan ottaneet niiden piikkiin sen, että meillä on toimiva yhteiskunta, tiedollista kommunikaatiota, sosiaalisia valmiuksia ja moraalista tietoisuutta.

Kovissa tieteissä perus- ja soveltavan tutkimuksen erottelu lienee mielekäs, eikä luonnontieteiden sovellutuksia tarvitse etsiä kaukaa. Koko moderni rakennettu maailmamme toimii matemaattis-luonnontieteellisen tiedon sovellutusten varassa. Me maallikot emme ymmärrä paljoakaan siitä teknologiasta, jota käytämme joka päivä. Myös pehmeät tieteet ovat osa yhteisöä, mutta toisin tavoin. Esimerkiksi sosiologialla on kolme perusfunktiota: päätöksenteon tukeminen, tulkkina toimiminen ja yhteiskuntakritiikki (Julkunen 2003b). Yhteiskuntatieteellinen sektoritutkimus tukee suoraan yhteiskuntapoliittista päätöksentekoa. Mutta yleisemmin sosiologia tulkitsee, paikantaa ja tekee olemistamme kotoiseksi monimutkaisemmaksi muuttuvassa maailmassa. Hyvän tutkimuksen tunnusmerkki on rohkeus tuottaa tulkinta ja ottaa se nimiinsä. Kuten Jorma Sipilä (2003, 160) sanoo, mitä enemmän maailma tulvii tietoa, sitä huutavammaksi on tullut puute ymmärryksestä, hyvästä argumentaatiosta ja terävästä ajattelusta.

Tuhat vuotta kohti sopimustohtoreita

Väittelyn pitkä historia

Kurki ja Sihvonen (1988) jäljittävät väittelyn, siis argumentin esittämisen ja puolustamisen, opetuksen välineenä aina Kiinaan 1000 v eKr. Klinge ym. (1987, 383) sanovat väittelyn, dispuotoinnin, periytyvän Platonin dialogeista ja Aristoteleen logiikasta, mutta saaneen yliopistollisen muotonsa 1100-luvulla autonomisten yliopistojen syntymisen aikoihin. Keskiajan yliopistoissa maisteri esitti teesin, jota yksi ylioppilaista puolusti respondenttina ja toiset vastustivat opponenteina, ja lopuksi maisteri

esitti yhteenvedon. Kieli oli latina, Suomessakin vuoden 1852 statuuttei-
hin saakka latina oli väittelyssä vähäisin poikkeuksin ainoa sallittu. Turun
yliopiston ensimmäinen painettu väitöskirja on vuodelta 1642. Se kuului
moraalin tai käytännöllisen filosofian alaan. Noina vuosisatoina väittele-
minen – tai siis teesiensä väittelyttäminen – kuului professorin virkavel-
vollisuuksiin. Jokaisen professorin tuli statuuttien mukaan kirjoittaa ja
pitää vuosittain vähintään yksi väitös.⁶ Väittelemällä professorit kartut-
tivat tieteellistä tuotantoaan ja pätevyyttään. Eniten väitöskirjoja pitää
nimissään professori Bilmark, joka 1700-luvun jälkipuoliskolla presidee-
rasi 229 väitöskirjaa (Klinge ym. 1987, 393), jotkut professorit eivät eri
syistä väitelleet lainkaan.

Ilmeisesti pitkin 1800-lukua väitös vähitellen muuntui tohtorinväi-
tökseksi, eri tiedekunnissa eri tahdissa. Keisarillisen Aleksanterin yli-
opiston 1808–1917 historian (Klinge ym. 1989, 395–396) mukaan pro
gradu–väitös ja kirjoituskoe kuuluivat ensin yliopiston perustutkintoon
eli filosofian kandidaatin (maisterin) tutkintoon. Vuoden 1828 statuut-
tien mukaan pro gradu–väitös jäi elämään, mutta siitä tuli tällöin perus-
tetun uutuuden, filosofian tohtorin arvon edellytys.⁷ Suullinen väittely
(latinaksi) näyttää olleen vanhan yliopiston keskeinen opetusmenetelmä,
ja nykyinen tohtoriväitös sekä seminaarien opponenttikäytäntö sen vii-
meisiä jäänteitä. Minulla ei ole ollut aikaisemmin syytä perehtyä yliopis-
ton historiaan, mutta huomaan sen aika jännittäväksi alituisine yliopis-
toreformeineen, joiden jatkoksi omana aikanani läpikäydyt tutkinnon- ja
hallinnonuudistukset asettuvat. Samaten paljastuu, että luonnontieteet

⁶ Kuninkaallisen Turun Akatemian historia (Klinge ym. 1987, 393) paljasti
minulle, mistä pro exercitio ja pro gradu–käsitteet ovat peräisin. Filosofisessa
tiedekunnassa professorien oli määräysten mukaan väiteltävä kahdesti. Pro
exercitio–väitöskirjat olivat professorien kirjoittamia, pro gradu–väitöskirjat
sen sijaan usein tulevien maisterien laatimia, yleensä professorin johdolla.
Nyt kun yliopiston koulumaistumista on vaikea estää – opiskelijat puhuvat
koulusta ja tunteista – huomaan arkisissa kohtaamisissa puolustavani tradi-
tiota ja esimerkiksi korjaavani opiskelijoiden käyttämän ”lopputyön” ärtyn-
neenä pro gradu–tutkielmaksi.

⁷ En tiedä milloin tohtorinväitös on eriytynyt pro gradu–väitöksestä ja pro
gradu–nimike on palannut maisterintutkintoon, missä se nykyään on kirjal-
lisena tutkielmana ja kirjoituskokeena, ei suullisena väitöksenä.

aivan samoin kuin nyt ovat kulkeneet yliopiston uudistumisen, esimerkiksi latinan syrjäytymisen, kärjessä.

Sovittuja tohtoreita

1990-luvulla muotoutunut uusi yliopisto- ja tiedepolitiikka antaa painavan aseman tohtorintutkinnoille. Niistä on tullut tavoitteellinen osa koulutusjärjestelmää, korkeatasoisen asiantuntemuksen ja tutkijaresurssien tuottamista. EU:n käyträmällä tiede- ja teknologiapoliittisella kielellä on tavoitteena turvata eurooppalainen tieto- ja osaamis pohja, ja osana tätä tutkijaresurssien monipuolisuus ja uusiutuminen (Kurki 2003). Suomessa tohtorintutkinnot ovat osa yliopistojen tulostavoitteita. Opetusministeriön kanssa vuosiksi 2001–2003 solmittujen tulossopimusten mukaan tohtoreita tuli valmistua koko korkeakoululaitoksessa vuosittain 1300, Jyväskylän yliopistossa 112. Tavoitetta on edelleen nostettu (vuosiksi 2004–2006 1450 ja 119). Tulostavoitteisiin perustuvassa rahoitusmallissa jokainen tavoitetohtori on ikään kuin hinnoiteltu ja euroistettu.

Yliopistopolitiikassa on haettu uusia keinoja tohtorituotannon vauhdittamiseksi ja sovittujen tavoitteiden saavuttamiseksi. Tällaisia ovat esimerkiksi tohtoriohjelmat ja tutkijakoulut. Lisensiaatin tutkinnon merkitys on väistynyt ja jatko-opiskelu tähtää tai sen kuluksi tähdätä nimenomaan tohtorintutkintoon. Väitöskirjan tekijät ovat ainakin virallisesti jatko-opiskelijoita ja jatkokoulutettavia, ja luulen, että siirtymä itsenäisestä väitöskirjan tekijästä jatkokoulutettavaksi tiivistää kulttuurimuutosta. Professoreiden oman tutkimustoiminnan odotetaan kietoutuvan saumattomasti jatko-opintojen ohjaukseen, ja professoreiden odotetaan organisoivan tutkimusryhmiä, hankkivan niille rahoitusta ja integroivan mukaan maisteri- ja tohtoriopiskelijoita. Pohjana on luonnon- ja lääketieteellinen tiedekäsitys ja tieteen organisointitapa, johon kuuluu myös saavutusten jakaminen ja tulosten julkaiseminen yhdessä. Luonnontieteissä väitelläänkin paljon, muita tieteenaloja enemmän. Kurki (2004) arvioi sen johtuvan tohtorintutkinnon arvosta alan työmarkkinoilla.

Myös väitöskirjan ja tohtorintutkinnon suhde on muuttunut. Aikaisemmin nimenomaan väiteltiin, siis valmistettiin väitöskirja ja puolustettiin sitä julkisessa väitöstilaisuudessa. Väitelleet saattoivat hakea tiede-

kunnilta tohtorin arvon myöntämistä ja halutessaan tulla promovoiduksi tohtoriksi promootiossa. Jotkut saattoivat esiintyä titteleinään maisteri (väit.) tai lisensiaatti (väit.) hakematta tohtorin arvoa. 1970- ja 80-luvun tutkinnonuudistuksessa tohtorintutkinto määriteltiin opintoviikkoina tai vuosina kuin mikä tahansa opintosuoritus. Neljän vuoden ideaalitutkintoon tuli nyt sisällyttää muitakin opintoja kuin väitöskirjan tekeminen ja puolustaminen. Siinä, miten vakavasti nämä muut opinnot on organisoitu, on varmaankin paljon eroja. Ne ovat kuitenkin muuttaneet väitöskirjan statusta. Väitöskirja on nyt ainakin periaatteessa yksi osa tohtorintutkintoa.

Samaan aikaan väitöskirjasta on pyritty riisumaan muutakin myytti-syyttä. Tämän päivän väitöskirjan ei tulisi olla tutkijanuran huipentuma, vaan portti tutkijan tai asiantuntijan uralle. Koska se on vasta portti tai ponnahduslauta, työuran alku, tohtorien olisi oltava nuoria, ja läpivirtausta lukiosta tohtoriksi tulisi kiihdyttää. Samalla kun tohtorintutkinto on demystifioitu, kohtuullisen juhlallisia väitösmenoja ja rituaaleja on kuitenkin pidetty yllä. Kritiikkiaallon jälkeen sääty-yliopistosta peräisin olevat promootiorituaalit ja symbolit, hattu ja miekka, ovat taas suosittuja. Tohtorintutkinto on siis kokenut muodonmuutoksen yksinäisestä uurastuksesta mittavaksi ja tavoitteelliseksi osaksi koulutusjärjestelmää, organisoiduksi ja ohjatuksi tohtorituotannoksi. Sen on pakko merkitä myös kulttuurimuutosta, muutosta väitöskirjan ja tohtoroitumisen sosi-aalisissa merkityksissä.

Tohtorien määrän kasvattaminen herättää myös ristivetoa. On esimerkiksi arvosteltu sitä, että professoreiden ja muiden senioreiden ajasta kuuluu yhä enemmän väitöskirjojen ohjaukseen ja rahoituksen hankintaan, mikä syö heidän oman tutkimustyönsä aikaa. Täten yliopistojen tutkimusvolyymin painopiste siirtyy kokeneista nuoriin tutkijoihin. Tavallisimmat kysymykset koskevat sitä, ovatko työmarkkinat valmiit ottamaan vastaan lisääntyvän joukon tohtoreita ja lunastaako tutkinto siihen investoidut julkiset ja yksilölliset resurssit ja toiveet. Esimerkiksi Taloustutkimuksen tuoreen selvityksen mukaan vain harvat yritykset ovat lähivuosina kiinnostuneet palkkaamaan tohtoreita. Toinen pelko koskee väitöskirjojen laatua. On pelätty, että tohtoritehtaissa ja tohtorituotantoon nojaavissa rahoitusmalleissa tulee houkutus riman laskemiseen.

Toisaalta Helsingin yliopiston kansleri Kari Raivio puolestaan on äsket-

täin (Yliopistolehti 2004/9) arvostellut tutkijankoulutuksen sisältöä, joka edelleen hänen mielestään painottuu liikaa väitöskirjan tekemiseen, usein hyvin kapealla saralla. Yliopiston ulkopuolelle sijoituttaessa ei, Raiviota siteeraten, tarvita *ahtaan erikoisalan näpertelijöitä, vaan tiedon hankinnan ammattilaisia. On kyettävä etsimään tutkimustietoa, arvioimaan sen luotettavuutta, argumentoimaan tieteellisillä perusteilla, laatimaan suunnitelmia tiedon soveltamiseksi projektityössä, toimimaan tutkimusryhmän jäsenenä ja myös vetovastuussa, tekemään kustannusarvioita ja hankkimaan rahoitusta, ottamaan kantaa tutkimuksen hyödyntämiseen liittyviin kysymyksiin ja niin edelleen.* Raivio siis kuuluttaa tällaisten taitojen tuottamista osana tutkijakoulutusta. Ehkä vanha malli, väitöskirjan tekeminen muun työn ohessa, vaikkapa vanhanaikaisessa assistentin toimessa muista viroista puhumattakaan, tuotti monipuolisempia valmiuksia kuin neljän vuoden muusta puhdistettu tohtorikoulu.

Uutena haasteena nähdään jatko-opiskelun houkuttelevuus tilanteessa, missä tohtoriopintojen aikainen toimeentulo on usein epävarma ja tiukka ja yliopistoasemien status laskee. Kysymys on sekä kyllin kyvykkäiden ja motivoituneiden mukaan ottamisesta järjestelmään että varsinkin luonnontieteissä käytävä kilpailu kansainväliseen kilpailuun pystyvistä lahjakkuuksista. Samalla uhkakuvana on alkanut väikkyä tutkimusjärjestelmän lohkoutuminen tai jopa polarisoituminen sukupuolen mukaan, naisten sijoittuminen yliopistoihin, miesten yritysten tutkimus- ja kehittämis-tehtäviin. Tämä seuraa osin jo oppiainevalinnoista, mutta mukana voi olla muitakin mekanismeja. Onko niin, että miehet sekä yksilöinä että sukupuoliluokkana valitsevat ensin ja ”jättävät” naisille sen, mikä kulloisessakin historiallisessa tilanteessa tarjoaa laskevia palkkioita? (Julkunen 1988; Strober 1984) Eikö tehtaistettu ja matalapalkkaistettu tutkijankoulutus tai statustaan menettänyt yliopistoura houkuttele enää miehiä?

Harppaus tohtorituotannossa on nojannut naisten erityiseen liikkeellelähtöön. Naisten suorittamien tohtorintutkintojen määrä kasvoi 300 % vuosien 1989 ja 2001 välissä, kun miehillä kasvu oli 150 %. Kuitenkin naiset edelleenkin väittelevät vähemmän kuin miehet suhteessa maisterintutkintojen määrään. Miehet väittelevät naisia aktiivisemmin oli sitten kyse kovasta tai pehmeästä, miesten tai naisten alasta. Ainoastaan hammaslääketieteessä naisten väittelyaktiivisuus on miehiä suurempi (Kurki 2003 ja 2004). Naisten väittelyaktiivisuus suhteessa maisterintutkintoi-

hin on suurempi niillä aloilla, joilla väitellään paljon ja joilla jatkokoulutus on organisoitua ja ryhmämuotoista, siis miesvaltaisissa luonnontieteissä. Sen sijaan naisvaltaisilla aloilla, joilla väitöskirjan teko usein on huonommin järjestettyä ja ohjattua, joilla yksin tekemisen tapa on vielä vahva ja joilla naisten osuus väitöskirjoja ohjaavassa opettajakunnassa on suurempi, naiset väittelevät vähemmän. Esimerkiksi tekniikassa naisten väittelyaktiivisuus on lähes yhtä suuri kuin miesten.

Yliopistot siis sopivat tohtoritavoitteista ja saavat osan rahoitustaan näiden tavoitteiden nojalla. Tavoitteiden saavuttamisessa ja sopimusten pitämisessä yliopistot ovat riippuvaisia ”inhimillisestä tekijästä” – käytäkseni yhden 1900-luvun työelämä tutkimuksen koulukunnan (human factor) nimeä. Lisäksi yliopistot ovat yhä riippuvaisempia naisten motivoitumisesta tohtoroitumaan ja naisten mahdollisuuksista tehdä väitöskirja. Minä ihmettelenkin tässä kirjassa, miksi yliopistoille asetetut tohtoritavoitteet ovat toteutuneet varsin hyvin, miten yksilölliset motivaatiot ja tiedepoliittiset tavoitteet ovat löytäneet toisensa ja miten sopimustohtorit tulevat tuotetuiksi. Sulautuvatko naiset tulokkaina miesten kulttuurisiin vai voisivatko he kaapata tohtori-instituutiota itselleen ja varustaa sitä uusin merkityksin?

Väitellyt äiti

*Tunnettujen ja kritisoitujen metaforien mukaisesti väitöskirjan tekeminen ja varsinkin sen puolustaminen on miekkojen kalistelua ja sanan säilällä mesomista. Vasta väitelleenä olen useinkin tuttujeni kanssa naureskellut näille sotaisille ja painaville mielikuville. Mutta onko ”meillä” sitten parempia ja vähemmän naurettavia tapoja ymmärtää, mistä on kysymys akateemisen oppineisuuden ja tutkija-kypsyuden osoittamisessa, disputaatiossa (jonka englanninkielinen sanakirjani kääntää **sanakiistaksi**)?*

Tanssi? *Tanssiminen on ollut naistutkijoiden suosiossa. **Dancing through**.. milloin mitäkin. Minun tanssi-mielleyhtymäni on, että tanssijan on osattava tanssia niin hyvin, että se, mikä on vaikeaa, hikistä ja tuhansien harjoitustuntien myötä syntynyttä, näyttää kevyeltä ja yksinkertaiselta. Tanssin pitää olla niin hyvin tansittu, että se näyttää helpolta. Analogisesti hyvä väitöskirja näyttää kevyeltä ja yksinkertaiselta, mutta*

on hyvin ajateltu ja kirjoitettu. – Analogia ei kylläkään vastaa käytäntöä. Suuri osa genrestä, siis aiemmista väitöskirjoista, on kirjoitettu ja ajateltu niin huonosti, että olemme ruvenneet pitämään huonoa, takkuista ja monimutkaista esitystä hyvänä, ja tällöin yksinkertaisen selkeä näyttää **pinnalliselta ja köykäiseltä.**

Teatteri? Jouko Turkan mukaan teatteri ei tapahdu enää teatterissa vaan julkisuudessa. Suuri osa tieteestäkin tapahtuu julkisuudessa eikä yliopistolla. Olen saanut paljon julkisuutta väitöskirjalleni **Väsynyt äiti**, ja siinä teatterissa minä olen usein saanut esittää äitiä väitelleen tutkijan sijasta. Kylläpä se kiukuttaa minua. Miksi useimmat toimittajat ovat kiinnostuneempia siitä, millainen äiti minä olen kuin siitä, millaisen tutkimuksen olen tehnyt? Saan itseni kiinni ylläpitämässä ”banaalin kehää”, jota Kirsi Määttänen Naistutkimus-lehden numerossa 2/1993 kuvaa ja analysoi. Tutkimusaiheeni, äitiyden arkiset jokapäiväiset ruumiilliset kokemukset, aiheuttaa ”sinnikästä kiusaantuneisuutta” normaalitieteen piirissä, sen osasin ennustaa. Mutta jos julkisuus arvostaa näkemyksiäni, joka lausun ”äitinä”, pelkäänkö sen ”himentävän” tai ”värittävän” tutkija-imagoani?

Lapsi? Lapsi on yleinen luovan työn, taiteen ja tutkimuksen tuloksen metafora. Tutkimus tai taideteos on tekijänsä lapsi. En ole oikein pitänyt tästä metaforasta ehkä siksi, että se(kin) niin helposti tukee joko-tai-Basetelmaa: tutkija ja äiti sulkevat toisensa pois; lapset ovat joko oikeita lapsia tai tutkimuksia. (Käytännössä tilanne on toki toinen.) Vaan miltäpä kuulostaisi väitöskirjan tekeminen ja puolustaminen lapsen **hoitamisena?** Huolehtimista, rutiineja, itkevän lapsen lohduttamista, nauravan ja hölisevän lapsen kuuntelemista, toruja, häikäiseviä oivalluksia jotka peittyvät tuota pitää kitinään. Kakkavaippoja. Purkkiruokia. Rintatulehduksia, kuumetta. Hätää. Hellyyttä. Räkää.

(Eeva Jokinen, Naistutkimus 1996a, 2 Avaus: Väitellyt äiti)

Naisvaara, naishaitta ja naisen halu

Naisvaara

Helsingin Sanomat tuli marraskuussa 2003 otsikoineeksi yliopistokoulutuksen naisistumista koskevan artikkelin otsikolla Naisvaara. Uutisetu-sivun ingressissä julistettiin, että ”tutkijat pelkäävät naisten vyöryä avainpaikoille.” (HS 16.11.2003) Kari Raivio oli aikaisemmin kysynyt, muuttuuko yliopisto tyttökouluksi (Yliopistolehti 2002, 16). Liisa Husun (2004, 11–12) haastattelema nainen havahtui pohtimaan, miten hän oli itsekin sisäistänyt laitoksensa sukupuolikuivat, joiden mukaan *miehet on arvokkaampia kuin naiset, ja nuoret miehet erityisesti on se, mihin laitoksen johto satsaa*. Laitoksen johtaja, mukava ja kiltti mies, selvästi ajatteli *että nuoret miehet on kovaa kamaa*. Ideaalikuva tutkijanurasta on se, että *lahjakas ja härski nuori mies tulee suoraan koulusta meidän laitokselle, ehkä se on ehtinyt opiskella vähän ulkomailla ennen sitä. Sitten se ei tottele ketään ja sotkee huoneensa ja kahden vuoden kuluttua se on ampunut kaksi artikke-lia yhteen huippulehteen ja yhden toiseen huippulehteen ja sitten se väittelee kaksikymmentä vuotta... ja sitten sille tulee vastaväittäjäksi joku maailman kuuluisin huippututkija, joka kehuu sitä hirveästi*. Nuoria naisia sama professori palkitsi siitä, että nämä olivat *mukavia ja kokoavia ja osallistuiivat kaikkeen yhteiseen toimintaan*.

Huoli siitä, ettei jatkokoulutus houkuttele ”parasta ainesta”, on aina-kin osin huolta naisistumisesta. Naisten sisään pääsyä ja mukaantuloa akateemisille urille on vanhastaan perusteltu kolmesta kulumasta, ensinnä-kin tasa-arvo- ja syrjintäkysymyksenä, toiseksi lahjakkuusreservien käyt-töönottona ja kolmanneksi naisnäkökulmalla. Ensimmäinen argumentti vetoaa sekä yksilön oikeuksiin että sosiaaliseen tasa-arvoon. Toinen uskoo, että naiset ovat yhtä lahjakkaita ja pystyviä kuin miehet ja että tär-keitä henkisiä voimavaroja jää käyttämättä, jos naiset syrjäytyvät tieteestä. Kolmas argumentti nojaa siihen ajatukseen, että naiset ovat erilaisia kuin miehet, ja tuovat tieteeseen uusia näkemyksiä, kokemuksia ja kysymyk-senasetteluja (KM 1982:33). Vähän modernimmassa versiossa puhu-taan yleisesti diversiteetistä ja sen kyvystä ruokkia luovuutta. Olennaista on tällöin (sukupuoli)ero, ei ajatus siitä, että naiset toisivat tieteen koh-

teeksi naisten elämän tärkeitä asioita. Feministinen argumentointi, jonka mukaan yhden sukupuolen monopoli tieteeseen vääristää sen ja jonka mukaan naisilla on oltava mahdollisuus tutkia naisten elämälle tärkeitä kysymyksiä, on nyttemmin jäänyt sivuun. Sen on korvannut kaikkiläpäisevä kilpailukykyargumentti, jossa kysytään, miten naisten voimavarat saadaan hyödyttämään tiedettä, innovaatiojärjestelmiä, talouskasvua ja kilpailukykyä, takaamaan erinomaisuutta ja huippusuorituksia. Esimerkiksi EU:n tiede- ja sukupuolikeskusteluissa vedotaan siihen, että *equality equals quality* (Husu 2004, 19).

Naisresurssi kuitenkin kääntyy herkästi naisvaaraksi. ”Parhaassa aineksessa” on ikään kuin sopivassa suhteessa miehiä ja naisia, ja tuossa sopivassa suhteessa naiset eivät voi olla enemmistö. Nuoret miehet ovat sitenkin se varsinainen lupaus. Historia kertoo siitä, miten instituutioiden (vaikkapa yliopiston) ja ammattien (vaikkapa sellaisten akateemisten professioiden kuin lääkärin ja pappien) arvovallan, etuoikeuksien ja aseman menetys kulkee käsi kädessä niiden naisistumisen kanssa. Feministinen taloustiede on nimittänyt työmarkkinoiden feminisoitumiseksi sitä, kun vakaat, autonomiset, elinikäiset, kokoaikaiset, toimeentulon tarjoavat työt vaihtuvat epävakaisiin, epävarmempiin, valvottuihin, määräaikaisiin, huonommin palkattuihin töihin (Bradley 1999; Bradley ym. 2000). Etuoikeuksien ja asemien menetys ja naisistuminen ovat vähintäänkin rinnakkaisia, ehkä elimellisestikin samaa historiallista prosessia.

Mutta työn ja ammattien naisistumisella on muitakin sisältöjä. Feministisen tutkimuksen painopiste on siirtynyt työmarkkina-asemien tutkimuksesta kulttuurisempiin aspekteihin, tyyliin ja imagoon, stailatun naisuuden läsnäoloon taloudessa ja työssä (myös miehiin stailattuna), väittää Lisa Adkins (2001). Kulttuurinen naisellistuminen voi viitata myös julkisen ja yksityisen rajan rapautumiseen, julkisen elämän ja organisaatioiden estetisointumiseen, emotionaalistumiseen ja intiimistymiseen. Kun naiset pääsivät papeiksi, ajateltiin pappien laskeutuvan ylös korkeuksista, tulevan lähemmäksi ihmisten arkea ja tunteita, herkkiä ja vaikeita hetkiä. Molemmat feminisoitumisen tendenssit näkyvät selvästi yliopistossa, niin sen tarjoamien työpaikkojen epävakaistuminen – täsmällisesti ottaen kun yliopistoon kytkeytyvien työpaikkojen volyyymi on kasvanut, se on tapahtunut epävakaisissa, tilapäisissä ja matalapalkkaisissa asemissa – kuin koko yliopistoelämän epämuodollistuminen. Suhteet ja kohtaamiset yliopis-

tomaailmassa muistuttavat enemmän sitä tapaa, millä toisia kohdataan perhe- ja läheissuhteissa.

Pienen yksityiskohdan feminisoitumisesta tässä mielessä tarjoavat väitöskirjojen esipuheet. Takavuosikymmeninä alkusanat olivat niukat ja minimalistiset tai niitä ei ollut lainkaan (Halila 2003). Vuonna 1935 ilmestyneessä Veli Merikosken väitöskirjassa esipuhetta ei ollut lainkaan ja Urho Kekkosen väitöskirjassa alkusanat mahtuivat yhteen virkkeeseen. Sittemmin esipuheet ovat laajentuneet ja henkilökohtaistuneet. Ne ovat tietysti rituaalisia, niissä on tietty vaikeuksien kautta voittoon -kaava ja niissä on etsittävä myönteistä sanottavaa niin prosessiin kuuluneista virallisista henkilöistä kuin läheisistäkin. Niillä luodaan myös hierarkioita, koska ne paljastavat tutkijamaailman sisäpiireihin kuulumisen tai sen ulkoreunoille jäämisen. Mutta ne ovat myös intiimejä ja emotionaalisia tunnustuksia ja tilityksiä. Vaikka miestenkin kirjoittamat esipuheet ovat feminisoituneet, silti naisten esipuheet ovat naisellisempia, henkilökohtaisemmin kiittäviä ja kiitollisempia.⁸ Itse vierastin kaikkea tätä – rituaalia, hierarkiaa, intiimisyyttä ja tunnustamista – niin paljon, että kirjoitin esipuheen maskuliinisen askeettiseksi, vaikka en saanutkaan sitä mahtumaan ihan yhteen lauseeseen.

Haittaa sukupuolesta

Vaikka siis näyttää, että naiset valtaavat yliopiston vaaraksi saakka, naiset kokevat edelleen sukupuolestaan haittaa akateemisilla urilla tai vierautta ja sivullisuutta miehissä rakenteissa ja kulttuureissa. Miehillä vastavia kokemuksia siitä, että miessukupuolesta olisi haittaa, ei juuri esiinny (Husu 2004). Parikymmentä vuotta sitten JY:ssä tekemässäni kyselyssä naisten ja miesten käsitykset naisten syrjinnästä yliopistomaailmassa erosivat jonkin verran toisistaan. 86 % naisista ja 60 % miehistä ajatteli, että yliopistomaailman miesvaltaiset rakenteet syrjäyttävät naisia. Yhtä moni nainen ajatteli, että naisia syrjitään virkojen täytössä, apurahojen jaossa yms. Näin ajatteli reilu kolmannes (38 %) miehistä. Miesten oli

⁸ Sari Rathod: Tutkijuus ja naiseus - katsaus väitöskirjojen esipuheisiin. Naisten yliopisto –seminaarin seminaarityö syksy 2003.

helpompi myöntää yleinen ”rakenteisiin” tai naisten perhesidokseen aset-
tuva syrjintä kuin yliopiston sisäisissä proseduureissa esiintyvä syrjäyt-
täminen. Silti hämmästyttävää ei oikeastaan ole se, että naiset miehiä
useammin uskoivat naisten rakenteellisen ja proseduraalisen syrjinnän
olemassaoloon, vaan se, että noin moni mieskin ajatteli niin.

Samanlaiset kokemukset ovat yleisiä muuallakin työelämässä. Naiset
ovat miehiä sensitiivisempiä sukupuolelle ja heillä on enemmän koke-
muksia, joiden he ajattelevat liittyvän nimenomaan omaan naiseuteensa.
Samaten naiset useammin ajattelevat sukupuolet eriarvoisiksi ja miehet
etuoikeutetuksi sukupuoleksi (Melkas 2001). Miehet ovat (edelleen)
siinä mielessä ihmisiä, etteivät he käsitä itseään sukupuolena eivätkä tun-
nista siihen liittyviä kokemuksia. He saavuttavat voittoja ja kärsivät tap-
pioita itsenään, ei miehinä, eikä miehen tekoa pidetä miesten tekoina.
Sen sijaan naisen tekemä teko edelleen yleistetään herkästi kaikkien nais-
ten yhteiseksi ominaisuudeksi ja merkiksi.

Yliopistojen naisistumisesta huolimatta Husun (2002a, 2004) tulok-
set 1990-luvun lopulta kertovat naisiin kohdistuvasta avoimesta ja pii-
losyrjinnästä, tukematta jättämisestä, naisen vieraudesta ja ulkopuo-
lisuudesta. Husu pitää tuloksiaan yllättävän samanlaisina kuin naisten
tutkijanuran esteitä ja ongelmia selvittänyt työryhmä oli esittänyt pari-
kymmentä vuotta aikaisemmin. Naisten tutkijanuran edellytyksiin kiin-
nitetään edelleen erityistä huomiota sekä Suomen Akatemian että yliopis-
tojen tasa-arvo-ohjelmissa, ja näin tunnistetaan ja tunnustetaan naisten
sukupuolestaan kokema haitta. Jos yliopistoja verrataan muuhun työelä-
mään, niin tasa-arvo-ohjelmissa ne olivat edelläkävijöitä (Husu 1998,
2004). Tähän vaikuttivat myös naistutkimuksen nousu, muista Pohjois-
maista haettu esimerkki sekä ensimmäisen tasa-arvovaltuutetun (Paavo
Nikulan) yliopistoihin kohdistama aktiivisuus. Sittemmin pohjoismaista
yhteistyötä tärkeämmäksi on tullut EU:n naiset ja tiede-toiminta. Nyt
voimassa olevissa yliopistojen tasa-arvosuunnitelmissa kiinnitetään hu-
omiota mm. opiskelija-valintaan ja opetukseen, henkilöstöpolitiikkaan
(esim. professorien valintaan, työn ja perheen yhteensovittamiseen) sekä
seksuaaliseen häirintään.

Naisten sukupuolestaan kokemaan haittaan liittyy tietty paradigma,
jolla lähestyä naisia akateemisessa maailmassa. Liisa Husun väitöskirja
Sexism, Support and Survival in Academia. Academic Women and Hidden

Discrimination in Finland (2002) edustaa sitä puhdaspiirteisesti. Paradigma vaikuttaa tässäkin tutkimuksessa, vaikka yritin tietoisesti minimoida kyselylomakkeessa sukupuolihaittaa koskevat kysymykset, ettei tutkimus saisi sytjintätutkimuksen imagoa. Yliopistossa vuosikymmeniä viihtyneenä, miesten hyvin kohteilemana⁹, minua askarrutti enemmän yliopistoinstituution ja -maailman tiheä muutos. Vierauttani eivät ole synnyttäneet miehet vaan yliopiston 1990-luvulla saama suunta ja sen synnyttämä kolmenlainen etäännyminen. Ensinnäkään kykyne eivät ole riittäneet huipulle ja kansainväliseen uraan, minkä vuoksi en ole halunnut professoriksi, toiseksi en ole halunnut asettua siihen työ- ja julkaisutapaan, tuottamaan refereenttikkeleitä kansainvälisiin journaaleihin, mitä uusi yliopisto vaatii ja kolmanneksi en ole pystynyt innostumaan uuden yliopiston vaatimasta hallinnollisesta paperituotannosta (strategioista, ohjelmista, kehittämishankkeista, tulosten kirjaamisesta, evaluoinneista, auditoinneista, selonteosta, pöytäkirjoista, muistioista, lausunnoista), vaan olen mieluummin ja itsekkäästi (tiedän) kirjoittanut näitä omiani.

Tietysti voi sanoa, että yliopiston uusi suunta on miesten teko. Ne globaalit ja kansalliset taloudelliset, poliittiset ja ideologiset eliitit ja ajatusriihet, joiden teot ovat kehityksen saaneet aikaan koostuvat miehistä, usein Wendy Larnerin (1996) ”uusista pojista”, siis uudenlaisista mieseliiteistä. Mutta demokraattisessa yhteiskunnassa naisetkin ovat antaneet kehitykselle vähintään hiljaisen suostumuksen. Tälle modernisaatiosuunnalle ei ole ollut naisten tehokasta vastarintaa eikä tehokasta vaihtoehtoa.

Hullua rakkautta

Vaikka en koskaan tehnyt siirtymää sivistyneeseen säätyyn ja vaikka yliopiston uusin kehityssuunta on synnyttänyt lisää vierautta ja sivul-

⁹ Hyvä kohtelu liittyy tietysti siihen, että olen toiminut kuten kiltit tytöt toimivat, ollut ahkera, asettunut naispaikkaan (lehtoriksi), välttänyt johtamista ja valtaa. Merkittävin teko, jolla olen haastanut miesten yliopistoa, on ollut naistutkimuksen harrastus ja mukanaolo naistutkimuksen juurruttamisessa omaan yliopistoon. Jos ei nyt suoranaisia yhteenottoja, niin jonkinlaista epäjumakavuutta se on aiheuttanut joissakin miehissä. Hyvä nainen meni kuulemma pilalle.

lisuutta, olen nauttinut työni ytimestä, siis lukemisesta, uuden tiedon hankkimisesta, analysoinnista, kirjoittamalla ajattelemisesta, opettamisesta ja puhumisesta niin paljon, että se on työntänyt muuta elämää sivuun. Lisäksi yliopisto on antanut minulle harvinaista herkkua, vakinaisen viran, turvallisen ja hyvän toimeentulon, pientä mainetta ja kiitos-takin. Olen käsittänyt työni etuoikeutetuksi työksi. Tämä käsitys omasta etuoikeutetusta asemasta, työtäni kohtaan tuntemani intensiivinen, hullukin halu tai rakkaus, on motivoinut tätä kirjaa. Tässä kirjassa kyselen, mitä yliopisto tarjoaa muille naisille, mitä se on tarjonnut pioneeripolvelle, mitä se tarjoaa tämän päivän nuorille naisille. Miten kaksi historiallista kehityskulkua, yliopiston muutos ja naisten lisääntyvä mukaantulo, kohtaavat tässä historiallisessa leikkauskohdassa? Onko tutkimustyö, väitöskirjan tekeminen ja akateeminen ura edelleen houkuttelevaa ja palkitsevaa työtä, sellaista, missä voi kokea saavuttamisen, luomisen ja löytämisen huippuhetkiä, vai onko ”työelämän huonontumisen lyhyt historia” (Siltala 2004) turmellut yliopiston juuri silloin kun se avautuu naisille ja kun puolet tulevista tohtoreista on naisia.

Kun viimeaikaisissa tutkimuksissani olen analysoinut hyvinvointivaltion reformia talous-, sosiaali- ja työpolitiikan kannalta, olen monesti ajatellut, että koulutuksessa samansuuntaiset reformit ovat varmaankin paljon näkyvämpiä ja syvempiä. Kun en ole koulutuksen, koulun tai yliopiston tutkija, olen antanut asian olla. Nyt olen vahingossa, mutkan kautta ja huonosti valmistautuneena joutunut tälle alueelle.

Tästä kulmasta katsoen kirja asettuu osaksi niitä analyyseja, joita olen tehnyt 1990-luvun suunnanmuutoksesta, mentaalisten mallien vaihtumisesta ja instituutioiden uudelleenmuotoilusta (Julkunen 2001, 2003c). Mutta kun olen katsonut sosiaalipolitiikan reformia instituutioiden itsensä valossa, yliopiston muutos ja yliopistoreformi tulevat tässä katsotuksi institutionaalisissa raameissa eletyn elämän kannalta. Käynnissä olevasta instituutioiden reformoinnista huolimatta niissä on paljon muutostavaraa, ja Ulrich Beckin (1998, 20) sanoja käyttäen, ne säilövät vanhoja varmuuksia, kun sen sijaan elämismaailmojen realiteetit siirtyvät yhä kauemmas instituutioihin liitetystä imagoista ja normaaluuksista. Tämä kirja lähestyy nimenomaan elettyjä realiteetteja tohtori-instituuti-oon liittyvien mielikuvien poimuissa.

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Seminaarista monitieteiseksi yliopistoksi

Jyväskylän yliopiston juuret ovat opettajaseminaarissa (1863–1933) ja sitä seuranneessa Kasvatustieteiden korkeakoulussa (1934–1965). Oikeuden valmistaa kasvatustieteen kandidaatteja ja myöntää tohtorin arvoja korkeakoulu sai vuonna 1944. Aikaisimmat professuurit ovat jo tätä vanhempia. Ensimmäinen oli käytännöllisen kasvatustieteen (1934) ja sitä seurasivat filosofian ja teoreettisen kasvatustieteen, suomen kielen, sielutieteen sekä suojelu- ja parantamiskasvatustieteen professuurit (Harjula 2004a). Kun tuloin opiskelemaan vuonna 1963, ensimmäisten aineideni joukossa olivat psykologia (johon minut oli hyväksytty), suojelu- ja parantamiskasvatustieteen, filosofia ja sosiologia, jonka opetus oli alkanut juuri edellisenä vuonna, ja joka sitten vei voiton. Korkeakoulun varhaisimmat oppiaineet liittyivät opettajainkoulutukseen, kasvatukseen ja kansalliseen projektiin, kansanvalistamiseen ja kansakunnan identiteetin vahvistamiseen. Pienuudessa korkeakoulussa vallitsi innostunut henki. ”Emme voineet aavistaa, millaiseen nousuun JKK oli tulossa ja vielä vähemmän osasimme kuvitella omaa uraamme, joka meidät niin kuin monet muut veisi korkeimpiin akateemisiin virkoihin”, siteeraa Liisa Harjula (2004a) Veikko Heinosta, joka aloitti kansakoulunopettajan opinnot sodan jälkeen ja eteni kasvatustieteen professoriksi.

Filosofinen tiedekunta korkeakouluun perustettiin vuonna 1958. Tiedekunta jaettiin kahteen osastoon, kasvatustieteelliseen ja historiallis-kielitieteelliseen. Jälkimmäisessä oli määrä kouluttaa oppikoulunopettajia ja siihen saatiin viisi uutta professuuria, historiaan, kirjallisuustieteeseen, englanttiin, saksaan ja ruotsiin. Professoreiksi valitut nuoret Helsingin dosentit eivät tyytyneet koulumaiseen opettajien kouluttamiseen vaan alkoivat kehittää aineitaan tieteellisesti itsenäisiksi perinteisen yliopiston suuntaan. Humanististen aineiden liikkeellelähtö oli suorastaan räjähtävä. Ensimmäisen viiden vuoden aikana osaston opiskelijamäärä kym-

menkertaistui 84:stä 849:ään, ja korkeakoulun painopiste siirtyi opettajainkoulutuksesta kohti tiedeyliopistoa. Opettajainvalmistukseen valittiin yhtä paljon miehiä ja naisia. Tiedekunnan opiskelijoista sen sijaan neljä viidestä oli naisia, joten kasvuharppaus tapahtui naisten varassa.

Seuraavina vuosina kasvu ja monialaistuminen jatkuivat ensin liikuntatieteisiin (1963) ja sitten matemaattis-luonnontieteelliseen (1965). Monialaiseksi laajentunut kasvatusopillinen korkeakoulu sai yliopistotatuksen vuonna 1966. Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta itsenäistyi vuonna 1973. Jotkut uudet tieteenalat ovat käynnistyneet valtakunnallisin päätöksin kuten voimistelunopettajien koulutuksen aloittaminen eli liikuntatieteellisen tiedekunnan perustaminen vuonna 1963. Viimeisimpinä perustetut uudet tiedekunnat, taloustieteellinen ja informaatioteknologinen, ovat käynnistyneet ensin yhteiskuntatieteellisessä tiedekunnassa, mutta itsenäistyneet sitten omikseen. Jyväskylän yliopisto on nyt seitsemän tiedekunnan yliopisto. Kehityksen alkupisteinä ollut kansakoulun opettajien valmistus on sittemmin nostettu maisterintutkinnon tasoiseksi ja integroitu kasvatustieteelliseen tiedekuntaan. Yliopisto tavoittelee parhaillaan diplomi-insinöörien koulutuksen aloittamista, jonka ajatellaan palvelevan alueellista kehittämistä vielä nykyisiä tieteenaloja paremmin.

Naiset opiskelijoina ja opettajina

Naisista maistereita

Tohtoreita tehdään maistereista, ja usein nimenomaan oman yliopiston maistereista. En ole selvittänyt, missä Jyväskylässä tohtoroituneet ovat suorittaneet maisterintutkintonsa, mutta arkikokemus kertoo, että liikkuvuutta on ollut aika vähän. Nytemmin yliopistot ovat alkaneet kilpailla enemmän paitsi uusista opiskelijoista myös maisterintutkintoa suorittavista maisteriohjelmien avulla ja tohtorintutkintoa suorittavista tohtoriohjelmien avulla. Mutta yhden yliopiston ohjauksessa ja tuella jo valmistetun väitöskirjan siirtämistä toiseen yliopistoon ei pidetä kovinkaan korrektina.

Naiset ovat siis voineet opiskella Suomessa yliopistoissa ilman erityislupaa vuodesta 1901. Tuolloin naisia oli yliopisto-opiskelijoissa jo merkittävä vähemmistö. Kevätlukukaudella 1901 Helsingin yliopiston läsnäolevista opiskelijoista naisia oli 14 % (KM 1982:33, 3). 1960-luvun alkuun mennessä naisten osuus Helsingin yliopiston opiskelijoista oli noussut puoleen. Sodan jälkeisinä vuosikymmeniä naiset eivät valmistuneet yhtä tehokkaasti kuin miehet ja niinpä naisten osuus ylemmistä korkeakoulututkinnoista oli matalampi, 40 %. Avioliitto ja äitiys katkaisivat edelleen naisten opiskelua, ja stereotyyppinen (amerikkalaisperäinen, ks. Friedan 1963) käsitys olikin, että naiset tulevat yliopistoon etsimään aviomiestä. Koko maassa naisia oli ensimmäistä kertaa enemmistö ylemmän korkeakoulututkinnon suorittaneista vuonna 1987, ja senkin jälkeen loppututkintojen määrän voimakasta kasvua on vauhdittanut erityisesti naisten suorittamien tutkintojen lisäys (46 %) (Kurki 2004, 48).

Jyväskylän yliopistossa naisista tuli maistereiden enemmistö koko maata aikaisemmin. Ensimmäisen kerran naiset olivat enemmistö jo vuonna 1948, jolloin korkeakoulusta valmistui kaksi miestä ja neljä naista. Pienissä lukumäärissä naisten osuus vaihteli vuositasolla laidasta laitaan (0–86 %). Vuodesta 1967 lähtien naisia on ollut vähintään puolet joka vuosi. En muistanut, mutta huomaan tehdessäni näitä laskelmia tutkintorekisteristä, että yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan ensimmäiset maisterit, kaksi miestä ja yksi nainen, valmistuivat vuonna 1968 ja että minä olen tuo yksi nainen.

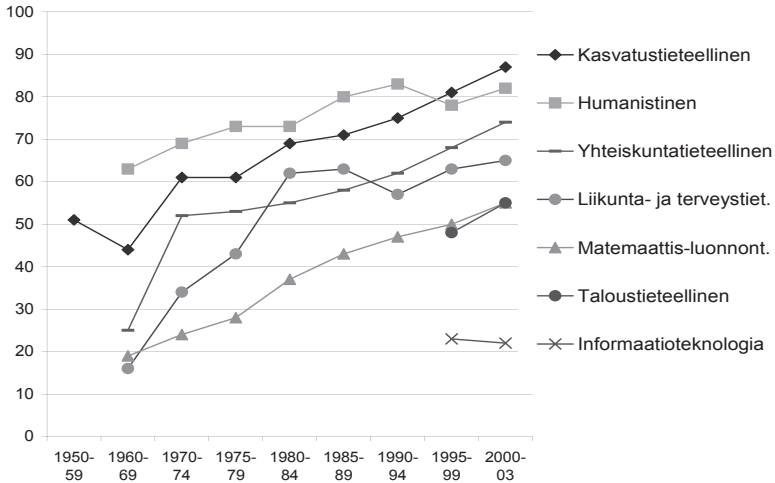
Opiskelijoiden ja erityisesti tutkintojen määrä Jyväskylässä on kasvanut tänne saakka, niin myös naisten osuus tutkinnoista. Maisterintutkintojen määrä on kasvanut vuoden 1946 yhdestä vuoden 2003 1236:een, josta naisia oli 70 %. Tutkintojen määrän kasvusta vastaa tietysti ennen muuta opiskelijoiden sisäänoton kasvu, mutta myös tutkintojen suorittaminen eli valmistuminen on tehostunut. Tuloyliopiston tärkein tulos ovat maisterintutkinnot, ja Jyväskylän yliopistossa on panostettu tutkintojen vauhdittamiseen. Tutkintojen kasvu vuosina 1991–2001 (53 %) ylittää valtakunnallisen tason, samoin naisten tutkintojen kasvu (54 %). 2000-luvun alussa naisia on valmistunut enemmän jopa matemaattisluonnontieteellisestä ja taloustieteellisestä tiedekunnasta, ja ainoan poikkeuksen muodostaa miesvaltainen informaatioteknologia. Vahvistamalla informaatioteknologiaa Jyväskylän yliopisto on halunnut edistää alueen

taloutta; samalla se lisännyt miehiä houkuttelevia opiskelupaikkoja.

Koulutus- ja tieteenalat ovat jo vuosikymmeniä jakautuneet naisvaltaisiin (hoitotieteet, kielet), kahden sukupuolen (esim. lääke-, yhteiskunta-, oikeus- ja kauppatieteet) ja miesvaltaisiin aloihin (tekniset tieteet). Naisten opiskelun yleistyessä huomattavin muutos on ollut kahden sukupuolen koulutusalojen naisistuminen edelleen. Sen sijaan miehet eivät ole tulleet naisten tieteenaloille sen enempää kuin yleensäkin naisammattiteihin. Toisaalta naiset ovat pysyneet pienenä vähemmistönä matematiikassa, fysiikassa ja teknisissä tieteissä. Tämän suuren rakenteen puitteissa löytyy kummallisuuksia, mies- tai naistaskuja, joilla on osin valtakunnallinen, osin paikallinen luonne. Karkealla tasolla koulutuksen sukupuolijaot noudattelevat tieteenalojen kognitiivis-episteemisiä jakoja. Naiset ovat ottaneet vahvemman aseman pehmeissä, ymmärtävissä ja kielellisissä tieteissä, miehet ovat säilyneet enemmistönä kovissa ja matemaattisissa tieteissä. Samalla kun naisten paikka akateemisessa maailmassa on vahvistunut, sen organisatoriset käytännöt ja ideaalit ovat yhä enemmän peräisin miesten maailmasta.

Jyväskylän yliopisto on siis koko historiansa ajan monialaistunut. Sukupuolirakenteen tarkastelu tiedekunnittain paljastaa kaksi selvää havaintoa (kuvio 1). Yliopisto kokonaisuudessaan on aika naisinen, mutta sen puitteissa tieteenaloilla on totunnaiset sukupuolirakenteensa. Humanistinen tiedekunta on naisvaltaisin ja matemaattis-luonnontieteellinen miehisin. Kiinnostavampaa on se, että jokainen tiedekunta on tutkintojen valossa ollut aloittaessaan miehisempi, mutta naisistunut ajan mittaan. Tämän päivän mittapuulla naisellisissa kasvatustieteissäkin miehet olivat enemmistö vielä 1960-luvulla. Merkittävää on myös matemaattis-luonnontieteellisen tiedekunnan naisistuminen niin, että tämän vuosikymmenen alussa naiset ovat suorittaneet sielläkin tutkintojen enemmistön. Naisten yliopisto-opiskelun kasvu läpäisee siis kaikki tieteenalat ainakin tiedekunnittain katsoen. Tiedekuntien sisältä löytyy vielä eroja. Esimerkiksi matemaattis-luonnontieteellisessä naiset keskittyvät biologiaan, ekologiaan ja kemiaan. Tällä hetkellä miehet ovat enemmistö vain uusimmassa tiedekunnassa, informaatioteknologiassa. Odottaako sitäkin muutamassa vuosikymmenessä sama ”kohtalo” kuin muita tieteitä aikaisemmin?

Kuvio 1. Naisten osuus ylempään korkeakoulututkinnon suorittaneista tiedekunnittain ja viisivuotiskausittain (1950- ja 1960-luvut koko vuosikymmeninä) (ks. tarkemmin liitetaulukko s.218)

En usko, että yliopiston tiedevalikoiman syntymisellä ja laajenemisella on ollut jotain tekemistä miesten sisään houkuttelun kanssa. Luonnontieteiden, taloustieteiden ja informaatioteknologian vahvistaminen on nojannut yliopiston sisältä löytyvään aloitteellisuuteen sekä pyrkimykseen vastata yliopistolle asetettuun kasvuun ja innovatiivisuutta edistävään rooliin. Mutta edellä olevaa kuviota katsoen näyttää siltä, kuin yliopisto olisi hakenut aina uusia miehiä alkua kunnes naiset ovat tulleet ja valloittaneet ne? Nyt tavoitteena oleva diplomi-insinöörikoulutus olisi taas uusi miesalku. Tiedekuntatasolla JY:ssä ei ole yhtään alaa, joka olisi alusta alkaen ollut selvästi naisvaltainen. Oppiainetasolla voi löytyä sellaisia tasukuja, joihin miehet eivät ole koskaan tulleet.

Kehitystä voi tulkita eri tavoin. Jo pelkästään naisten opiskelun laajeneminen ja tehostuminen (siis naisetkin suorittavat tutkintonsa) selittää sitä. Sen ohella dynamiikkaa voi katsoa kahdella tavalla: joko naisten tekemänä valtauksena tai miesten vetäytymisenä, että he ikään kuin jättivät naisille joitain aloja ja ammatteja, jotka samalla menettävät yhteiskunnallista statustaan. Valtakunnallisella tasolla tämä mekanismi on sel-

västi nähtävissä. Naisten määrän ja osuuden kasvu on ollut vahvaa aloilla, joilla miesten suorittamien tutkintojen määrä on kääntynyt absoluuttiin laskuun. Näitä ovat teologia, kasvatusala, psykologia, maatalousmetsätieteellinen ja eläinlääketieteellinen ala (Kurki 2003). Näistä kai voi sanoa, että miehet ovat jättäneet ne naisille.

Naiset näkyviksi

Varsinkin aikaisempina vuosikymmeninä naisia opettivat miesprofessorit ja he kertoivat opiskelijoille miesten tieteestä. Tuula Juvonen kertoo (1990, 40) Tampereen yliopistossa kuuntelemastaan sosiologian peruskurssista otsikoiden juttunsa ”miesten tieteen peruskurssi”: *Alkaen Aristotelesta ja sosiologian ’isästä’ Auguste Comtesta, jatkaen Karl Marxin ja Max Weberin kautta aina Pekka Sulkuseen ja Seppo Randelliin, mainittiin ensimmäisellä luennolla yhteensä 19 miestä nimeltä, usein veljelliseen tapaan vain sukunimeltä. Seuraavalla luennolla mainittiin 11 edellisten lisäksi. Kun viimeinen luento oli ohi, luennoitsija oli maininnut yhteensä 87 (kahdeksankymmentä seitsemän) miestä nimeltä, mutta ei yhtään naista.*

Naistutkimuksen nousun ensimmäisiä tekoja oli nostaa esiin eri tieteenalojen unohdetut naiset. Se oli ällistyttävää. Hei, naisetkin ovat osanneet ajatella, mutta minne heidät on haudattu! Kuvatessaan sosiologian ja sosiaalipolitiikan historian kannalta merkittävän Chicagon koulukunnan vaiettuja naisia Sara Delamont (1991, 28) kirjoittaa, että ”(n)aisen täytyy myös ottaa huomioon, että hänen kuolemansa jälkeen hänen tekemäänsä työtä ei enää mainita tieteellisenä kirjallisuutena”. Juvosen kuuntelema peruskurssi osoitti, ettei tuohon saavutukseen tarvitse edes kuolla.

Miesten oli – vai on edelleen? – vaikea nähdä naisten suorituksia yhtä ansiokkaina kuin miesten muissakaan suhteissa. Pro gradu-arvosanojen ja lausuntojen tarkastelu tarjoaa objektiivisen tavan lähestyä asiaa. Onikki ja Seppänen analysoivat 1950- ja 60-lukujen vaihteessa suomen kielestä Helsingin yliopistossa tehtyjä graduja ja osoittivat, että miehistä 41 % ja naisista 20 % oli saanut cum laudea paremman arvosanan. ”Istu ja pala” kirjoitti Tapio Nummenmaa (1990), kun hän oli innostunut laskemaan Tampereen yliopiston psykologian vuosien 1985–89 arvosanat. Miehistä 45 % oli saanut vähintään magnan, naisista 20 %. Muistan, että joskus

aikaisemmin Jyväskylässäkin sukupuoliero oli ilmeinen.¹⁰ Sen sijaan 1990-luvun alkupuolella (1990–96), johon Johanna Kääpän laskelmat osuvat, tiedekuntatasolla tuontapainen ero löytyi vain humanistisessa ja matemaattis-luonnontieteellisessä tiedekunnassa. Sitäkin silmiinpistävämpää on hyvien arvosanojen suuri osuus juuri näissä kahdessa tiedekunnassa. Humanistisessa noina vuosina miehistä sai vähintään magnan 59 %, naisista 41 %, matemaattis-luonnontieteellisessä miehistä 75 %, naisista 65 %. Naisten suhteellinen suoritustaso miehiin verrattuna heikkenee tai ainakin tuolloin vielä heikkeni yliopistossa, sillä naiset tulevat yliopistoon miehiä paremmin lukion todistuksin (Kääpä 1997).

En tiedä, ovat nais- ja miesopettajien arvioinneissa eroa, mutta naisopiskelijoille naisopettajien olemassaololla on jo sinänsä ollut merkitystä. Aikaisemmin yhtenä naisten uran esteenä pidettiin naispuolisten mallien ja esikuvien puuttumista. Eräs tämän tutkimuksen vastaajista kirjoittaa: *Olen varsinkin nuorempana kokenut suurta vierautta akateemisessa maailmassa. Etsin kovasti sellaisia akateemisia naisshahmoja (perheellisiä, viisaita, lapsistaan välittäviä, lempeitä), joihin olisi voinut samastua. Sellaisia oli kovin vähän, kuitenkin muutamia. Esim. Liisa Rantalaihoa ihailin tässä suhteessa kovasti nuorena. Pääsin jopa hänen tutkimusapulaiseksi, mikä oli upeaa.*

Ensimmäinen naisprofessori Jyväskylässä nähtiin vuonna 1953. Professori Anna S. Elonen Ann Arborin yliopistosta vieraili ja opetti korkeakoulussa kliinistä psykologiaa lukuvuoden ajan. Annika Takala valittiin kasvatustieteen lehtoriksi vuonna 1957. Hänestä tuli korkeakoulun ensimmäinen naispuolinen dosentti ja sittemmin ensimmäinen apulaisprofessori vuonna 1961. Ensimmäinen psykologiaan nimitetty naisprofessori Auvo (!) Kurvinen (1961) siirtyi pian nimittämisen jälkeen Helsingin yliopistoon. Itse sain opiskella Suomen ensimmäisen sosiologian naisprofessorin johdolla. Vaikka opiskelijana ihailinkin hänen hyvin valmisteltuja luentojaan – kun jotkut maineikkaat miehet vain jutustelivat samoja tarinoita luennon vaihtuvasta nimestä riippumatta – sain sosiologian nuorena assistenttina tutustua myös toiseen puoleen, sotilaalliseen kuriin, itse- ja mielivaltaisuuteen. Kun assistenteilta puuttui kaikenlai-

¹⁰ Olen laskettanut aikaisemmin ko. tietoja opiskelijoilla, mutta ne eivät ole enää tallessa.

nen työsuhdeturva, hän otti ja jätti meitä mielensä mukaan.¹¹ Tarinalla on kaksi opetusta. Ensinnäkin se kertoo siitä, ettei ensimmäiseksi naiseksi tulo ollut helppoa. Faina Jyrkilällä ei ikään kuin ollut muuta selkänajaa kuin lait ja määräykset, joiden noudattamiseen hän vetosi syytösten edessä. Toiseksi koettuani nuorena assistenttina ensin Faina Jyrkilän ja sitten joviaalin Leo Paukkusen (yhteiskuntapolitiikan professorin) minun on ollut mahdoton ajatella, että naiset jotenkin luokkana olisivat miehiä mukavampia. Miksi olisivatkaan? Jos tuo esikuvateoria pitää paikkansa, Jyrkilä on siis ollut ambivalentti esikuva, vaikka näin matkan päästä hänenkin saldonsa on positiivinen, analyttiseen ajattelun pystyvä, opetukseensa vakavasti suhtautuva nainen. Matkan päästä myös ymmärtää paremmin ja lempeämmin muiden naisten ja omia kummallisia tapoja selviä miesten maailmassa.

Tänään tilanne on erilainen eri oppiaineissa ja laitoksissa. Syysluku-kauden 2003 puhelinluettelossa löytyy 185 professoria, jos lukee mukaan myös ns. erillislaitokset (ennen muuta Koulutuksen tutkimuslaitoksen), niin virkaan nimitetyt kuin virkoja määräaikaisina hoitavat. Näin laskien miehiä on 134, naisia 51 (27%). Ilman Koulutuksen tutkimuslaitosta ja määräaikaisia viranhoitajia naisten osuus on pienempi. Laskeskelin luettelosta yhden ja kahden sukupuolen professoriaineita. Käytin oppiainetta, koska laitos on liian suuri yksikkö. Esimerkiksi omalla laitoksellani, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksella, on viisi eri tieteenalaa tai oppiainetta: filosofia, sosiaalityö, sosiologia, valtio-oppi ja yhteiskuntapolitiikka, ja näistä vielä omiksi aloikseen toistaiseksi ilman oppiainestatusta ovat eriytyneet naistutkimus, sosiaaligerontologia ja kulttuuripolitiikka. Tarkastelin pääasiassa aina samalla nimekkeellä olevia professoreita. Tämän seurauksena syntyi pieniä, jopa yhden professorin aineita. Eniten professoreita samalla nimikkeellä oli fysiikassa, yhdeksän miestä ja yksi nainen, toiseksi tietotekniikassa, kaikki seitsemän miehiä ja matematiikassa (kuusi miestä). Näin laskien yhden sukupuolen oppiainet olivat kahden sukupuolen aineita yleisempiä.

¹¹ Myös Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta kiinnitti huomion Faina Jyrkilän itsevaltaisiin otteisiin ja näitä tapahtumia on kirjattu ylioppilaskunnan historiaan (Lamberg 2004, 315–330). Ylioppilaskunnan puuttumisella Jyrkilän mielivaltaan oli merkittävä osuus ylioppilaskunnan radikalisoitumisessa ja kääntymisessä yliopiston hallintojärjestelmää vastaan.

Tämä vastaa yleistä työn sukupuolista segregointia koskevaa havaintoa. Mitä tarkempiin ammatti- ja nimikejaotteluihin mennään, sen selvemmin sukupuolinen segregatio näkyy (Julkunen 1988). Eniten pelkkiä naisprofessoreita oli englannin kielessä ja varhaiskasvatuksessa, kummassakin kolme, ja muita useamman kuin yhden naisprofessorin aineita olivat puheviestintä ja kulttuurien välinen viestintä. Useamman kuin yhden professorin naisettomia aineita oli pilvin pimein: suomen historia, yleinen historia, musiikkitiede, journalistiikka, tietojärjestelmätiede, ohjelmistotuotanto, käyttäjäystävällinen tietojenkäsittely, tietotekniikka, liikuntasosiologia, liikuntabiologia, biokemia, biotekniikka, ympäristötieteet, (monet muutkin biologiat mutta ne oli pilkottu yhden professorin nimikkeiksi), epäorgaaninen kemia, fysikaalinen kemia, orgaaninen kemia, soveltava kemia, matematiikka, tilastotiede, yritysten johtaminen, yrittäjyys, kansantaloustiede, sosiaalityö ja sosiologia. Yliopiston suurissa ja menestyneissä, fysiikassa ja psykologiassa, oli suunnilleen yhtä miesvaltainen professorikunta (9/10 ja 8/10), vaikka edellisessä on liki pelkäänsä miesopiskelijoita ja miesväittelijöitä, jälkimmäisessä taas perusopiskelijoissa miehet ovat harvinaisia poikkeuksia.

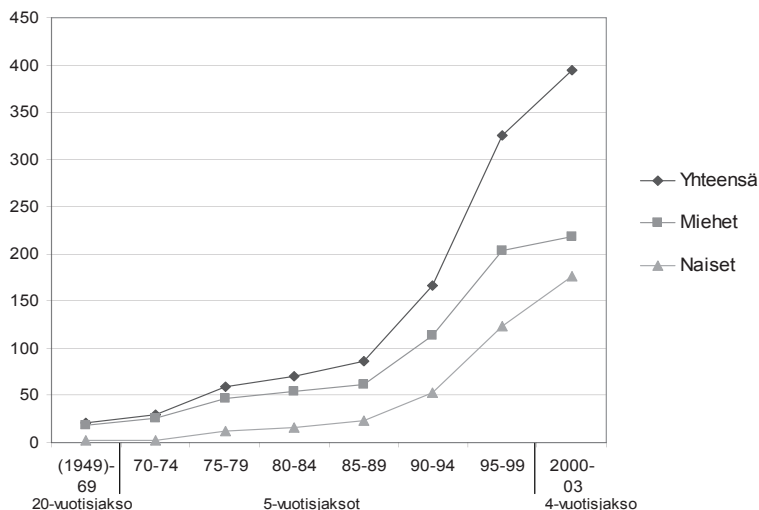
Tohtoreita¹²

Jyväskylän kasvatustieteiden korkeakoulu sai oikeuden myöntää tohtorin arvoja vuonna 1944. Ensimmäinen nainen, psykologi Päivi Oinonen, väitteli 1961. Viive ensimmäisestä miehestä, kasvatustieteessä väitelleestä

¹² Tässä esitettävät tiedot perustuvat tutkintorekisteriin. Aikaisempina vuosikymmeninä siihen ja samalla virallisiin tilastoihin kirjattiin väitteet väitöskirjan hyväksymispäivän mukaan. Kun puhun väittelyn ajankohdasta, täsmällisesti ottaen kysymys on väitöskirjan hyväksymisen ajankohdasta, joka vuoden vaihteessa on saattanut siirtyä seuraavalle vuodelle. Myöhemmin kun siirryttiin muodollisiin tohtorintutkintoihin, rekisteriin on sijoitettu tohtorintutkinnon suorittaneet tutkinnon hyväksymispäivän mukaan. Tällöin viivettä väitöspäivään ja väitöskirjan hyväksymisen päivämäärään on saattanut tulla enemmän, joskus vuosiakin, kun tutkinnon muut suoritukset ovat voineet viivästyä vaikka väitöskirja on hyväksytty.

Aimo Lahdesta, oli loppujen lopuksi lyhyt, 12 vuotta. Tohtoreiden tahti tuohon aikaan oli niin verkkainen, että väliin mahtui vain viisi miestä. Parinkymmenen ensimmäisen vuoden aikana (1944–1969) väittelijöitä oli 21, kahdeksantoista miestä ja kolme naista. Tästä eteenpäin tohtoreiden määrän kasvu seurailee yliopiston kasvua ja tieteenalojen moninaistumista, kunnes 1990-luvun tulosohtajattu tohtorituotanto toteutuu Jyväskylässäkin. Kasvukäyrä muistuttaa eksponentiaalista: hitaasta kasvusta 1990-luvun kiihkeään kasvuun ja sen jälkeen hieman tasaantuvaa kasvua. Väitöskirjoja tehdään edelleen yksilöllisistä motiiveista, eikä niitä voi pakottaa ja velvoittaa ulos liukuhihnalta. Silti niiden määrä, merkittävää kyllä, asettuu aika lähelle opetusministeriön kanssa sovittua. Viime vuonna (2003) tohtoreita valmistui 106, siis vähän alle tulossopimuksen tavoitteen. Pelivaraa yliopistolle antaa se, että tohtoritavoitetta seurataan kolmen vuoden liukuvalla keskiarvolla.

Kuvio 2. Tohtoreiden määrä sukupuolen mukaan

Naiset ovat väittelijöinä perässätulijoita. Niinä vuosikymmeniä (1940-, 50- ja 60-luvulla) kun naisia oli noin puolet maisterintutkinnon suorittaneista, naisia oli tohtoreista vajaa 15 %. Vuosina 2000–2003 naisia oli tohtoreista liki 45 %, mutta maisterintutkinnon suorittaneista 1990-luvulla, siis

2000-luvun potentiaalisista väittelijöistä, kaksi kolmesta (68 %). Miesten tohtoritutkintojen kasvu alkoi aikaisemmin, ja kiihkein kasvuvaihe näyttäisi heillä jo taittuneen. Naisilla se jatkui vielä ainakin 2000-luvun alussa. Valtakunnallinen tohtoritavoite odottaa vielä kasvua – vuosien 2001–2003 tavoite oli 1300 tohtoria, vuosien 2004–2006 tavoitteena on 1450.

Tavoitteellinen tohtorien tuottaminen läpäisi 1990-luvulla koko yliopiston ja kaikki tiedekunnat. Tohtorien määrä 1990-luvulla oli kolminkertainen 1980-lukuun verrattuna. Kasvu oli suhteellisesti suurinta uusimmissa tiedekunnissa ja suhteellisesti pienintä matemaattis-luonnontieteellisessä (2.5-kertaista). Naisten suhteellinen merkitys väittelijöinä lisääntyi kaikissa tiedekunnissa. Dramaattisimmin naisten väitteleminen yleistyi liikunta- ja terveystieteissä, missä 1980-luvulla väitteli yksi ja 1990-luvulla 29 naista.

Taulukko 1. Miesten ja naisten tohtorin tutkinnot 1949–2003 tiedekunnan mukaan

	– 1969	1970–79	1980–89	1990–99	2000–03
Kasvatustieteellinen					
Miehet	7	9	7	26	13
Naiset	-	-	6	17	30
Humanistinen					
Miehet	2	15	19	60	36
Naiset	1	6	14	50	37
Matemaattis-luonnont.					
Miehet	2	30	52	125	82
Naiset	-	4	10	33	42
Yhteiskuntatieteellinen					
Miehet	7	10	19	45	25
Naiset	2	4	9	37	30
Taloustieteellinen					
Miehet	-	1	4	17	17
Naiset	-	-	-	7	12
Liikunta- ja terveystiet.					
Miehet	-	7	12	17	21
Naiset	-	1	1	29	17
Informaatioteknologia					
Miehet	-	1	3	27	24
Naiset	-	-	-	3	8

Väittelijät on sijoitettu niihin tiedekuntiin, missä oppiaineet nykyisin sijaitsevat. 1961–72 kasvatustieteellisessä väitelleet psykologit on sijoitettu yhteiskuntatieteisiin, yhteiskuntatieteellisessä väitelleet taloustieteilijät taloustieteisiin ja tietojenkäsittelijät informaatioteknologiaan. Samoin on menetelty kyselyaineiston analyysissa.

Tohtorintutkinnot tai naisten osuus tohtoreista eivät kerro kaikkea väittelyaktiivisuudesta ja sen sukupuolierosta. Väittelyaktiivisuuden selvittämiseksi miesten ja naisten suorittamat tohtorintutkinnot tulisi suhteuttaa miesten ja naisten maisteritutkintoihin jollain viiveellä, joka vastaisi keskimääräistä aikaa maisterista tohtoriin (vrt. Kurki 2003). Olen tyytynyt seuraavassa karkeaan laskelmaan, ja suhteuttanut tohtorintutkinnot maisterintutkintoihin aina kymmenvuosittain, siis esimerkiksi 1980-luvulla miesten suorittamat tohtorintutkinnot miesten samalla vuosikymmenellä suorittamiin maisteritutkintoihin. Seuraavissa luvuissa on toinenkin virhelähde. Tohtorit on siis sijoitettu tiedekuntiin oppiaineen nykyisen sijaintipaikan mukaan, maisterit ovat laskelmissa niissä tiedekunnissa, missä tutkinto on suoritettukin. Tämä antaa joitakin kummallisia tuloksia, mutta luvut ovat – kuten tavataan sanoa – suuntaa antavia ja kertovat kyllä riittävän tarkasti tässä yhteydessä relevantista sukupuolierosta. Informaatioteknologian lukuja ei voi ottaa huomioon, koska siinä maistereiden ja tohtoreiden tiedekunnat eivät vastaa alkuunkaan toisiaan.

Taulukko 2. Miesten ja naisten väittelyaktiivisuus (tohtoreiden määrä suhteessa maistereiden määrään) tiedekunnittain

	1970–79	1980–89	1990–99	2000–03
Kasvatustieteellinen				
Miehet	5,5	2,6	6,2	10,5
Naiset	0,0	0,9	1,1	3,5
Humanistinen				
Miehet	6,6	6,7	13,7	17,3
Naiset	0,7	1,1	1,8	4,5
Matemaattis-luonnont.				
Miehet	6,1	10,3	17,9	25,5
Naiset	2,9	2,9	5,0	10,8
Yhteiskuntatieteellinen				
Miehet	2,3	3,0	7,2	18,2
Naiset	0,8	1,0	3,1	6,9
Taloustieteellinen				
Miehet	-	-	11,3	9,3
Naiset	-	-	5,0	5,3
Liikunta- ja terveystiet.				
Miehet	7,0	6,3	4,0	13,0
Naiset	1,2	0,3	4,5	5,2
Informaatioteknologia				
Miehet	-	-	(36,0)	(9,1)
Naiset	-	-	(13,6)	(11,1)

Taulukko kertoo naisten väittelyaktiivisuuden olleen kaikissa tiedekunnissa miehiä alhaisempi. Sekä miehet että naiset tekevät maisterintutkintoihin suhteutettuna eniten väitöskirjoja matemaattis-luonnontieteellisissä oppiaineissa. Kuten valtakunnallisestikin on tilanne, naiset väittelevät harvimmin ja kuilu miehiin on suurin naisvaltaisissa humanistisissa ja kasvatustieteissä.

Matemaattis-luonnontieteellisissä aineissa väitellään sekä eniten että nuorimpina. Kun väittelijöitä oli vähän 1960- tai 70-luvulla, heidän keski-ikänsä kaikissa tiedekunnissa oli suhteellisen alhainen, alle neljäkymmenen. Väittelijöiden määrän lisääntyminen ja monenlaisten väittelijöiden rekrytointi on nostanut sekä miesten että naisten keski-ikää.

Poikkeus on matemaattis-luonnontieteellinen tiedekunta, jonka tohtorit ovat koko ajan olleet muita 5–10 vuotta nuorempia. 2000-luvun alussa (syyskuuhun 2003 mennessä)¹³ väittelijöiden keski-iat olivat seuraavat:

	Naiset	Miehet
kasvatustieteellinen	44,8	46,9
humanistinen	39,3	46,3
yhteiskuntatieteellinen	42,2	39,1
liikuntatieteellinen	42,0	38,2
matemaattis-luonnont.	32,1	32,0
taloustieteellinen	39,3	42,0
informaatioteknologia	38,0	34,1

Matemaattis-luonnontieteellisessä tiedekunnassa sekä miesten että naisten keski-ikä on ollut 32–35 vuoden välillä kaikkina vuosikymmeninä. Näissä tieteissä nimenomaan naisten väittelyikä on laskenut 1980-luvun 35 vuodesta tämän vuosikymmenen alun 32 vuoteen. Muiden tiedekuntien luvut ovat vaihdelleet satunnaisemmin. Esimerkiksi humanistisissa aineissa naiset ovat kaikkina aikaisempina vuosikymmeniä olleet miehiä selvästi vanhempia, ja tähän nähden ikäeron kääntyminen yllä olevalla tavalla on poikkeus tai uusi trendi.

Sukupuoliviiveet

Vuonna 1961 psykologiassa väitellyt Päivi Oinonen oli naisväittelijöiden yksinäinen kärki. Seuraavat naiset väittelivät vuosikymmenen lopussa, Hilikka Hiilos vuonna 1967 pohjoismaisessa filologiassa, Lea Pulkkinen 1969 psykologiassa ja Sirkka Heiskanen-Mäkelä 1970 yleisessä kirjallisuudessa. Kaikista heistä tuli oman alansa merkittäviä tiedenaisia ja Jyväskylän yliopiston professoreita. Hilikka Hiilos ja Sirkka Heiskanen-Mäkelä olivat omilla aloillaan yksinäisiä poikkeuksia. Seuraava nainen väitteli pohjoismaisessa filologiassa liki 30 vuoden jälkeen (1995) ja yleisessä

¹³ Luvut on otettu Armi Hartikaisen ja Heidi Koiviston naistutkimusseminaarin työstä.

kirjallisuustieteessä tuli Heiskanen-Mäkelän ja Ellen Sakarin (1974) jälkeen 25 vuoden aukko (1999). Psykologiassa tohtoriksi valmistuminen on ollut tasaisempaa. Akateemisella ideaalilla arvioiden Lea Pulkkinen on Jyväskylän yliopiston merkittävimpiä. Hän väitteli 30-vuotiaana, on edennyt akatemiaprofessoriksi ja luonut ympärilleen huippututkimusyksikön. Kasvatustiede sai odottaa Aimo Lahden jälkeen ensimmäistä nais-tohtoria 33 vuotta eli vuoteen 1982. Tällöin väitteli Sirkka Hirsjärvi, josta myös tuli alansa professori. Vaikka Aimo Lahtikin oli yksinäinen poikkeus, yli kolmenkymmenen vuoden viive ja väliin mahtuneet viisitoista miestä vihjaavat kasvatustieteen miehiseen perintöön ja naisten ulossulkemiseen.

Tieteenala- ja oppiainerakenne on vuosien mittaan hajautunut, jopa pirstaloitunut. Esimerkiksi humanistisessa tiedekunnassa on väiteltä kahdessa kymmenessä kuudessa (26) eri oppi- tai väitelyaineessa, joissakin vain yksi henkilö, matemaattis-luonnontieteellisessä kuudessatoista (16), liikunta- ja terveystieteellisessä kahdessa toista (12) aineessa. Tieteenalojen pirstoutuneisuus luultavasti edistää väitöskirjojen tekemistä ja hyväksymistä; on esimerkkejä suorastaan henkilölle räätälöidystä väitelyaineesta. Pienissä ja marginaalisissa aineissa on ehkä paremmin suojassa potentiaaliselta arvostelulta.

Tohtoreiden valossa jotkut oppiaineet ovat yhden sukupuolen aineita. Latinassa, teoreettisessa fysiikassa ja kalataloudessa ei ole väitellyt yhtään naista, gerontologiassa ei yhtään miestä. Muutenkin löytyy vahvoja toisen sukupuolen keskittyviä. Suomen historiassa oli vuoden 2003 loppuun mennessä väitellyt 32 miestä ja neljä naista, englantilaisessa filologiassa 12 naista ja yksi nimen perusteella ulkomaalainen mies. Väitelleiden sukupuolijaot noudattelevat pääpiirteissään miesten ja naisten hakeutumista eri oppiaineisiin, erilaisiin kognitiivisiin ja episteemisiin yhteisöihin. Mutta selityksiä sukupuolikeskittymille ja poissaoloille on haettava myös sosiaalis-kulttuurisista tekijöistä. On vaikea selittää episteemis-kognitiivisesti, miksi kasvatustiede säilyi niinkin pitkään miesten hallussa tai miksi Suomen historia on ollut niin vahvasti miesten suosiossa. Historian tilanne laittaa hakemaan selitystä aina sukupuolittuneesta kansakuntaprojektista saakka. Naisilla – erityisesti Jyväskylän opettajaseminaarissa opiskelleilla naisilla – oli elintärkeä paikka kansakunnan luomisessa ja yhteiskunnallisina äiteinä, mutta heidän ei kuulunut luoda oppia ja tie-

dettä. Kansakunnan historian ja identiteetin tulkinta oli miesten tehtävä. Selitys voi tietysti olla vähemmän juhlava: oppiainetta hallitsevan professorin halu (ttomuus) innostaa naisia ja ottaa naisia vastaan tieteesen (sä) tai naisten halu (ttomuus) tulla. Kuitenkin kansallisten tieteiden kanssa jännittävän kontrastin muodostaa englannin kieli. Juontuipa vieraiden kielten ja erityisesti englannin kielen naisvaltaisuus kognitiivisista tai sosiaalisista tekijöistä, naiset ovat tällä orientaatiolla asettuneet toisin, ei vahvistamaan kansallista identiteettiä tai ratkomaan kansallisia ongelmia vaan aukaisemaan rajaa ulospäin.

Useimmat väittelyaineet ovat kahden sukupuolen tieteitä. Useimmissa miehet ovat olleet ensimmäisiä, ja naiset ovat tulleet niihin viiveellä. Edellä mainittu kasvatustieteen kolmenkymmenenkolmen vuoden kuilu on pisin. Kahdenkymmenen vuoden kuilut ovat tavallisia vanhoissa teoreettisissa tieteissä:

- fysiikassa 21 v (M:1969 vs N:1990),
- filosofiassa 21 v (M:1977 vs N:1998),
- matematiikassa 20 v (M:1969 vs N:1989).

Joissakin kuilu on pikemmin 10–15 vuotta, kuten

- yleisessä historiassa 14 v (M:1971 vs N:1985),
- kansantaloustieteessä 13 v (M:1979 vs N:1992),
- valtio-opissa 12v (M:1982 vs N:1994),
- Suomen historiassa 9 v (M:1969 vs N:1978),
- sosiologiassa 7 v (M:1986 vs N:1993).

Mutta on myös niitä oppiaineita, joissa naiset ovat väitelleet ensin. Edellä mainitusta Hiiloksesta kului ensimmäiseen miesväittelijään 15 vuotta ja Heiskanen-Mäkelästä 16 vuotta, puheviestinnän ensimmäisestä väittelijästä eli nykyisestä rehtoristamme Aino Sallisesta kesti 10 vuotta ensimmäiseen mieheen. Ensimmäisiä naisia löytyy myös liikuntatieteistä (kuten fysioterapiasta) ja jopa luonnontieteistä (kuten hydrobiologiasta). Vaikka naiset ovat tulleet sisään vanhoihin tieteisiin, on tieteenalarakenteen pirstoutuminen ja uusien vailla miesmuistia olevien oppiaineiden synty saatanut toimia naisten eduksi.

Jyväskylän yliopiston juurien mukaisesti ensimmäiset tohtorintutkinnot suoritettiin kasvatustieteissä ja psykologiassa. Tähän päivään mennessä painopiste on siirtynyt kohti matematiikkaa ja luonnontieteitä.

Matemaattis-luonnontieteellinen vastaa liki puolesta (1980- ja 90-luvulla 45 %) miesten väitöskirjoja. Naisten väitöskirjat tulevat tasaisemmin eri tieteenaloilta.

Väittelijöistä on tullut yhä enemmän koulutusjärjestelmän tuotteita ja samalla nuoret väittelijät ovat yleistyneet. Erityisesti matemaattis-luonnontieteellisessä ovat 2000-luvulla väitelleet 1970-luvulla syntyneet. Muissa tiedekunnissa väittelijät ovat moninaisia, sekä systematisoituvan jatkokoulutusjärjestelmän piirissä olleita että oman, usein pitkän ja mutkikkaan tien kulkijoita. Esimerkiksi yhteiskuntatieteellisestä löytyy viime vuosilta useampia kuudenkymmenen molemmin puolin olleita väittelijöitä, kuten psykologi Maila Upanne, työvoimatoimiston johtaja Eeva-Liisa Vaahtio ja entinen kansanedustaja Marja-Liisa Viljamaa, joka väitteli vaikeasti sairaana ja menehtyi pian tohtoriksitulonsa jälkeen. Ikäennätyksen teki Liisa Heinilä väittelemällä liikuntatieteissä 76-vuotiaana. 2000-luvun alkuvuosina väitelleiden naisten ikähaarukka oli yli 50 vuotta.

Tohtoreissa voikin havaita kaksi vastakkaista trendiä, yhtäältä tavoitteiden suuntaista homogenisoitumista nuoriin jatkokoulutettuihin, toisaalta moninaistumista. Moninaisuudesta kertoo sekä tieteenalojen pirstoutuminen, väittelijöiden orientaatioiden ja tavoitteiden moninaisuus, ulkomaalaisten mukaantulo väittelijöiksi ja Itä-Euroopan lahjakkuuspotentiaalien hyödyntäminen. Ilman tätä moninaisuutta vain nuorten jatkokoulutettavien turvin tohtoritavoitteet eivät olisi olleet saavutettavissa, eikä yliopisto olisi pitänyt sopimustaan. Voi olla, että tavoitteet vaativat jatkossakin harvasilmäistä verkkoa, niin järjestelmällisesti koulutettavia kuin yksinpuurtajia, jotka huipentavat elämänsä tohtorinväitöksen, ja koko kirjoa tästä väliltä.

KYSELY

Kyselyn tavoite

Edellä esiteltyt tiedot löytyvät tutkintorekisteristä. Niistä ei voi kuitenkaan lukea, mikä on motivoinut naisia tohtoroitumaan, mitä se on merkinnyt heille itselleen ja heidän työ- ja elämänuralleen, miten naisten työ- ja perheurat limittyvät tai ajattelevatko naiset, että naisena oleminen on tuottanut heille etua tai haittaa tutkijanuralla. Tällaisten asioiden kartoittamiseksi suoritettiin syksyllä 2003 kysely Jyväskylän yliopistossa väitelleille naisille.

Suunnittelin lomakkeen aika intuitiivisesti. Taustalla oli (jo vanhentunut) perehtymiseni naisten asemaan yliopistomaailmassa ja tutkijanurilla sekä yleisempi perehtyminen työelämäntutkimukseen ja työelämän sukupuolijakoihin. Lomakkeeseen vaikuttivat juuri silloin kirjoittamisen kohteena ollut *Tietotyön työajat, työkuulttuurit, perhe ja sosiaalinen elämä* -projektin kirja (ks. Julkunen ym. 2004a) sekä Suomen Akatemian Sosiaalisen pääoman ohjelmassa juuri saamani tutkimusrahoitus projektiin *Työelämän vanhat, väsyneet ja vihaiset – kun luottamus pettää*. Näistä intresseistä lomakkeeseen hiipi joitakin kysymyksiä työajoista ja työuupumuksesta sekä kiinnostus kokeilla tunteita koskevilla kysymyksillä. *Tietotyön työajat* -tutkimuksessa hankimme laajan aineiston koko korkeakoulutetulta työssäkävältä väestöltä, ja se tarjoaa vertailupohjaa tohtorinaisten aineistolle. Lomakkeen kysymykset eivät mittaa ja operationalisoi mitään tiettyjä teoreettisia käsitteitä, vaikka jokaisella on tarkoituksensa.

Lomakkeen kysymykset ryhmittäivä seuraaviksi kokonaisuuksiksi:

- väitöskirjan tekeminen, motivaatio, tunteet
- työura
- perheura
- työ ja perhe
- tuki ja syrjintä
- työaika, jaksaminen ja tyytyväisyys
- taustat

Tutustuin siis vasta jälkikäteen historian ja oikeustieteen tohtoreilta kerättyihin tarinoihin, *Miten meistä tuli historian tohtoreita* (Tommila 1998) ja *Miten meistä tuli oikeustieteen tohtoreita* (Halila ja Timonen 2003). Niissä on osin samanlaisia teemoja: perhetausta, väitöskirjan ohjaus ja rahoitus, työura väitöksen jälkeen. Niissä kuvataan myös oman alan, historian tai oikeustieteen valintaa. Tällä kyselyllä ja kirjalla on aika samanlainen tarkoitus: miten meistä tuli (nais)tohtoreita. Jos olisin älynnyt lukea nuo kirjat aikaisemmin, olisin ollut vähän viisaampi lomakkeen suunnittelussa. Toisaalta, strukturoidulla lomakkeella ei koskaan voi tavoittaa samaa kuin omilla löyhästi ohjeistetuilla tarinoilla. Aura Korppi-Tommola (2004) toteaa oikeustieteen tohtoreiden kertoneen ”hyvin avoimesti iloistaan ja saavutuksistaan, hyvistä työn ohjaajistaan, mutta myös pettymyksistään, suruistaan, erimielisyyksistä tiedeyhteisössä, jotkut jopa katkeransävyysesti”. Omasta lomakkeestani puuttuivat esimerkiksi alan valintaan liittyvät kysymykset kokonaan, sen sijaan väitöskirjan tekemisen ja tohtoriksi valmistumisen tunteita lomakkeessa kysyttiin.

Aikanyrjähdys-kirjaa kirjoittaessani taistelin survey-tutkimuksen ongelmien kanssa. Mitä strukturoidut kysymykset oikein kertovat? Miten kvantitatiivisen aineiston antamat tulokset voi kirjoittaa kirjaksi? Pienikin ripaus kohderyhmän omaa puhetta tuntui antavan tulkintaperspektiiviä ja lisäävän kirjan luettavuutta. *Aikanyrjähdyksessä* tällaista puhetta saatiin it-alan yrityksissä tehdyistä case-tutkimusten haastatteluista. En väheksy laajoja määrällisiä aineistoja, mutta edellinen kirjani *Kuusikymmentä ja työssä*, jossa aineistona olivat haastattelut ja oma kokemukseni, oli kirjoittamiskokemuksena antoisampi, ja niin oletan, myös lukijaa puhuttelevampi.

Tiesin myös, miten hankalaa strukturoituihin kysymyksiin vastaaminen usein on, miten tietyn vastausvaihtoehdon valinta tuntuu tekevän vääryyttä omille kokemuksille (Ronkainen 1999). Toisaalta kun tavoitteena oli kaikkia Jyväskylän yliopistossa väitelleitä naisia koskeva peruskartoitus, strukturoitu kysely oli välttämätön. Yritin siis jonkinlaista kompromissia, eli lomakkeessa erikseen pyydettiin ja houkuteltiin vastaajia täydentämään strukturoituja vastauksia omin kommentein.

Lähetekirjeessä todettiin näin: ”Kyselylomake on pääasiassa strukturoitu, mutta siihen on sisällytetty mahdollisuuksia kirjoittaa pieniä tarinoita, täydentää strukturoituja vastauksia ja arvioida lomaketta. Valmiissa

vastausvaihtoehdoissa kun on usein vaikea ilmaista tarkasti omia kokemuksiaan ja tunteitaan.” Lomakkeen lopussa pyydettiin erikseen vielä seuraavasti. ”VAPAA TARINA. Haluatko kertoa vielä vapaasti omasta työ- ja elämänurastasi keskeisinä pitämiäsi asioita tai kommentoida kyselyä. Jos kirjoitit mieluummin tekstinkäsittelyllä kuin käsin, niin voit liittää mukaan myös erillisen tarinan.”

Kyselyyn vastanneet

Kyselyn kohteeksi tulivat ne, joiden tohtorintutkinto oli hyväksytty elokuun 2003 loppuun mennessä ja joille löytyi osoite yliopiston tutkintorekisteristä. Tuohon mennessä tohtorin tutkinnon suorittaneita naisia oli 389. Tutkintorekisterissä oli osoite 350 naiselle. Jotkut olivat jo ehtineet kuolla, ja ulkomaisia osoitteita rekisterissä ei ole. Huomasin myöhemmin, että rekisteristä puuttui kahden hyvin tuntemani henkilön osoite ja lähetin heille lomakkeet karhukierroksen yhteydessä. Muita yrityksiä puuttuvien osoitteiden etsimiseksi en tehnyt. Lomake postitettiin siis 352 naiselle. Kaikki osoitteet eivät olleet ajan tasalla, eikä posti tavoittanut kaikkia, vaan tuntemattomina palautui vielä 14 kirjettä. Lomakkeen sai (todennäköisesti) 338 vastaajaa. Alkuperäisen postituksen ja yhden uusintapyynnön jälkeen lomakkeita palautui 226 kpl eli 66.9 prosenttia tavoitetuista. Vastausprosentti on kyselytutkimukseksi varsin hyvä. On hyvin todennäköistä, että tuntemattomissa, sekä niissä, joiden osoitetta ei ollut rekisterissä että niissä, joita posti ei tavoittanut, on ulkomailla asuvia. Neljäntoista tuntemattomana palautuneen joukossa oli kolme venäläistä ja yksi italialainen nimi. Täten aineisto ei anna kuvaa väitelleiden siirtymisestä ulkomaille, vaan kyselyjankohtana Suomessa asuvista – ja yhdestä ulkomaille sijoittuneesta, jolle toimitin lomakkeen vaikka rekisterissä ei ollut osoitetietoa.

Taulukko 3. Vastanneet väittelyaineen tiedekunnan mukaan

	n	%	% tiedekunnassa väitelleistä naisista
Kasvatustieteellinen	31	13,7	58
Humanistinen	60	26,5	44
Matemaattis-luonnontiet.	40	17,7	44
Yhteiskuntatieteellinen	46	20,4	56
Taloustieteellinen	12	5,3	63
Liikuntatieteellinen	32	14,2	67
Informaatioteknologian ei tietoa	4 1	1,8 0,4	44 -
yhteensä (JY)	226	100	58

Kato (42 %) suhteessa kaikkiin JY:ssä väitelleisiin naisiin juontuu siis kolmesta lähteestä: henkilö on jo kuollut, hänen osoitetaan ei ollut rekisterissä tai henkilöä ei löytynyt rekisterin osoitteesta ja vastaamattomuudesta. Tiedekunnittaisessa kattavuudessa ja poisjäämisessä ei ole erityistä johdonmukaisuutta. Kuten Minna Piispa (2004) toteaa, kyselyihin vastaavat ne, joiden elämäntilanteeseen ne sopivat parhaiten ja jotka voivat niiden avulla kommunikoida itselleen mielekkäitä asioita. Jotkut vastanneet ovat pitäneet siitä, että kysely antoi mahdollisuuden konstruoida itsensä tavalla, mitä arjessa ei tule tehtyä tai antoi jopa tilaisuuden kertoa tohtoriuran pettymyksistä ja vääryyksistä.

Kiitos tästä kyselystä! Tuntemusten ruotiminen ikään kuin 'puhkaisi paineen' ja helpotti oloa.

Lomakkeeseen oli kiva vastata – pääsipä rakentaman narraatiota omasta selviytymisestäään.

Kysely oli mielenkiintoinen ja pysähdytti arvioimaan omaa elämäntilannetta. Kiitos pysähdyksen hetken tarjoamisesta.

Jotkut toiset taas ovat vastanneet, vaikka lomake on ärsyttänyt.

Ensimmäinen ajatukseni oli kieltäytyä, sillä tämänkaltaisia suht. pitkiä

kyselyjä tulee suht. usein. Yleensä en vastaa. Miksi vastaisin – ajan voi aina käyttää itseään enemmän tyydyttävällä tavalla. En ole vielä tähän mennessä kokenut naiseuteni vaikuttaneen etenemiseeni tai arvostukseen työssäni. Tämän takia naiseuden esiinnostaminen ei ainakaan minun kohdallani ole tarpeen.

Oletan, että vastaamatta on jätetty monesta syystä, periaatteesta, kiireestä ja yksityisyyden suojelemiseksi. Lomakkeen painotukset ovat ärsyttäneet joitakin. Niissä kun näkyvät syksyllä 2003 ajankohtaiset tutkimusaiheeni, jotka koskivat pitkälle koulutettujen työaikoja, aikapulaa, työuupumusta, katumustarinoita ja kielteisiä kerrottuja asioita. Kyselyn kohdistuminen naisiin on saattanut kiusata niitä, joiden mielestä sukupuolella ei ole väliä eikä sitä pitäisi korostaa. Ehkä vastaaminen on edellyttänyt ajan irrottamisen ohella kaksinkertaista samastumista ja yhteisöllisyyttä, yhtäältä naiseksi, toisaalta Jyväskylän yliopistoon.

Vastanneiden tunnistaminen olisi mahdollista väittelyvuoden ja oppiaineen avulla. En ole tehnyt sitä. Ylivoimaisesti suurin osa vastanneista, niin samasta yliopistoista kuin olemmekin, on minulle vieraita ihmisiä, ja olen halunnut vastaajien nimenomaan pysyvän nimettöminä aivan ilmeisiä tapauksia, kuten nimellisiä terveisiä lähettäneitä tuttuja, lukuun ottamatta. Ne lomakkeet, joissa ei ollut vastauksia avoimiin kysymyksiin, ovat siirtyneet vain toisistaan irrallisiksi muuttujiksi osaksi tiedostoa. Niitä lomakkeita, joissa on ollut vapaita kommentteja ja vapaa tarina, olen selannut ahkerasti, ja tuntemattomistakin naisista on tullut jotenkin kokonaisia henkilöitä.

Jos vertaan vastausprosenttia oikeustieteilijöiden ja historioitsijoiden kirjoitusaktiivisuuteen, tämän kyselyn vastausprosentti on korkeampi. Nimettömän kyselylomakkeen täyttäminen on tietysti hyvin toisenlainen tilanne kuin nimellisen ja julkaistavan pienoiselämäkerran kirjoittaminen. Oikeustieteilijöiden tarinoita kommentoinut Halila arvelee, että useilla on ”väittelyyn johtaneelta tieltä tai sen jälkeisistä vaiheista niin kipeitä muistoja, ettei niitä ole haluttu kirjata muistiin”. Samaten Halila toteaa, että kaikki eivät halua kertoa itsestään ja laittaa itseään likoon. Mietin, olisiko niin, että väitöskirja ja itse väittely on tyypillinen vaikeuksien kautta voittoon -tarina, ja vaikeuksista, ristiriidoista ja nujertamisesta voi kertoa, jos tarinalle voi kertoa onnellisen lopun, selviämisen voittajana.

Joka tapauksessa nimettömässä kyselyssä voi konstruoida itsensä toisin kuin nimellisenä julkaistavassa tarinassa. Voisi olettaa, että tyytymättömyyden ja katkeruuden esittäminen olisi helpompaa. Mutta jonkin mekanismin tuloksena kyselyllä saadaankin jotenkin laimeampia, vähemmän dramaattisia kokemuksia. Tarinoita lukiessa mieleen jäävät vahvat episodit, mutta prosenttiluvut pakottuvat monen mekanismin seurauksena johonkin keskinkertaisuuteen ja keskivertoon.

Strukturoitua tietoa ja vapaita kommentteja

Kyselylomakkeen tekeminen on aika tuskaista puuhaa. Mitä monimutkaisempi kohde, sen vaikeampaa lomakkeesta on tehdä riittävän yksinkertaista ja yksiselitteistä. Lomakkeeseen jättämänsä ongelmalliset kohdat saa sitten vastaan vastaajien reunahuomautuksissa ja tietysti vastaajat huomaavat pulmia niissäkin kysymyksissä, jotka itse kuvitteli yksiselitteiksi.

Annan yhden esimerkin. Lomakkeessa on yksinkertaisuuden vuoksi kysytty eri tahoilta saatua tukea väitöskirjan teossa ja esimerkiksi ohjaajat esitetään yhtenä ryhmänä. Miten pitäisi vastata, jos ensimmäinen ohjaaja teki kaikkensa sabotoidakseen työtä, mutta sitten löytyi enkeli? Väitöskirjan tekijä on ehkä omalta kannaltaan saanut loppujen lopuksi hyvää ohjausta, mutta toisaalta kokemus ensimmäisestä ohjaajasta kertoo ohjaajien ja ohjattavien välisten koviinkin konfliktien olemassaolosta. Vielä mutkikkaampi tilanne on se, kun niin voimakasta onnea kuin voimakasta vihaakin tutkijanurallaan kokeneen olisi tehnyt mieli valita monissa kysymyksissä vastausvaihtoehdoista molemmat ääripäät.

Nämä tapaukset demonstroivat sitä, että hyvinkin erilaiset eletyt todellisuudet voivat monensuuntaisten pohdintojen jälkeen pelkistyä määrällisen ulottuvuuden keskivaiheille. Vastaajat voivat yrittää tarkentaa omaa kantaansa kirjoittamalla reunoihin epäröintejään, varauksiaan ja selityksiään valitsemilleen vastausvaihtoehdoille, mutta niiden huomioonottaminen ei useinkaan ole mahdollista. Tiedostoon siirtyy se, mihin vastaaja omine päättelyineen on päättynyt.

Tässä kyselyssä siis pyydettiin vastaajia kirjoittamaan valmiiksi strukturoituja kysymyksiä täydentäviä kommentteja ja pienoistarina. Lopukommentin tai pienoistarinan kirjoitti sattumoisin sata vastaajaa. Ne olivat hyvin erilaisia, lomaketta koskevia lyhyitä huomautuksia, työelämänkulun kertauksia, oman elämäntavan tiivistyksiä ja elämänohjeita, oman onnekkisuuden ihmettelyä ja katkeria purkauksia kiitoksin siitä, että sai purkaa mieltään. Jotkut liittivät mukaan nimensä ja yhteystietonsa ja sanoivat, että kertoisivat mielellään lisää haastattelijalle, mutta eivät malta kirjoittaa. Joku pahoitteli sitä, ettei mitenkään ehdi kirjoittaa.

Nyt on sunnuntaiamu. En ehdi kirjoittaa tarinaa. Tietokoneessani on auki yksi artikkeli viimeisteltävänä, toinen odottaa. Pitäisi valmistaa huomiseksi (englanniksi) kolme tuntia luentoa. Kirjaston johtokunnan budjettikokouksen paperit pitäisi lukea tiistaiksi, koska huomenna on luento ja 2 t vastaanottoa. Onneksi mieheni tekee sairaudestaan huolimatta päivän ruuan. Kohta menemme pienelle kävelyllä, että jaksaisi paremmin. Mutta en valita: Missä muussa ammatissa maksetaan (ja hyvin) siitä, että puhuu ja saa lukea. (professori)

Vähiten vapaita kommentteja kirjoittivat ”perustapaukset”, yliopiston sisällä sen viroissa ja rahoituksella väitöskirjansa tehneet, usein yliopistoon sijoittuneet. Ehkä he ovat niitä, joille väitöskirjan tekeminen on arkistunein asia. Useammin ja vuolaammin kirjoittivat ne, jotka olivat ryhtyneet väitöskirjan tekemiseen vähän vanhempana jossain yliopiston ulkopuolisessa työpaikassa ja joiden arkinen ympäristö ei ole täynnä tohtoreita.

Pikkutarinat tuovat havainnollisesti esiin naisten elämänkulkujen erot, kokemusten moninaisuuden ja moniulotteisuuden. Niiden kirjavuutta ja sävyjen äärimmäisyyksiä on pakko hämmästyä. Olkoon seuraava esimerkki siitä, miten erilaisen kuvan tai ainakin vaikutelman strukturoitu ja vapaa vastaus voi antaa. Tämä nainen oli kiukkuinen ja vihainen. *Tila ei riitä kuvaamaan sitä millaista on tehdä tutkimusta ympäristössä, jossa on vahva miehistä ylemmyyttä ihannoiva kulttuuri (...) Likaista, ahdistavaa, yksinäistä (...) haluan pois!* Toisaalta lomakkeessa kysyttiin strukturoidulla kysymyksellä sitä, jarruttiko tai hankaloittiko joku väitöskirjatyötä tekemisillään tai suhtautumisellaan, neliportaisella asteikolla: paljon, jonkin

verran, vähän, ei lainkaan. Hyvin poikkeuksellisesti nainen kyllä rasti- taakin ohjaajien osalta ”paljon”, mutta laitokselle ja miespuolisille työto- vereille ”vähän”. ”Vähän” tuntuu aika miedolta verrattuna noihin omiin ilmaisuihin. Samalla tavalla valmiiden vastausvaihtoehtojen kieli latistaa voimakasta tyydytystä ja onnea.

Käytän rinnan strukturoiduilla kysymyksillä saatuja jakautumia ja pikkutarinoilla saatua tietoa. Jälkimmäisistä olen poiminut tavanomai- seen tapaan tarinaa rakentavia sitaatteja. Pyrin kirjamaiseen esitykseen ja minimoin tilastolliset analyysit ja esitykset. Toisaalta luen itse mielel- läni tilastollisia taulukoita, ja toivon, että ainakin jotkut lukijat ovat tässä suhteessa samanlaisia, sillä lukujakin kirjassa on. Vapaiden komment- tien ja tarinoiden käytössä tärkeää on tunnistamattomuus. Tämän vuoksi niitä ei (useimmiten) identifioida iällä, ammatilla eikä oppiaineella. Tässä menetetään informaatiota ja elävyyttä, mutta tunnistamattomuus on tär- keämpi periaate.

Sukupolvet

Tässä kirjassa jäsentäväksi rakenteeksi on valittu tieteenalat ja tohtorien sukupolvet. Näitä näkökulmia on perusteltu edellä. Tieteenalat, niiden episteemis-kognitiiviset sisällöt sekä toimintakulttuurit ovat tärkein aka- teemisen maailman struktuuri. Toisaalta kirjan tärkein tavoite on valottaa sitä, mitä tohtorintutkinnolle on tapahtunut viime vuosikymmeninä, jol- loin tohtorintutkinnoista yhtäältä on tullut tiedepolitiikan instrument- teja ja naiset ovat nousseet vähemmistöstä liki puoleksi väittelijöitä. Ajal- lista muutosta tutkitaan tässä vertaamalla eri sukupolvia.

Vastanneiden ikähaitari on 50 vuotta. Vanhin on syntynyt 1927 ja nuorimmat 1977. Jos laskee iän syntymävuoden ja kyselyvuoden erotuk- sena, vanhin on 76 ja nuorimmat 26 vuotta. Mediaani-ikä osuu 46–47 vuoteen. Suurin piirtein kolmannes on syntynyt 1950-luvulla, kolman- nes sitä ennen ja kolmannes sen jälkeen. Väittelyvuosien haitari on sup- peampi. Aineiston aikaisin väittelijä on vuodelta 1969 ja viimeisimmät siis vuodelta 2003. Eläkkeelle vastaajista oli siirtynyt 18.

Aineisto antaa siis mahdollisuuden tarkastella tohtorinaisten sukupol- vittaisia kokemuksia ja sen kautta tohtorintutkinnon henkilökohtaisen ja

sosiaalisen merkityksen muutosta. 226 vastaajan aineistosta ei voi tilastollisiin analyysieihin muodostaa enempää kuin kolme sukupolvea. Sukupolvet on muodostettu kahdella rinnakkaisella periaatteella, syntymä- ja tohtoroitumisvuoden mukaan, ja näitä kahta sukupolvierottelua käytetään rinnan. Varsinkin tohtoroitumisessa ajallinen jakautuma on äärimmäisen vino. Ryhmittelyssä on pyritty sekä periodin mielekkyyteen että saamaan kuhunkin ryhmään kohtuullisesti tapauksia tilastollista vertailua varten. Sukupolvi on hyödyllinen analyysiväline, mutta kuten huomaamme, se ei ole kovin selkeä tässä tapauksessa.

Syntymävuoden mukaisessa ryhmittelyssä käytetään vuosikymmeniä: 1) 1920-, 30- ja 40-luvulla syntyneet, 2) 1950-luvulla syntyneet ja 3) 1960- ja 70-luvulla syntyneet. Kaikki rajat ovat keinotekoisia, mutta mielemme on tottunut jäsentämään asioita vuosikymmeninä. Jos naiset olisivat edenneet standardisoidun ja yhtenäisen elämänkulun mukaan, kuhunkin sukupolveen kuuluvat olisivat tulleet yliopistoon, väitöskirjauran kynnykselle ja tohtoreiksi tietynä historiallisina hetkinä. Näin ei kuitenkaan ole, vaan 1930- ja 40-luvulla syntynyt on voinut väitellä 30 vuotta sitten 30-vuotiaana tai pari vuotta sitten 60-vuotiaana. Nuoremmat sukupolvet ovat väistämättä yhdenmukaisempia nimenomaan tohtoroitumisiensa suhteen.

Syntymäpolvet ovat myös *ikäryhmiä* ja kyselyn ajankohtana vuosilukujen erotuksena laskettuna vastaavasti 1) 54–76-vuotiaita, 2) 44–53-vuotiaita ja 3) 26–43-vuotiaita. Ikäryhminä sukupolvet eivät näytä kovinkaan mielekkäiltä juuri siksi, että tapana on käyttää pyöreitä katkaisukohtia. Ikäryhminä syntymäpolvet ovat elämänkulun eri vaiheissa. Naisen elämänkulussa on kuormittavia kohtia, jolloin stressitaso ja tyytymättömyys pyrkivät nousemaan. Kun 50-luvulla syntyneet osoittautuvat syntymäpolvista tyytyväisimmiksi, ei voi tietää, onko kysymys seesteisestä iästä vai onnekkasta sukupolvesta. Kun yleisesti ottaen viidenkymppin molemmiin puolin sijoittuu yksi stressaavimmista elämänvaiheista (Väisänen 1995), voisi olettaa, että kysymys on pikemmin sukupolvesta, tiettyyn aikaan syntymisestä ja tiettyyn aikaan akateemiseen yhteisöön tulemisesta. Joka tapauksessa syntymäpolvet ovat sekä sukupolvia että ikäryhmiä, ja siten kokemuksissa limittyvät sukupolven ja kyselyhetkisen iän vaikutus, vaikka tässä tutkimuksessa olen kiinnostuneempi sukupolvesta kuin iästä.

Myös *väittelysukupolvet* on muodostettu vuosikymmenten mukaan,

ensimmäinen periodi (1969–1989) kattaa 20 vuotta, toinen (1990–1999) kymmenen vuotta ja kolmas (2000–2003) vajaat neljä vuotta. Pisimmästä periodista huolimatta ensimmäisessä on tilastollista analyysia ajatellen vähän tapauksia. Kun syntymäpolvet ovat moniaineksisia väitelyajankohdan suhteen, niin väittelypolvet ovat sisäisesti moniaineksisia iän suhteen. Erityisesti 2000-luvulla väittelet ovat monenikäisiä. Kasvava osuus on nuoria tutkijakoulutettuja, mutta mukana on myös viisikymppisiä kiemuraisemman tien kulkijoita. Toisaalta hekään eivät ole nykyisen järjestelmän ulkopuolella; ehkä heitäkin on ohjattu ja rahoitettu enemmän kuin aikaisemmin oli tapana. Nuorimmalla väittelypolvella väitöskirjan teko on tuoreessa muistissa. Toisaalta heillä on lyhyt perspektiivi siihen, mitä tohtorintutkinto heidän elämälleen antaa. Aikaisemmin väitelleillä muisti on jo valikoinut väitöskirjaan liittyvät asiat, mutta samalla heillä on pitkä perspektiivi väittelyn jälkeiseen työuraan. Sukupolvet voivat myös erota subjektiiviselta merkityksenannoltaan, kertomisen tai vastaamisen tavoiltaan, mutta sitä en voi tietää. En siis voi tietää, millaisilla merkityksillä vanhemmat ja nuoremmat lataavat sellaiset käsitteet kuin tyytyväisyys, tuki tai syrjintä ja voiko näissä merkityksissä olla sukupolvieroja. Kuten sanottu, kyselyt tuottavat näennäistä standardisointia.

Kun tohtoroitumisikien haarukka (aineistossa) on 25–65 vuotta, ovat syntymävuosien ja väittelyvuosien nojalla muodostetut sukupolvet osittain – mutta vain osittain – samoja. Tarkastelen näitä kahta jakoa rinnan ja puhun syntymä- ja väittelypolvista.

Taulukko 4. Kyselyyn vastanneet sukupolven mukaan

Syntymäpolvet	n	Väittelypolvet	n
1927– 49	69	1969– 89	32
1950– 59	73	1990– 99	104
1960– 77	82	2000– 03	90
ei tietoa	2		
yhteensä	226	yhteensä	226

Tieteenalat

Eri tieteenalojen opiskelu-, jatko-opiskelu- ja tiedekulttuurit samoin kuin sukupuolirakenteet poikkeavat toisistaan. Työmarkkinoissakin on eroja. Yritysten tutkimus- ja kehitystoiminta sekä kaupallisten innovaatioiden mahdollisuus synnyttävät kysyntää teknisten, luonnon- ja lääketieteiden tohtoreille. Humanisteilla ja yhteiskuntatieteilijöillä on vähemmän houkuttelevia tilaisuuksia yliopistojen ja koulujärjestelmän ulkopuolelta. Sukupolvien ohella toisena tarkasteluasuuntana käytetään tieteenaloja, käytännössä tiedekuntia. Aineisto ei riitä tarkempiin erotteluihin, vaikka tiedekuntien sisälläkin voi olla oppiainekohtaisia eroja. Esimerkiksi omassa yhteiskuntatieteellisessä tiedekunnassani psykologian ja ”varsinaisten” yhteiskuntatieteiden välillä on aika suuri sekä episteemiskognitiivinen että sosiaalinen ero. Psykologian hallitseva tiedekäsitys on luonnontieteellis-lääketieteellisempi. Psykologiassa tehdään empiiristä tutkimusta ja kirjoitetaan refereartikkeleita kansainvälisiin joulnealeihin tai tehdään postereita konferensseihin. Tohtorikoulutus on pitemmälle organisoitua ja noudattaa enemmän luonnontieteellistä mallia kuin tiedekunnan muissa oppiaineissa. Jopa oman laitoksen, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksen sisällä on erilaisia kulttuureja, mutta meillä on myös meitä, jotka kirjoitamme suomenkielisiä kirjoja ja puhumme suurille yleisöille. Suunta vienee kohti psykologian (ja luonnontieteiden) mallia, mutta hitaahkosti. Mahdollisesti muidenkin tiedekuntien ja oppiaineiden sisällä on erilaisia tiedekulttuureja, en vain tunne niitä.

Vaikka tiedekunnat voivat olla huonoja tiedekulttuurin yksikköjä, minulla ei ole muuta mahdollisuutta kuin käyttää niitä. Lomakkeessa ei ole tätä koskevia kysymyksiä, enkä voi tehdä osallistuvaa havainnointia yliopiston eri oppiaineista. Ja itse asiassa minun on pakko käyttää vielä suurempia aggregaatteja. Osassa tiedekuntia on niin vähän väitelleitä ja vastanneita naisia, että tiedekuntiakin oli yhdistettävä analyysia varten. Se on tehty seuraavasti:

kasvatustieteellinen + liikuntatieteellinen	31+32=63
humanistinen	60
yhteiskuntatieteellinen + taloustieteellinen	46+12=58
matem.luonnont. + informaatioteknologia	40+ 4=44
ei tietoa	1
yhteensä	226

Näin jälkikäteen ajatellen kyseenalaisin näistä yhdistelyistä on kasvatus- ja liikuntatieteiden yhdistäminen. Tein sen kummankin tiedekunnan opettajainkoulutuksen vahvan aseman vuoksi. Tulosten valossa tiedekuntia yhdistää myös se, että kummassakin maisteri- ja tohtoriopintoihin sekä väittelemään tulee aikaisemman koulutus- ja ammattiuran tehneitä naisia, edellisessä opettajia ja jälkimmäisessä sairaanhoitajia. Toisaalta liikunta- ja terveystieteet muistuttavat tutkimustoiminnaltaan ja innovaatiomahdollisuuksiltaan luonnontieteitä. Analyysivaiheessa kyllä huomasi lääketieteellisen (biomedikaalisen) tiedekulttuurin vahvan vaikutuksen liikunta- ja terveystieteissä, ja terveystieteet ovat tiede- ja julkaisukulttuuriltaan lähempänä luonnontieteitä kuin kasvatustieteitä.

Tieteenaloittaisia ja sukupolvittaisia tarkasteluja sekoittaa se, että aineistossa ikä ja tieteenala liittyvät toisiinsa. Vanhin syntymäpolvi on vähän keskimääräistä useammin humanisteja, keskimäinen kasvatus- ja liikuntatieteilijöitä ja nuorin sukupolvi taas huomattavasti keskimääräistä useammin luonnontieteilijöitä. Matemaattis-luonnontieteellisen (+ informaatioteknologian) vastanneista peräti 73 % on nuorimpia, 1960- ja 70-luvulla syntyneitä, kun muista näitä on 13–38 %. Toisin päin katsoen, 1960- ja 70-luvulla syntyneistä 39 % on luonnontieteilijöitä, vanhemmista ikäpolvista taas 6–11 %. Näin erityisesti luonnontieteilijöitä koskevien tulosten tulkinnassa on vaikea tietää, johtuvatko tulokset tiedekulttuurista vai iästä.

Näistä varauksista huolimatta olen tehnyt tiedekunnittaisia tarkasteluja. Ne osoittavat muiden tiedekuntien naisten olevan lähellä toisiaan ja matemaattis-luonnontieteilijöiden eroavan usein muista. Uskallan ajatella, että jos muissa tiedekunnissa elää limittäin ja lomittain erilaisia tiedekulttuureja, matemaattis-luonnontieteellinen edustaa johdonmukaisesti luonnontieteellistä mallia. Jo yliopiston puhelinluettelo (syksy 2003) paljastaa kulttuurieron. Matemaattis-luonnontieteellisessä tiedekunnassa on pitkiä jonoja tutkijakoulutettavia, muissa tiedekunnissa he ovat harvinaisia ja heitä löytyy lähinnä psykologian huippututkimusyksiköstä.

Yliopiston kulttuurimuutos tulos- ja yritysyliopiston suuntaan on kohdellut eri tieteenaloja muodollisesti samoin – kun kaikilta odotetaan samanlaista tulosta – mutta tosiasiallisesti eri tavoin. Yliopiston vanhojen tieteenalojen, kasvatustieteen ja humanististen tieteiden on ollut ehkä vaikeinta sopeutua siihen. Ne ovat kokeneet 1990-luvun säästöpaineen ja

nykyisen tuloksiin perustuvan rahoitusmallin kovimpana. Kasvatustieteilijä muistuttaakin:

Olisi todella tärkeää, että analysoidaan myös sitä historiallis-yhteiskunnallis-poliittista kontekstia, jossa olemme eläneet. Se on kohdellut sekä yksilöitä että tieteenaloja hyvin eri tavoin. Tähän tarvitaan puolueetonta ja avaran suvaitsevaa tarkastelua. Kenen yliopistossa elämme, millainen ilmapiiri meillä on? Miten valta on jakautunut? Miten hierarkkinen järjestelmä tukahduttaa luovuuden sekä yksilöissä ja yhteisöissä piilevät voimavarat?

TOHTORIKSI

Suoraan mutkitellen

Täytin itsekin kyselylomakkeen, mutta en kirjoittanut siihen tarinaa. Se tarina voisi olla vaikka tällainen.

Minut otettiin yliopistolle työhön nuorena, ensin tutkimusapulaiseksi ja 22-vuotiaana assistentiksi, ensin sosiologiaan ja jouduttuani ulos sieltä, puolentoista kuukauden työttömyyden jälkeen yhteiskuntapolitiikkaan. Onnekkaseen alkuun nähden väittelin hitaasti ja myöhään, kaksikymmentä vuotta myöhemmin. Tein lisensiaatintutkimukseni graduni aiheesta vuonna 1971. Sen saaman kovan kritiikin ja huonon arvosanan jälkeen meni vähän aikaa selvitä jaloilleen ja löytää uusi alku. Olin tuolloin yhteiskuntapolitiikan assistentti, hoidin apulaisprofessuuria ja sain Suomen akatemian assistentin toimen kahdeksi ja puoleksi vuodeksi (1973–5). Etsin uutta alkua siihen aikaan muodikkaasta elämäntavan ja ajankäytön tutkimuksesta ja sellainen tuntui löytyvän ajan sosiologiasta. Akatemian assistenttuurin aikana synnytin toisen lapsen, opiskelin Marxia, osallistuin Meteli-projektiin kirjoittamalla yhden julkaisun ja tein artikkelimaisen väitöskirjan aika pitkälle valmiiksi. En saanut kauteen jatkoaikaa lapsesta huolimatta. Oletan, että henkilökohtainen konflikti toimikunnan puheenjohtajan kanssa vaikutti asiaan; ainakin olin edennyt tehokkaasti.

Silloinen – valtakunnan mitassa aika mieto – radikalismini ja marxilaisuuteni aiheutti ristiriitoja myös tutkimuksen sisällössä. Väitöskirjan viimeiseksi osaksi tarkoitettu laaja käsikirjoitus jäi ikuisiksi ajoiksi pöytälaatikkoon professorini kritiikin vuoksi. Ristiriita professorin kanssa ei ole mitenkään harvinaista, vaan myös julkaistuissa oikeustieteen ja historian väitöstarinoissa on katkeriakin kuvauksia koulukuntaerimielisyyksien aiheuttamista umpikujista. Minun professorini kyllä oli aika lailla oikeassa. Jälkikäteen olen ollut kiitollinen hänen sensorin roolistaan; on tarvinnut hävetä vähemmän. Mutta samaten näin jälkikäteen ajatellen jostakin tuesta olisi voinut olla hyötyä. Tein työtäni yksin, vaikka minulla

oli yksi luottohenkilö J.P.Roos), joka kommentoi juttujani. Mutta jokin yhdessä pätkäily muiden kanssa, olisi voinut auttaa ratkomaan tilannetta.

Mutta juuri tuossa saumakohdassa minut houkuteltiin aivan toisen aiheen (työn uusien organisaatiomuotojen) pariin. Samaan aikaan minusta tuli viran, yhteiskuntapolitiikan lehtoraatin, omistaja. Jätin liki valmiin väitöskirjan ja aikatematiikan, vaikka olenkin palannut siihen aina silloin tällöin koko tutkijanurani ajan. Tästä uudesta aiheesta kasvoi sitten se tutkimus, jolla väittelin. Joskus työ oli lukukausien ajan koskemattomana, otin sen kesäisin esille ja laitoin taas uusiksi. Kohdetta koskeva tutkimus tuntui menevän karkuun nopeammin kuin ehdin lukea ja integroida sen osaksi omaa ajatteluaani ja työtäni. Kun tunsin saaneeni jotain sellaista aikaan, johon halusin palautetta, annoin se joidenkin luottohenkilöiden luettavaksi. Kommentit ja muutosesitykset olivat yleensä toisiinsa nähden aivan päinvastaisia, joten lopulta joutui yksin ratkomaan mieltä vaivanneet asiat. Halusin tutkimuksen valmiiksi, mutta ajoittain en ollut varma, halusinko väitellä jo tohtoriksi. Licensiaattina oli hyvä olla.

Olin etu- ja alioikeutettu samalla kertaa. Yliopiston lehtorina (vuodesta 1976) minulla oli pysyvä virka, taloudellista turvallisuutta ja autonomiaa tutkia mitä halusin. Lisäksi vaikka lehtorina joutuinkin tekemään tutkimusta työn ohella eikä työnään, on siinä kuitenkin yliopiston ja siis tieteellisen yhteisön sisällä. Tein ja julkaisin koko ajan myös muita aiheita koskevia tutkimuksia. Kiinnostuin esimerkiksi naistutkimuksesta ja ensimmäiset naistutkimusartikkelini ovat peräisin ajalta ennen väitöskirjaa. Toisaalta lehtorin virka ei ollut pienten lasten äidille ihanteellinen väitöskirjan tekopaikka.

Väittelin sitten vuonna 1987, 42-vuotiaana, väitöskirjalla Työprosessi ja pitkät aallot. Työn uusien organisaatiomuotojen synty ja yleistyminen. Sain siitä hyvän arvosanan ja se on edelleen tärkeä teos työelämän tutkimukselle. Mutta massiivisena opuksena se on hyvin kaukana nykyisestä väitöskirjan ideaalista. Koskaan en ole katunut sitä, etten väitellyt jo kymmenen vuotta aikaisemmin. Tosin on vaikea sanoa, olisiko se vaikuttanut akateemiseen uraani, olisinko pyrkinyt ”keskukseen” vai jättäytynyt silloinkin sivuraiteelle (lehtoriksi).

Sosiaalinen tausta

Historiassa väitelleistä, joista valtaosa oli Helsingin yliopistosta, kolmasosa oli akateemisista perheistä (Tommila 1998, 462). Yksi näistä miehistä, Jorma Kalela, kirjoittaa (emt., 215): *Isä, isän veli ja heidän kaksoisserkkunsa (kaikki vuoteen 1935 Cajander) olivat professoreita. Samoin isoisä, jonka isä oli yläalkeiskoulun rehtori. Isoäidin puolella (Cederberg, Hjelt) oli akateemista painolastia vieläkin enemmän (...)* Ammatin sisällön näkökulmasta ei voi sivuuttaa äitiäni. Hän oli ilmeinen lahjakkuus oppikoulunopettajana ja hänen esimerkillään on varmaan yhteys kiinnostukseeni opettamista kohtaan. Muut olivat pääasiassa maanviljelijä- tai toimihenkilö- ja kansakoulunopettajaperheistä. Koulutuksen demokratisoitumisesta ja tohtorintutkintojen yleistymisestä kertoo se, että akateemisten perheiden osuus vähenee nuorempiin sukupolviin tultaessa.

Eliittiin, jopa tohtoreiksi, päätyvät naiset ovat lähtöisin sosiaalisesti suotuisista ja miehiä valikoituneemmista asemista (Garcia et Leon ym. 2000; Husu 2002a). Tähän nähden JY:ssä väitelleiden naisten kodit ovat korostuneen tavallisia, ei-akateemisia. Kyselyyn vastaajien isissä on kaksi tohtoria ja kolme lisensiaattia, äideissä ei yhtään. Isistä vähintään maisteritasoinen akateeminen tutkinto on kymmenesosalla (10.7 %), äideistä harvemmillä (4.5 %). Kodeissa on eletty kansakoulupohjalta, ja kouluikässä on asuttu maaseudulla tai pienissä kaupungeissa. Kuva vastaa muutenkin Jyväskylän yliopiston rekrytointipohjaa. Yliopiston edeltäjän, opettajaseminaarin ensimmäiset opiskelijat, varsinkin naiset, olivat lähtöisin säätyläis- ja virkamiesperheistä, ja vähitellen mukaan tuli myös keskiluokka. Vaikka opettajaseminaari oli osa säätyläistön historiaa, väliin tulee katkos. Lamberg (2004, 162) kirjoittaa, että 1960-luku kansanomaisti yliopistoksi muuttuvan korkeakoulun opiskelijarakennetta. Korkeakoulun/yliopiston alueellinen sijainti, uutuus, ainevalikoima ja puuttuva traditio tekivät siitä lähestyttävän myös ensimmäisen polven yliopisto-opiskelijoille. Itse ajattelen, että alueellinen läheisyys puskuroidi ja vaimensi yliopiston sosiaalista etäisyyttä.

Toisin kuin historian tohtoreissa, naistohtoreiden vanhempien sosiaalisessa asemassa ei ole sukupolvieroja. Oletan, että kaksi kehityssuuntaa, akateemisten tutkintojen yleistyminen opiskelemaan tulevien vanhem-

pien sukupolvissa ja yliopiston demokratisoituminen (eli koulutuksen leviäminen sosiaalisessa hierarkiassa alaspäin) kumoavat toisensa. Vaikka kaikkien sukupolvien naiset ovat jokseenkin yhtä lailla ei-akateemisista perheistä, oletan sosiaalisen etäisyyden yliopistoon lientyneen ylioppilastutkinnon ja korkeakouluopiskelun rajusti yleistyessä ja yliopiston laskeutuessa maan pinnalle.

Suurempi mysteeri on se, miten me 1930- tai 40-luvulla pientiloille tai tehdasyhteisöihin syntyneet rinnakkaiskoulun aikana hakeuduimme akateemisen uran alkupäähän eli oppikouluun. *Minä en oikein tänäkään päivänä ymmärrä, mistä sain sen ajatuksen, että haluan lähteä oppikouluun*, mietti museon tarina-aineistossa 1940-luvulla syntynyt professori, jonka kotona ei ollut yhtään kirjaa (Hyvönen 2004). Omaan kotini hankittiin jopa kirjoja, mutta aivan samalla tavalla olen ihmetellyt, mistä meille kymmenvuotiaille tytöille tuli itsestään selvä varmuus lähteä tai pyrkiä oppikouluun, olla sekä perheitemme että asuinyhteisöjemme ensimmäisiä. Tietysti oppikouluun meno tehdaspaikkakunnalla oli helpompaa kuin maalla, ja sääty-yhteisön luokkarakennetta alkoi haastaa jako niihin, joilla opettajien silmissä oli lukupäätä (ja vanhemmilla kouluttamishalua), ja niihin, joilla sitä ei opettajien silmissä ollut.

Jyväskylän tohtoriniaisilla ei siis ole useinkaan ollut eväänään suvun ja perheen antamaa kulttuurista pääomaa ja läheisyyttä akateemiseen maailmaan. Jotain muuta pääomaa kodeista on saatu. Sodan jälkeisenä aikana tavallisten perheiden elämässä oli kaksi suurta tavoitetta, oman kodin rakentaminen ja lasten kouluttaminen eteenpäin elämässä. Oma äitini lähti 15-vuotiaana Pohjois-Savosta Helsinkiin piiiaksi, ja pääsi siellä näkemään paremman väen elämää. Kun nuorinkin sisareni meni kouluun, äiti meni R-kioskiin myyjäksi kouluttaakseen lapset, ja niin minusta – samoin kuin Jorma Kalelasta (!)¹⁴ – tuli tohtori ilman yhdenkään markan velkaa. (Asiaa auttoi pääsy yliopiston assistentiksi heti 22 vuotta täytettyäni).

¹⁴ Näin päättelen, kun Kalela (1998, 215) kirjoittaa seuraavasti: Opiskelutovereitteni näkökulmasta kuuluin siihen pieneen joukkoon, jonka tosiasialliseksi erioikeudeksi yliopistoura oli vielä 1960-luvun alkupuolella varattu. Sekä vanhempieni että omalta kannaltani oli itsestään selvää, että kotoa kustannettiin vielä kaksi ensimmäistä jatko-opiskeluvuotta (..). Kolmanneksi sain sitten nuoren tieteenharjoittajan apurahan ja neljänneksi assistentin sijaisuuden. Valtion takaamat opintolainat otettiin käyttöön vasta myöhemmin opiskeluaikani ja seuraava sisareni jo otti opintolainan.

Seuraavassa kertoo 15 vuotta itseäni nuorempi, aineiston keskipolveen kuuluva, ulkomaille professoriksi edennyt nainen, jonka elämässä jo hyvinvointivaltion rakentuminen on vaikuttanut enemmän.

Minusta elämänuraani voi pitää menestyksellisenä tavalla, jossa heijastuu tietyn sukupolven 'onnekkuus', kun vertaan aikaisempiin tai nuorempiin sukupolviin tai myös ulkomaisiin ikäisiini naisiin. Vaikka urani syrjäseudun pieneltä maatilalta, seitsenlapsisen perheen, kouluttamattomien vanhempien ja aikamoisen kurjuuden taustasta Jyväskylän yliopiston kautta professoriksi ulkomaiseen korkeakouluun on hivenen poikkeava, siinä kuvastuu silti hyvinvointivaltion nousun ajalle tyypillinen positiivinen syke. Elämän odotti ja tiesi muuttuvan paremmaksi, kun ponnistelee, uskoo itseensä ja luottaa elämään. Peruskoulun tasa-arvoistava vaikutus, opintolainan mahdollisuus jo lukioaikana, opiskelijaperheen kannustavat tuet, päivähoidon toimivuus ja varmuus sosiaalialan vakituisista työpaikoista olivat siinä itsestäänselvyyksiä, mutta välttämättömiä tekijöitä. Useimmilla ulkomaisilla sisarilla ei näitä tukitekijöitä ole ollut, ja monelle nykyiselle opiskelijalle ne ovat epävarmoja. Että voi perheenäitinä vetää hurjan sosiaalisen nousun sisältävän akateemisen uran, johon sisältyy myös olennaisesti kansainvälistä liikkuvuutta, on esimerkiksi (...) edelleen naisille lähes mahdotonta, ellei taustalla ole varakkaita vanhempia tai mieselättäjäjyttä. Koen olevani poikkeuksellisen onnekas tavalla, joka myös velvoittaa.

Edellisessä tarinassa näkyy kiitollisuus, ja onnekkautta ja kiitollisuutta koen itsekin. Seuraavassa tarinassa sen sijaan näkyy määrätietoinen saavuttaminen.

Olen lähtöisin vaatimattomista oloista ja vanhempani kuolivat nuorena. Halusin elämältä enemmän. Hyvä koulumenestys antoi pontta pyrkiä eteenpäin. Hain kolmeen yliopistoon ja pääsin kaikkiin. Yliopistossa oivalsin, että 'koulutus on varmin sosiaalisen kohoamisen väylä', kuten eräs luennoitsija (Kalevi Kivistö) sanoi. Halusin myös akateemisen aviopuolison ja se löytyi samalta kurssilta. Elämäni on 'perustunut' hyvään koulutukseen ja uralla etenemiseen. Elämä on ollut minulle suotuisia alkuvaikeuksista huolimatta. Aviopuolison akateeminen tausta ja tieteellisen työn ymmärtäminen on ollut merkittävä tuki.

Tavallisista lähtökohdista huolimatta vanhemmat ovat silti tukeneet ja kannustaneet koulunkäyntiä. Jos vastaaja erottelee vanhemmat, niin nimenomaan isä on kannustanut tutkijaksi, ottamaan älyllisiä haasteita. Yhdessä tapauksessa ei-akateeminen isä on ollut tärkein tuki ja keskustelukumppani väitöskirjan teossakin.

Kun olen itse miettinyt lehtorimarginaaliin jäämistäni, en ole ajatellut sen johtuvan sukupuolesta vaan luokkahabituksesta. Husu (2004) puolestaan lukee aineistoaan niin, ettei edes yläluokkainen ja etuoikeutettu luokkatausta neutraloi naissukupuolesta seurannutta ulkopuolisuuden ja vierauden kokemusta. Poikkeuksellisen etuoikeutetusta asemasta lähtenyt, itseensä luottava ja menestymään tottunut nainen koki shokkina sen, kun tajusi, että naissukupuoli heikensi hänen uskottavuuttaan, että *jestas, se professori haluaa pojan. Se niinku vaan odottaa, että tähän tulisi joku sopiva miesopiskelija* (emt., 8). En muista kokeneeni koskaan näin, vaan pikemmin näin: *jestas, nehän uskovat minuun, pyytävät mukaan.* Mutta jokin minussa on estänyt lunastamasta minuun asettuja odotuksia ja tekemästä kunnollista akateemista uraa.

Kiinnostusta, sattumaa ja uudelle koulutusportaalle nousua

Graduntekovaiheessa ihastuin tutkimuksen tekemiseen. Tutkimustyö oli minusta ihanan itsenäistä, vapaata ja siinä sai ajatella.

Tässä kyselyssä pyrittiin selvittämään, miten ”tulit ryhtyneeksi väitöskirjan tekoon? Oliko se tietoinen tavoitteesi vai pikemmin sattumaa?” Lomakkeessa luetellut seitsemän tekijää asettuivat seuraavaan järjestykseen tärkeimmästä alkaen:

Ydinmotiivit (vaikutti ratkaisevasti tai melko paljon, 70–95 %)

Kiinnostus tutkimustyöhön

Määrätietoinen halu

Tukevat tekijät (vaikutti ratkaisevasti tai melko paljon, 41–60 %)

Tarjoutunut työtilaisuus

Opettajien kannustus

Vähemmän merkitystä (vaikutti ratkaisevasti tai melko paljon, 1–40 %)

Sattuma, ajautuminen

Muiden vaihtoehtojen puute

Suvun tai perheen toiveet

Kuusi kymmenestä sanoo, että kiinnostus tutkimustyöhön vaikutti ratkaisevasti ja vain yksi vastaaja sanoo, ettei se vaikuttanut asiassa lainkaan. Määrätietoinen halu väitöskirjan tekoon painoi vähän enemmän kuin tarjoutunut työtilaisuus ja opettajien kannustus. Mutta kolme neljästä (72 %) antaa jonkin merkityksen sattumalle tai ajautumisellekin. Silti sattuman rooli näin ilmaistuna on aika vähäinen verrattuna siihen, miten painokkaasti vapaissa tarinoissa puhuttiin elämään vaikuttaneista sattumista tai tarjoutuneisiin tilaisuuksiin tarttumisesta, joka tuntuu naisten puheessa tarkoittavan suunnilleen samaa. Muiden vaihtoehtojen puute on vaikuttanut eniten niiden ryhtymiseen, jotka tutkimushetkellä ovat sijoittuneet huonosti työhön. Väitöskirjan tekoon ryhtyminen jonkinlaisessa työmarkkinoiden pakkoraossa ei ole tuonut ratkaisua työhön sijoittumiseen, tai sitten kyselyn aikainen työtilanne värittää tulkintaa omista motiiveistakin.

Seuraavaan taulukkoon on valittu keskeisimmät tekijät ja taulukoitu niiden osuuksia, jotka katsoivat kyseisen tekijän vaikuttaneen ratkaisevasti. Samalla nämä ovat tekijöitä, jotka paljastavat sukupolvieroja ja siis muutossuuntia.

Taulukko 5. Väitöskirjan motiivit

vaikuttanut ratkaisevasti(%)	kiinnostus tutkimustyöhön	määrätietoinen halu	tarjoutunut työtilaisuus
Syntymäpolvet			
1927–49	57	44	18
1950–59	70	50	26
1960–77	57	26	44
Väittelypolvet			
1969–89	72	40	31
1990–99	63	41	25
2000–03	56	35	38

Kaikissa ikä- ja väittelypolvissa oma kiinnostus tutkimustyöhön koetaan ratkaisevaksi. Mutta nuorin polvi painottaa muita vähemmän omaa kiinnostusta ja määrätietoista halua, enemmän tarjoutunutta työtilaisuutta, opettajien kannustusta, sattumaa tai ajautumista sekä muiden vaihtoehtojen puutetta. 1960- ja 70-luvulla syntyneistä liki yhdeksän kymmenestä sanoo sattuman ja ajautumisen ja yli puolet muiden vaihtoehtojen puutteen vaikuttaneen asiassa ainakin jonkin verran.

Sama koskee matemaattis-luonnontieteellistä (+ informaatioteknologian) tiedekuntaa. Siellä väitelleet korostavat muita vähemmän kiinnostusta tutkimustyöhön ja omaa määrätietoista halua tehdä väitöskirja, muita enemmän muiden vaihtoehtojen puutetta, sattumaa ja ajautumista. Samaten nuorena väitelleillä painottuvat tarjoutunut työtilaisuus, opettajien kannustus ja vaihtoehtojen puute; heidät on siis vedetty systeemiin. Vanhempina väitellään oma-aloitteisemmin, systeemin ulkopuolella ja henkilökohtaisemmista motiiveista.

Jotkut kuvasivat motiivejaan myös avoimissa vastauksissa. Osa vastauksista täsmensi yliopiston sisällä lehtoreina, assistentteina tai tutkijoina työskennelleiden tilannetta. Niissäkin asemissa, joissa tohtorius ei ollut muodollinen vaatimus tai kysymys ei ollut tutkijankoulupaikasta, väitöskirjan tekoon veti oman halun ja velvollisuudentunteen kombinaatio tai halu varmistaa omaa asemaa ja työllisyyttä yliopiston sisällä. Kysymys on ehkä ollut eräänlaista yliopiston sisäisestä reservistä.

Väitöskirja oli itsestäänselvyys; laitoksella työskentelevä ei voi olla tekemättä.

Oli pakko tehdä, jos halusi säilyttää työpaikkansa. Yksinhuoltajalle tämä oli aika tärkeä motiivi (isot asuntolainat, kaksi lasta).

Pitkän opetusrupeaman jälkeen syntyi vain halu. Vierailu USA:n eri yliopistoihin vahvisti lopullisen päätöksen.

Seuraava kommentti on aika lähellä omaa motivoitumistani väittelemään, vaikka en niinkään tuntenut lojaalisuuden tunnetta koko yliopistoa tai laitosta vaan professoriani Leo Paukkusta ja isääni kohtaan, joka myös toivoi väittelemistäni. Olin ehtinyt ennen väittelemistä olla yliopistossa työssä jo 20 vuotta ja olin turvassa pysyvässä lehtorin virassa lisensiaattinakin. Arlie Hochschild (2003) kutsuisi tätä varmaan kiitollisuuden taloudeksi.

Tein väitöskirjani toisaalta intohimoisesta kiinnostuksesta aiheeseen, toisaalta velvollisuudentunnosta yliopistoa ja aloittelevaa laitostamme kohtaan, jonka assistenttuuria olin eri nimikkein hoitanut yli 10 vuotta. Olihan se oppiaineen ensimmäinen väitöskirja.

Vapaissa vastauksissa esille tuli myös – ei vain kiinnostus tutkimustyöhön – vaan kiinnostus tiettyyn tieteenalaan, oman alan kehittymisen synnyttämä tiedonjano tai halu vaikuttaa tietoa lisäämällä oman alan kehitykseen. *Halusin tutkimukseni tuloksilla vaikuttaa Suomen vieraiden kielten opetuksen kehittämiseen eli sillä oli yhteiskuntapoliittinen tavoite.*

Mutta mukana oli myös aika erityisiä oman elämäntilanteen kuvauksia. *Avioeron tuoma tyhjyys, sanoo 51-vuotiaana väitellyt humanisti. En voinut saada enää lisää lapsia, energia oli purettava johonkin, sanoo kahden lapsen äiti. Joidenkin naisten tarinat antavat ounastella naisissa olevaa ällistyttävää energiaa, jonka kuluttamiseen työ ja tavalliset kaksi lasta eivät riitä tai energiaa, jota uudet haasteet ja uudet lapset generoivat.*

Ja seuraavassa on selitys sille, miksi väitellä 65-vuotiaana.

Virkatyöni hallinnon eri portailta olivat kiinnostavia ja työpäivät pitkiä. Kun 60 vuoden iässä näytti siltä, ettei elämä jatkukaan sairauteni takia ehkä eläkeiässä, tuli kyltymätön halu tulla tohtoriksi. Elämäkokemuksen luoma itseluottamuksen lisääntyminen, aivokapasiteetin käyttämättömäksi jääminen ja virkatehtävissä saavutettu monipuolinen kokemus mm. muistioiden ja puheiden kirjoittamiseen tekivät tutkimustyön helpommaksi kuin se olisi ollut muutamia vuosikymmeniä aikaisemmin.

Naisten itse kertomat motiivit ovat täten niin moninaiset, etten olisi mitenkään osannut muotoilla niitä valmiiksi vastausvaihtoehdoiksi. Mutta yliopiston ulkopuolelta väittelemään tulleilla väitöskirjan teko on myös yksi ”koulutushingun”, elämässä eteenpäinmenon ja koulutautumisen muoto. Helsingin Sanomien äskettäinen koulutusliite (HS 5.9.2004) esittelee 46-vuotiaan naisen, joka ammattikoulupohjalta työhön siirryttyään oli työn ja perheenperustamisen ohella suorittanut ylioppilastutkinnon, hallintotieteiden maisterin tutkinnon, hallintotieteiden lisensiaatin tutkinnon, diplomi-insinööritutkinnon ja jonka tekniikan väitöskirja oli nyt viittä vaille valmis. Samalla on hän oli edennyt Nokian Renkaiden renkaanpaistajasta Nokian Renkaiden henkilöstö- ja turvallisuusjohtajaksi. Ei aivan samanlaisia mutta samantapaisia tarinoita on myös JY:n naistohtoreissa, nimenomaan terveys- ja kasvatustieteen väittelijöissä. Seuraava on sikäli poikkeava, että siinä ei pysytä samalla alalla, sairaanhoitajasta terveystieteiden tai opettajasta kasvatustieteiden tohtoriksi, vaan sairaanhoitajasta kasvatustieteiden maisterin ja lisensiaatin kautta taloustieteiden tohtoriksi.

Valmistuin sairaanhoitajaksi nuorena. Työ oli haasteellista, mutta se antoi minulle halun tietää enemmän asioista. Erikoistuin ja uutena haasteena valmistuin sairaanhoidon opettajaksi. Huomasin pian kuinka vähän tiedän ja niin aloin opiskella kasvatustieteitä. Maisterin tutkinto ei kuitenkaan riittänyt. Tunsin palavaa halua tehdä jotakin uutta. Aloin opiskella psykologiaa, sosiaalipsykologiaa jne. Pian tuli hoitotieteiden opinnot ajankohtaiseksi. Olin elinikäinen opiskelija! Kasvatustieteiden lisensiaatin tutkinto avasi silmiäni kasvatuksen maailmaan ja sen tarkasteluun.

Toimeni kuitenkin asetti uusia vaateita ja nyt fl. tohtorina olen tyytyväinen ratkaisuihini. Opiskelu on antanut minulle paljon. Olen kasvanut ammatillisesti, mutta myös ihmisenä. (Kahden lapsen äiti)

Huomasin lähestyneeni aihetta oman pääni kautta ja yliopiston sisällä ikänsä työskennelleen kulmasta. Yliopistoyhteisön ulkopuolelta tulleille tutkimusta kohtaan tunnettua intohimoa osuvampi motiivi on tiedonjano, pätevytyminen ja kouluttautuminen. En älynnyt muotoilla sitä koskevia vaihtoehtoja, koska itselleni väitöskirja on ollut tutkimustyötä eikä opiskelua tai kouluttautumista.

Sekä sukupolvi- että tieteenalacerot vihjaavat siihen suuntaan, että tohtoriopiskelun tehostuessa ja tohtoritutkinnon demystifioituessa jatko-opiskelupaikoista tulee yksi työpaikka muiden joukossa ja tohtorintutkintoon liittyvät motiivit tulevat vähemmän yleviksi. Tarjottujen mahdollisuuksien – rahoitus, tutkimusryhmä, ohjaus – tulo yhä tärkeämmiksi motiiveiksi korostaa opettajien organisoivaa, valikoivaa ja houkuttelevaa roolia ja heidän työpanostaan rahoituksen hankkijoina. Yliopiston perspektiivistä vähemmän mieluisaa olisi se, jos jatko-opiskelusta kiinnostuisivat nimenomaan ne, jotka eivät löydä muita mahdollisuuksia, jos syynä on ”mielikuvituksen puute”, kuten yksi vastaaja kuvasi omaa motiiviaan ryhtyä jatko-opintoihin. Jatko-opintoreitti on valmiiksi viitotettu parinkymmenen vuoden opiskeluputken jatko. Reitti ulos yliopistosta maisterintutkinnon jälkeen voi vaatia enemmän rohkeutta.

Tutkijanuralle päätyneillä naisilla on taipumus kertoa elämäänsä onnekkaiden sattumien ja tarjoutuneiden mahdollisuuksien kautta. Se on realistista siinä mielessä, että akateeminen maailma toimii niin. Se mikä näyttää sattumalta, on usein professorien tekemää piilovalikointia. Professorit tarjoavat tilaisuuksia, pyytävät assistenteiksi, tutkimusprojekteihin ja tutkijaryhmiin, järjestävät rahoitusta. Varsinkin aikaisemmin tämä valikointi oli aika subjektiivista, vailla pelisääntöjä, nyt lyhyidenkin tutkimusassistentin paikkojen halu on formalisoitu. Neljännesvuosisadan takaisessa selvityksessäkin (Julkunen 1982) Jyväskylän yliopiston naisopettajat kuvasivat tuloaan yliopistouralle lähinnä tilaisuuden tarjoutumisena. Nytkin kun jatkokoulutus on organisoidumpaa, sillä on portinvartijansa ja mentorinsa. Lukuun ottamatta akateemisen maailman ulkopuolisia oman tien määrätietoisia kulkijoita, opettajien tarjouksilla,

suorittamalla valikoinnilla ja järjestämällä työehdoilla on tänäänkin ja nimenomaan tänään merkittävä rooli.

Korkeakoulun perustamis- ja laajenemisvaiheessa oli aika tavallista päästä yliopiston tehtäviin, tutkimusapulaisiksi tai assistenteiksi jo ennen maisterintutkintoa, niin kuin itsekin tulin. Ainakin aikaisemmin professorien valikoiva kutsu osui paljon suuremmalla todennäköisyydellä miehiin. Marjatta Marinin (1975) selvityksen mukaan vuonna 1960 silloisessa Kasvatusopillisessa korkeakoulussa opintonsa aloittaneista miehistä (n=43) valikoitui assistenteiksi yli neljäsosa (28 %), naisista (n=166) kaksi prosenttia.

Jatkokoulutuksessa ja ulkopuolella

Väitöskirjojen tekemisen kulttuurimuutoksen voi kiteyttää jatko- ja tutkijakoulutettavan käsitteisiin. Niinä aikoina, kun väitöskirjat olivat yksinäisiä, joskus elämänmittaisiakin päätyön sivussa tehtäviä hankkeita, ei tullut mieleenkään mieltää itseään jatkokoulutettavaksi tai tohtoriopiskelijaksi. Riitta Nikula (2003, 50) sanoo, että 1980-luvun Akatemian rahoittamiin projekteihin saakka taidehistorian väitöskirjat olivat ”ohjaamattoman yksityisajattelun ja hiljaisten seminaarien varassa”. Sama päti laajasti humanistisiin ja yhteiskuntatieteisiin. Itse en muista osallistuneeni edes lisensiaattiseminaariin. Ehkä osallistuin, mutta kun ne eivät ole jääneet mieleen, niillä ei liene ollut merkitystä työlleni.

Nuoria ja monenlaisia

Tohtorituotanto siis tähtää nuoriin tohtoreihin. Naisten tohtoroitumiskäsi on laskenut kuten tavoitteet edellyttävät. Tosin syntymäpolvien vertailu tuottaa osin teknisen tuloksen: 1970-luvulla syntyneistä ovat ehtineet väitellä vain nuorena väittelevät. Nyt ei voi tietää, vieläkö jotkut 1970-luvulla syntyneistä väittelevät kuusikymppisinä vai onko nykyinen haavi niin tehokas, että se ottaa jo nuorina mukaan kaikki potentiaaliset

väitöskirjan tekijät. Tähän en kylläkään usko, vaan uskon että naiset edelleenkin elävät yksilöllisiä eikä vain valmiiksi suunniteltuja biografoita.

Toisaalta tohtorimäärän kasvaessa tohtoreista on tullut monessa mielessä moninaisia. Väittelevien ikähajonta on kasvanut polvi polvelta, ja tällä vuosikymmenellä 50–60 -vuotiaina väitelleet nostavat keskiarvoa:

Syntymäpolvet	ikä (keskiarvo)	Väittelypolvet	ikä (keskiarvo)
1927–49	48,1	1969–89	39,4
1950–59	42,2	1990–99	41,2
1960–77	32,8	2000–03	40,2
yhteensä	40,6	yhteensä	40,6

Tiedekuntien väliset erot ovat suuria, aivan kuten tutkintorekisteristäkin tehdyt laskelmat kertovat. Vanhimpia kyselyaineistossa ovat kasvatus- ja liikuntatieteiden väittelijät (44,6 v), nuorimpia luonnontieteilijät (33,2 v). Nämä edustavatkin erilaisia tutkijapolkuja. Jälkimmäiset ovat yhä useammin sisällä organisoitussa tutkijakoulutuksessa. Sen sijaan monet kasvatus- sekä liikunta- ja terveystieteissä väitelleet naiset ovat ikään kuin vierailleet yliopistomaailmassa väittelemässä, tulleet naisvaltaisista profesioista, opettajanhuoneista ja sairaaloista, ja menneet sinne takaisin.

Nuorena väittelemisen tavoite on järkevä, jos tohtorintutkinto ajatellaan tutkimustyön pohjakoulutukseksi. Samalla siinä on kulttuurille ominaista myyttistä nuoruuden ja nopeuden ihailua. Toki 70-vuotiaastakin väittelijästä voidaan tehdä sankari, mutta siinä välillä on tylsiä ja keskinkertaisia vuosia. Mutta jos väitöskirja tehdään myöhemmällä iällä tai pitemmällä aikavälillä johonkin muuhun työhön limittäen, siinä kertyy muitakin tietoja ja taitoja, joita peräkkäisissä maisteri- ja tohtorikouluissa edenneiltä puuttuu.

Väitöskirjan kohenevat työehdot

Tohtorimurroksen aikana väitöskirjan työehtoja on pyritty kohentamaan, luomaan kokoaikaisia väitöskirjantekopaikkoja ja lisäämään ohjausta. Tämä aineisto osoittaa, että politiikka on tuottanut tulosta ja väitöskirjojen työehdot ovat kohentuneet nuorempiin sukupolviin siirryttäessä. Silti väitöskirjoja tehdään tänäänkin monissa asemissa: väitöskirjan tekemiseen tarkoitetuissa paikoissa eli tutkijakouluissa, assistentteina, apurahoilla ja projektitutkijoina, muissa viroissa yliopistoissa ja niiden ulkopuolella, joskus myös työttömänä tai vanhempainvapailta.

Oman yliopiston merkitys väitöskirjaa valmistavien työpaikkana on huomattava. Melkein kaksi kolmesta (62 %) oli väitöskirjan valmistamisen aikaan työsuhteessa Jyväskylän yliopistoon, matemaattis-luonnontieteilijöistä jopa 80 %. Työsuhteen laatua (assistentti, lehtori, projektitutkija, tutkijakoulutettava, apurahatutkija) ja sen rahoituslähdeä (yliopiston oma budjetti vai ulkopuolinen rahoitus) en älynnyt kysyä. Lopuista puolet oli muussa yliopistossa, tutkimuslaitoksessa tai ammatikorkeakoulussa. Väitöskirjan teko akateemisen maailman ulkopuolella työskennellen on ollut tavallisinta vanhimmalla sukupolvella.

Lomakkeessa kysyttiin väitöskirjan viemää aikaa, vaikka tiedän sen arvioinnin vaikeaksi. Veikö väitöskirjani kymmenen vuotta, jos se oli vireillä tämän ajan, mutta tein sitä pääasiassa kesälomalla ja jouluna eli lukukausien välissä? Tai kun varsinkin aikaisemmin lisensiaatintutkimuksista ja -tutkinnoista jatkettiin väitöskirjoihin, mistä ajankohdasta väitöskirjan alku pitäisi laskea. JY:n naisilla väitöskirjatyön ehdot ovat olleet kirjavat, ja väitöskirjan viemässä ajassa, sellaisena kuin kukin vastaaja oli sen päättänyt ilmoittamaan, on leveä haitari, yhdestä kahteenkymmeneenviiteen vuoteen. Kaksi kolmesta (66 %) on tehnyt väitöskirjaa tai pitänyt sitä vireillä kohtuullisen ajan, neljästä seitsemän vuoteen. Päätöimistä aikaa on ollut paljon vähemmän eikä kaikilla ollenkaan. Kolmasosa vastanneista on käyttänyt korkeintaan vuoden ajan päätöimistä aikaa.

Ajan myötä väitöskirjaan käytetty kokonaisaika on lyhentynyt ja päätöimisen ajan osuus pidentynyt. 1920–40-luvulla syntyneet väittelijät käyttivät keskimäärin 6,6 vuotta ja tästä 1,8 vuotta oli päätöimistä aikaa. 1960- ja 70-luvulla syntyneet käyttivät keskimäärin 5,2 v, josta 3,9 oli päätöimistä aikaa. Jatkotutkinnon suorittamisen edellytykset ovat

yleisesti kohentuneet. Tämän lisäksi eroja on tieteenaloissa. Matemaattis-luonnontieteellisen väitelleillä on ollut liki kaksi kertaa niin paljon päätoimista aikaa kuin muilla. Päätoimisen ajan pituus ja väittelyikä korreloivat eli päätoiminen väitöskirjan teko on odotetusti edistynyt nuorena väittelemistä.

Lomakkeessa myös pyydettiin arvioimaan väitöskirjan aikaisia työ- ja tutkimusedellytyksiä valmiiksi strukturoidulla kysymyksellä. Tulos näytti seuraavalta:

	%
Kohtuullisen hyvät	42
Hyvät ja turvalliset	26
Kireät muun päätoimen vuoksi	19
Rahoitukseltaan epävarmat	13

”Kohtuullisen hyvät” on tavallisin arvio. Työehtojen vaihtelu pitkän periodin aikana huonoista hyviin tai jonkinlaisen keskiarvon arviointi osin hyvistä, osin huonoista olosuhteista on osaltaan tuottanut kasautumista ”kohtuullisen hyviin”. Nuori sukupolvi arvioi väitöskirjan tekemisen työolonsa selvästi paremmiksi kuin vanhemmat sukupolvet. Kun neljäsosa kaikista, siis aika harvat, pitää väitöskirjan tekoedellytyksiään hyvinä ja turvallisina, nuorimmasta syntymäpolvesta näin arvioi 40 %, ja vanhimmasta 15 %. Sekä rahoituksellinen epävarmuus että muun työn sivussa tekeminen on vähentynyt. Tiedekunnittain matemaattis-luonnontieteellinen eroaa muista selvästi. Lähemmäs puolet (45 %) pitää työedellytyksiään hyvinä ja turvallisina.

Väitöskirjan teko on voinut olla kuormittavaa aikaa, mutta työehdoista riippuen se voidaan myös muistaa hyvänä aikana, kuten seuraava vastaaja.

Näin jälkepäin oikein kaiholla muistelen väitöskirjan tekoaikaa. Aktiivisin väitöskirjantekovuoteni oli itse asiassa elämäni stressittömintä aikaa – olin apurahalla, Saimaan saarella täysin itseni herra. Oli kerrankin aikaa kunnolla lukea, keskittyä, kirjoittaa. Tämäntyylinen tutkimustyö sopii minulle erittäin hyvin. Nykyinen opetustyöni on paljon raastavampaa ja stressaavampaa kuin tutkimustyö. (yliopiston lehtori)

Aina ei kysymys ole vain väitöskirjan tekemisen työehdoista. Väitöskirjaa tekevät naiset eivät voi jättää (muutakaan) elämää elämättä, vaikka nykyinen ideaa niin tuntuu edellyttävän.

Väitöskirjatyön loppuvaiheessa lapset olivat pieniä ja sairastelivat usein. Näin jälkeenpäin katsoen aika oli kuin sumussa jatkuvasta univelasta johtuen. Selvisin rankoista vuosista lähinnä venymällä ja joustamalla omista tavoitteista.

Mahdoton yhtälö: työ + väitöskirjan viimeistely + opettajaharjoittelu + 10-vuotiaan pojan yksinhuoltajuus + äiti sairaalassa + avoero yhden vuoden aikana. (Siitäpä kertyi lopulta täydellinen uupumus ja pitkä sairasloma väittelyn ja auskultoinnin jälkeen.)

Ohjaus ja integroituminen

Marginaalista sisään

Kuten Jaana Saarinen (2003) sanoo, väitöskirjan tekeminen on osa akateemisissa sosiaalisissa yhteisöissä tapahtuvaa tutkijaksi kasvamisen prosessia. Näihin yhteisöihin liittymisellä on monta funktiota. Niissä opitaan tutkimustyötä, saadaan ohjausta ja sosiaalista tukea omalle tutkimustyölle ja sosiaalistutaan tiede- ja tutkimusmaailman käytäntöihin ja kontakteihin. Niissä syntyy myös inhimillisten suhteiden koko kirjo, kollegiaalisia, ystävyys- ja rakkaussuhteitakin.

Ohjaus viittaa muodolliseen hierarkkiseen suhteeseen. Jaana Saarinen on löytänyt vielä 2000-luvulla ihmistieteissä ohjaussuhteiden koko kirjon: niitä, jotka ovat puurtaneet työnsä ilman ohjausta, niitä, jotka ovat hakeneet ohjausta tai kommentointia tietyissä strategisissa vaiheissa, ja niitä, jotka ovat löytäneet hyviä, alusta loppuun ohjanneita ja kannustaneita senioreja. Merkitystä on myös vertaistuellalla, kollegojen, työtovereiden ja tutkijaystävien yhteisöillä ja kommentoinnilla.

Yhtenä naisten tutkijanuran kriittisenä kohtana on pidetty juuri integroitumista tutkijayhteisöihin, jotka aikaisempina vuosikymmeninä yleisesti olivat miesvaltaisia, ja edelleenkin liki 80 % professorikunnasta on miehiä. Kun naisten on ollut vaikeampi integroitua ohjaus- ja kollegiaalisiin suhteisiin, on yksityiselämän suhteiden ja aviopuolison merkitys väitöskirjatyön tukena korostunut naisilla (Husu 2002a; KM 1982:33). Joskus professionaaliset ja yksityiselämän suhteet sekoittuvat: kollegat voivat olla parhaita ystäviä ja puoliso voi olla samalla uralla, saman tai läheisen tieteenalan tuntija.

Vaikka naisilla olisi edelleenkin jonkinlainen riski jäädä tutkijayhteisöjen reunoille, naisten kesken on suuria eroja. Tutkijamaailmaan kiinnittymisten ja integroitumisen erilaiset säikeet ja tyylit, sisäpuolet ja ulkokehät, näkyvät väitöskirjojen esipuheissa. Väitöskirjansa akateemisesta maailmasta sivussa tehneet saattavat perheensä ohella kiittää oppiaineen professoria ja esitarkastajia. Toisesta laidasta vastaan tullut ennätys löytyy Liisa Husun väitöskirjasta, jonka esipuheessa puolison ja omaisten lisäksi kiitetään 84 henkilöä, melkein kaikki naisia: kansainvälisissä kongresseissa tavattuja esikuvia ja kollegoja, muodollisia ohjaajia ja esitarkastajia, suomalaisia tutkijatovereita, joilta Husu on saanut ”neuvoja, kommentteja ja rohkaisua” ja muita inspiraation lähteitä.

Tämän tutkimuksen lomakkeessa kysyttiin samassa kysymyksessä hyvin erilaisista lähteistä saatua tukea väitöskirjatyölle. Lomakkeessa muistutettiin vastaajia siitä, että ”tutkimustyössä voi hyötyä monenlaisesta tuesta, niin ohjauksesta, rahoituksen hankkimisesta, ystävyydestä kuin lastenhoitoavusta” ja pyydettiin vastaajia arvioimaan missä määrin he väitöskirjaa tehdessään saivat tukea luetelluilta tahoilta. Nämäkin kysymykset pelkistävät konstikkaita kokemuksia. Monet vastaajat kommentoivat lomakkeen reunoihin kysymykseen vastaamisen vaikeutta. Jos yksi työtoveri tai ohjaaja tuki ja toinen sabotoi, niin miten arvioida työtovereilta tai ohjaajilta saatu tuki? Reunakaneettien avulla vastaukset oli kuitenkin puristettu annettuihin vastausvaihtoehtoihin, ja kuten muissakin yhteyksissä myös tässä on tyydytty vastaajan itse valitsemaan vastausvaihtoehtoon.

Valmiiksi annetut tuen lähteet asettuivat seuraavaan järjestykseen:

Ydintuki (paljon tai jonkin verran tukea, 74 %)
puoliso, kumppani

Tuen sisärintki (paljon tai jokin verran tukea, 65–68 %)
ohjaajat
työtoverit, naiset
ystävät

Tuen ulkorinki (paljon tai jonkin verran, 40–55 %)
työtoverit, miehet
vanhemmat
laitos
lapset
sisarukset

Naisten saamassa tuessa limittyvät virallinen, kollegiaalinen ja epämuodollinen tuki. Puoliso on strukturoidun kysymyksen valossa keskeinen tuki myös JY:ssä väitelleille naisille. Vapaat vastaukset toivat esiin myös sellaisia tahoja, joita oli vaikea sijoittaa annettuihin vastausmahdollisuuksiin. Tällaisia olivat ennen muuta sellaiset tieteelliset kontaktit, joita ei oikein voi lukea ohjaajiksi, työtovereiksi eikä ystäviksi. Nämä ovat satunnaisempia henkilöitä, jotka ovat inspiroineet omaa työtä ja kommentoineet sen jotain yksityiskohtaa tai osaa. *Varsinaisia ohjaajia minulla ei ollut, mutta laaja kansainvälinen ystäväverkosto alallani*, sanoo keski-ikäisenä tohtoroitunut kielitieteilijä.

Mitä paremmin väitöskirjan tekijä on integroitunut akateemiseen maailmaan, sen suurempi näiden usein seminaareissa ja konferensseissa tavattujen tutkijoiden merkitys on. Hyvin integroituneilla väitöskirjan tekijöillä on ympärillään myös itse luotu verkosto, josta aina tarvittaessa löytyy joku lukemaan ja kommentoimaan tekstin edistymistä. Näitä henkilöitä luettelemalla luodaan myös väittelijöiden keskinäisiä hierarkioita, osoitetaan kansainvälisiin sisäpiireihin kuulumista tai työn tekemistä ulkoreunoilla. Väitöskirjojen esipuheissa myös jaotellaan tukea antaneita etu- ja takalalle. Niistä voi aistia sen, ketä kiitetään viran puolesta, ketä sydämestä, keneen viittaamalla nostetaan omaa paikkaa tieteen ranking-listoilla.

Lomakkeessa kysyttiin myös, voisiko vastaaja sanoa yhden tahon, jonka tuki oli ratkaiseva. Vastaukset hajautuivat kuin pisarat. Seuraavat vastaukset sattuvat olemaan lomakepinossa päällimmäisiä. ”Työn ohjaajat.” ”Hyvin helposti; Hum.tiedekunta ja Matti Myllykoski.” ”Aviopoliso.” ”Perhe.” ”Vanhempi dosenttitason naistutkija, joka auttoi niin työn sisällyksessä kuin psyykkasi henkisesti.” ”Meitä oli kolme naista (...) toisiltamme saama tuki oli aivan uskomaton.” ”Puoliso ja erityisesti hänen näyttämänsä ’tie’ rohkaisi.” ”Ehdottomasti oma ÄITI.” ”Oma lapsi.” ”Timo Suutama, Marjatta Marin, Virpi Uotinen + Marja Jylhä Tre YO.” ”Kyseisen alan toimijoiden tiedon tarve kannusti, sillä alalta ei ollut aiempaa väitöskirjatasoista tutkimusta.” ”Ohjaaja (nainen), joka edusti toista tiedettä, arvosti ja kannusti. Muuttunut ystäväyysuhteeksi!” ”Aviomies. Silloinen avomies!” ”Työnantaja, vakinaisen/määräaikaisen työn antajana.” ”Puoliso, vanhemmat, oma ohjaaja. En voi tiivistää tai valita.” ”Ystävät, jotka ymmärsivät työn luonteen.” ”Entinen professorini, joka oli jo muuttanut toiselle paikkakunnalle, antoi ratkaisevan tukensa väitöskirjatyön loppuvaiheessa.” Puoliso tulee esille tässäkin, mutta ei hallitse sillä tavalla kuin strukturoidun kysymyksen ykkössiija antaisi odottaa.

Tukea koskeva keskeinen havainto on sen lisääntyminen, suorastaan moninkertaistuminen siirryttäessä vanhimmasta nuorimpaan sukupolveen. Pioneeripolvi on tehnyt väitöskirjansa aika yksin. Tuen kasvu koskee sekä muodollista ohjaajilta ja laitokselta saatua tukea, puolimuodollista eli työtovereilta saatua että epämuodollista, kumppanilta, vanhemmilta ja sisaruksilta saatua. Tulos pätee selkeämmin syntymävuosi- kuin väitelypolviin, ja tuen kasvu siis korreloi voimakkaammin syntymävuoteen kuin väittelyvuoteen. Seuraavaan taulukon luvut koskevat niitä, jotka ovat saaneet *paljon* tukea.

Taulukko 7. Väitöskirjan teossa saatu tuki

Saanut paljon tukea (%)	Puoliso	Ohjaaja	Laitos	Työtoverit (naiset)	Työtoverit (miehet)
Syntymäpolvet					
1927–49	52	25	13	10	9
1950–59	52	28	13	27	15
1960–77	68	37	15	38	24
Väittelypolvet					
1969–89	47	25	16	17	10
1990–99	52	23	12	31	18
2000–03	67	40	15	24	18
yhteensä	58	30	14	26	24

Työtovereilta, niin naisilta kuin miehiltä, paljon tukea saaneiden osuus on yli kolminkertaistunut. Työtovereilta saadun tuen kasvu tuntuu olevan ristiriidassa yliopistomaailman sisäisen kilpailun ja vertailun kokenemisen kanssa. Kysymys lienee pikemmin tutkimus- ja jatko-opiskelukäytäntöjen muutoksesta yhteisöllisempään, ryhmäytyneempään ja projektimaisempaan suuntaan kuin siitä, että tutkijat olisivat tulleet kiltimmiksi toisilleen. Tutkimusryhmissä saadut tulokset ovat yhteisiä tuloksia, toisen tutkimustyön eteneminen on myös oma etu. Tätä tulkintaa tukee se, että organisoituneimmin ja ryhmäytyneimmin toimivat matemaatikot ja luonnontieteilijät ovat saaneet muita selvästi enemmän muodollista ja kollegiaalista tukea. Jyväskyläläiset tutkijayhteisöt ovat myös laajentuneet yliopiston kasvun ja ulkopuolisen rahoituksen myötä. Täten ainakin yliopiston sisällä työskentelevillä yksinkertaisesti on enemmän työtovereita, erityisesti enemmän naispuolisia työ- ja opiskelutovereita joiden kanssa keskustella, kuin pioneeripolvella.

Paitsi väitöskirjojen organisaatiomuodon muutoksesta tuen kasvu voi kertoa myös naisten tutkijan- ja akateemisen uran normalisoitumisesta ja naisten mutkattomammasta sulautumisesta tutkijayhteisöihin. Merkittävään yhteyteen iällä oli miespuolisilta työtovereilta saatuun tukeen. Sillekin voi olla tekninen selitys: kyselyhetken nuorimmissa on paljon miesvaltaisissa yhteisöissä tutkimustyötään tekeviä luonnontieteilijöitä, mutta voihan se kertoa poikkisukupuolisten kollega- ja toverisuhteiden arkistumisesta.

Ohjaajia laidasta laitaan

Nykyinen tohtorikoulutusmalli painottaa ohjauksen ja ohjaajien roolia. Väitöskirjoille osoitetaan muodolliset ohjaajat, jotka ilmoitetaan tiedekunnalle. Kaupallisten kustantajien julkaisemisissa väitöskirjoissa ohjaajia ja esitarkastajia kiitetään esipuheissa, mutta yliopiston omassa julkaisusarjassa julkaistujen väitöskirjojen kansilehdellä kerrotaan ohjaajat, esitarkastajat ja vastaväittäjät. Kun yliopiston henkilökunta raportoi vuosittain tuotoksiaan seurantarjestelmään, sinne voi laittaa paitsi esitarkastukset ja vastaväitökset myös ohjatut väitöskirjat.

Sosiologian, erityisesti työn sosiologian ja naistutkimuksen kentällä legendaarinen, kärsivällinen, huolehtiva ja terävä ohjaaja on Liisa Rantalaiho, Tampereen yliopiston professori emerita, myös oman väitöskirjani ohjaaja, esitarkastaja ja vastaväittäjä. Hän loi Akatemian tarkoitukseen suuntaamassa virassa maan kattavan naistutkimuksen ohjausverkoston, johti laajoja sateenvarjohankkeita ja toi Suomeen kansainvälisiä vieraita. Ehkä sitä perua hän ohjaa, esitarkastaa ja vastaväittelee edelleen. En tiedä, onko Liisa ilmoittanut johonkin rekisteriin ohjaamiaan väitöskirjoja tai onko kukaan laskenut lukemattomista väitöskirjojen esipuheista sydämestä annettuja kiitoksia, mutta paljon niitä on.

Tässä aineistossa ohjaajilta saatu tuki lisääntyi nuorempiin siirryttäessä. Silti heistäkin vain nelisenkymmentä prosenttia koki saaneensa paljon tukea. Kaikki eivät sitä välttämättä kaipaakaan. Esimerkiksi minun on ollut vaikea muuttaa vanhanaikaista näkemystäni väitöskirjasta itsenäisenä tutkimustyönä. Mutta oma pieleen mennyt lisensiaatin tutkimukseni osoitti karvaasti, miten sokea yksin tehdessään voi olla joillekin asioille. Opin, että kahdet silmät näkevät aina enemmän kuin yhdet ja jotain peiliä tutkija tarvitsee.

JY:ssä väitelleiden kokemukset ohjaajista ovat laidasta laitaan. Vapaisiin kommentteihin ovat kirjautuneet niin myönteisimmät kuin kielteisimmätkin kokemukset. Ensimmäinen seuraavista kertojista on väitellyt 1990-luvun loppupuolella, muut aivan viime vuosina. Ensimmäisen oppiaine paljastuu sitaatista, toinen on informaatioteknologiasta, jääkööt muut paljastamatta. Hyviä ja huonoja kokemuksia tuntuu riittävän kaikkiin tiedekuntiin.

Olen tyytyväinen siihen, että suoritin jatko-opinnot juuri Jyväskylän yliopistossa. Ohjaus oli erinomaista, kirjasto loistava, Sajavaaran järjestämät Summer School of Applied Linguistics -seminaarit toivat Jyväskylään alan suurimmat kansainväliset gurut. Oli myös hauska olla ultima-tohtorina promootiossa. Se kruunasi kovan työnteon.

Ohjaajani oli aivan loistava, tuki minua henkisesti ja oli aktiivisesti mukana tutkimuksen tekemisessä. Hän piti myös huolta siitä, että rahoitus oli kunnossa koko ajan.

Emotionaalinen tuki varsinkin ohjaajan taholta olisi kullakin arvoinen. Valitettavasti kohdalleni osui sadisti, joka kieltäytyi ohjaamasta siinä vaiheessa, kun en 'totellut' häntä.

Ohjaajan tuen puute on ollut dramaattisinta, tai ehkä pikemminkin luottamuksen puute siihen, että ohjaaja haluaa työlleni hyvää. Hänellä oli ns. tähtiohjattavia, joihin hän selvästi ja tunnetusti keskittyi. Tähtiohjattava tarkoitti/edellytti samanmielisyyttä.

Ohjaajan kieltäytyminen lukemasta käsikirjoitusvaiheen tekstiä häytti ja ahdisti suunnattomasti. Etsin ulkopuolisen lukijan saadakseni työni valmiiksi.

Kun ohjausta on lisätty ja muodollistettu ja professorit tekevät tohtoreita omaan piikkiinsä, ohjauksen luonne muuttuu. Ohjaus on yhä enemmän opiskelijan oikeus. Ohjaavien professoreiden näkökulma onkin sitten toinen. Heihin kohdistuu melkoinen paine sekä sisällöllisen ohjauksen että rahoituksen hankkimisen suhteen. Ohjausideakin edustaa luonnontieteellistä tiedemallia, missä professorin oman tutkimustyön, nuorten tutkijoiden ohjauksen ja nuorten tutkijoiden ryhmälle, myös professorille antaman työpanoksen, ajatellaan kuuluvan saumattomasti yhteen. Väitöskirjan tekijät ovat myös resurssi, professorin ”hanslankareita” kuten Kari Raivio sanoo. Ihmistieteissä ja siten naisprofessorien tyypillisillä aloilla tilanne on toinen. Tutkimus ei ryhmäydy samalla tavalla ja professorit joutuvat ohjaamaan kaikenlaisia väitöskirjoja vailla yhteyttä heidän omaan tutkimustoimintaansa. Mutta kummassakin tapauksessa ohjaus ja rahoituksen hankinta syö aikaa professorien omalta ja siis seni-

oritason tutkimustyöltä. Tätä voi pitää suorastaan rakenteellisena ristiriitana, etenkin kun ottaa huomioon professorien monitahoisen työpaineen ja poikkeuksellisen pitkän työajan.

Mutta professorien antaman ajan ja työpanoksen niukkuutta enemmän katkeruutta synnyttävät muut yhteentörmäykset ja koettu epäoikeudenmukaisuus, välinpitämättömyys ja epäluottamus. Luultavasti sadistiksi ei kutsuta sellaista, joka ei ehdi enempää tai osaa enempää, vaan joka viestii muutenkin väheksyntää ja välinpitämättömyyttä tai kohtelee ohjattavia jyyiin ja akanoihin jakaen.

Tutkivat ystävät, toiset naiset

Oli iso asia, että parhaista opiskelukavereista tuli myös työkavereita (...) tutkimustyön aikana oli meillä kaikilla todella rankkoja aikoja ja ongelmia kullakin vuoron perään. Silloin ystäviä todella tarvittiin!!

Vaikka puoliso on yleisimmin mainittu tuki, moni on saanut ratkaisevan tuen toisilta naisilta, joiden kanssa tutkimuksenteon, työyhteisön ja perheen ongelmat ja pattitilanteet on *rupistu ja räähnytty*. Naisten kesken syntyy kokonaisvaltaisia yhteisöjä, joissa jaetaan myös naisen elämää. Naisten keskinäiset suhteet ovat kannatelleet eteenpäin myös yliopiston ulkopuolella väitöskirjansa tehnyttä opettajaa, samoin toisesta yliopistosta Jyväskylään väitöskirjan tehnyttä.

Aviopuolisoni eli mukana tutkimustyön käännteissä, ohjaajilta olisin toivonut saavani enemmän tukea, tutkimustyöni varrella ystävyystyyn muiden tutkimusta tekevien naisten kanssa ja heidän kanssaan kävin moni antoisia keskusteluja ja juuri nämä keskustelut antoivat voimaa jatkaa.

Jouduin omassa laitoksessani kohtamaan vihamielisyyttä, koska tein väitöskirjan toiseen yliopistoon. (...) Meitä oli kolme naista. XX, YY ja minä, jotka kaikki teimme väitöskirjan 'etätyönä' Jyväskylän yliopistoon. Toisiltamme saama tuki oli aivan uskomaton. Itse asiassa toimimme toistemme työn ohjaajina, luimme ja kommentoimme joka sivun. Ankarakaan arvostelua, joka syveni elinikäiseksi ystävyudeksi. Hieno kokemus.

Vaikka yliopistoja pidetään kilpailun ja kateuden tyyssijoina, niin samassa vaiheessa ja tilanteessa olevien naisten kesken tuntuu löytyvän aitoa, kiitollisuutta synnyttävää solidaarisuutta.

Esteitä vastaan

Maisterintutkintojen valmistumattomuuteen ja keskeyttämiseen kiinnitetään paljon huomiota, mutta väitöskirjojen keskeytymiseen ja keskeyttämiseen vähemmän. Halila (2003) huomauttaakin aiheellisesti, että kukaan ei ole kerännyt tarinoita siitä, miksi meistä ei tullut tohtoreita. Tarinat kesken jääneistä väitöskirjoista olisivat varmaankin hyödyllisempiä tohtorikoulutuksen arvioimiselle ja uudistamiselle kuin miten meistä tuli tohtoreita -tarinat. Omassakin laitoksessa tai oppiaineessa on ollut mitä melkoisin ”hukkaprosentti”. En ole laskenut montako henkilöä on käynyt erilaisissa starttipaikoissa, assistentteina tai tutkimusprojekteissa tai osallistunut jatkokoulutusseminaariin ilman, että väitöskirjaa on syntynyt. Olen menestynyt itsekin ohjaajana huonosti. Ne, joihin olen luottanut, ovat voineet yksinkertaisesti vain kyllästyä ja häipyä. En ilkeäisi ottaa yhtään ainoaa väitöskirjaa omaan piikkiin. En missään tapauksessa olekaan ”Liisa”. Olen kiinnostuneempi ja kykenevämpi kirjoittamaan itse kuin ohjaamaan toisten töitä ja ihan periaatteessakin olen ajatellut, että väitöskirja on osoitus kyvystä ajatella itse eikä toteuttaa ohjaajan ideat ja ohjeet.

Väitöskirjatyön esteet ja ongelmat voivat syntyä monessa suunnassa, työmarkkinoiden näkymissä – kannattaako panostus? –, tutkimustyön edellytyksissä, tutkimusyhteisöjen ja akateemisen maailman sisäisissä ristiriidoissa, ajan ja tilan raivaamisessa, parisuhteen sisäisissä neuvotteiluissa, riittävässä emotionaalisessa tuessa ja tunnustamisessa.

Tässä lomakkeessa kysyttiin paitsi tukea myös *henkilöityneitä jarruttajia*. Tuen jälkeen kysyttiin: ”vastaavasti, jarruttiko tai hankaloittiko joku väitöskirjatyötäsi tekemisillään tai suhtautumisellaan”. Hankauksissa voi olla kysymys niin ihmissuhteista kuin tieteellisistä ajattelu- ja koulukuntaeroista ja kaikesta siltä väliltä, osaamattomuudesta, hidaste-lusta ja ohjaajan omista työpaineista. Vaikka väitöskirjan tekemisessä on ollut hankaluuksia, naiset eivät halua nimetä henkilöityneitä hankaloitta-

ja. Silloin kun jokin taho nimettiin, hankaloittamista oli koettua ”jonkin verran” tai ”vähän”. Ohjaajat, laitos ja esitarkastajat mainittiin tässä järjestyksessä. Kiinteämpi organisoituminen ja ohjaus näkyvät kaksijakoisesti. Paitsi ohjaajilta saatu tuki myös väitöskirjaa hankaloittaneet ohjaajat ovat lievästi yleisempiä nuoremmilla:

Ydinesteet (vaikeutti paljon tai jonkin verran, 20–30 %)

ohjaajat
laitos

Harvinaiset tai vähäiset esteet (vaikeutti paljon tai jonkin verran, 10 %)

esitarkastajat
työtoverit, miehet

Ei esteet (vaikeutti paljon tai jonkin verran, 0–10 %)

työtoverit, naiset
puoliso, kumppani
vanhemmat
lapset

Naisten kokemat esteet ovat yliopistomaailman sisällä, eivät sen ulkopuolella. Perhe ja aviopuoliso ovat tuki, ei este. Näin naiset asian ajattelevat tai ainakin kertovat, tuntuipa se miten kummalliselta tahansa ja soti- van niitä konventionaalisia selityksiä vastaan, joissa naisten esteet haetaan perheestä. Lapset ja puoliso vaativat aikaa ja tunteita, mutta se ei ole jarruttamista ja estämistä, vaan luonnollinen ja väistämätön asiantila: heillä on oikeus sekä naisen aikaan että tunteisiin. Puoliso tai lapset muuttuvat esteiksi vasta, jos ne alkavat jotenkin aktiivisesti vähätellä naisen tekemää työtä.

”Raskas ja tuskallinen”?

Heikki Halila (2003) kuvaa väitöskirjan tekemistä raskaaksi ja tuskalliseksi mutta palkitsevaksi prosessiksi. Ehkä oikeustieteen kaltaisella alueella pelissä on (ollut) enemmän potentiaalista menestystä ja valtaa kuin Jyväskylän yliopiston tieteenaloilla, koulukunta- ja oikeaoppisuuskiistat ehkä (?) poikkeuksellisen verisiä, väitöskirjainstituution vanhat piirteet syvälle upottuneita ja työt ainakin määrällisesti arvioiden mittavia.

Raskaalla ja tuskallisella – jos väitöskirjan tekeminen sitä on – on monet kasvot. Väitöskirjan tekeminen vie aikaa. Legendaarinen tutkimusprofessori Olli Lounasmaa asetti nuorelle tutkijalle normiksi, että tämän pitäisi tehdä 16 t päivässä tutkimusta, yksi tunti menee itsensä huoltamiseen ja yksi tunti vastakkaisen sukupuolen kanssa seurusteluun ja kuusi tuntia nukkumiseen. Väitöskirjoihin upotetussa työajassa lienee suuri kirjo, mutta se vie aikaa johonkin suuntaan, joko muutama vuoteen intensiivisesti puristettua tai pitkälle aikavälille ripoteltua aikaa. Intensiivisestä riippumatta oletan, että ainakin ihmistieteissä väitöskirja vaatii pituussuunnassa kypsymisaikaa. Toiseksi se vaatii laadullista ponnistelua, ongelmien määrittelyä ja ratkaisua, ajattelua, luomista, ajattelun siirtämistä tekstiksi. Mutta tuskallinen ei niinkään viittaa aikaan ja ponnisteluun, vaan kaikkiin työn mittaan koettuihin pettymyksiin, intensiivisen työn vaatimiin kompromisseihin, vuoren kokoisilta tuntuviin esteisiin ja vuorille kiipeämissiin. Monesti kaikkea tätä reunustaa aikapaine, työn valmistumiseen kohdistuvat omat ja muiden asettamat aikataulut, taloudellinen epävarmuus, lyhyistä kausista ja monista lähteistä koottava rahoitus, yksi toisensa jälkeen lähetettävä anomus. Kun tohtorintutkinosta on tullut osa jatkokoulutusta, rahoituksen järjestäminen on toki väitöskirjan tekijän ja ohjaavan professorin yhteinen yritys.

Odottamaan siirretty elämä

Kyselyn aikoihin vastanneet kertoivat tekevänsä keskimäärin 46 tunnin työviikkoa. Se vastaa laajemmassa tutkimuksessa saatua korkeakoulunopettajien ja -tutkijoiden työviikkoa (Julkunen ym. 2004a). Silloin kun

väitöskirjatyö on ollut intensiivisimmillään, työaika on ollut pitempi ja viikkotyöajaksi tuli likemmäs 54 tuntia. Intensiivisen jakson työajassa ei ollut sanottavaa eroa sukupuolvien välillä. Yksilölliset erot ovat kuitenkin suuria, ja maksimi on hengästyttävä 112 tuntia viikossa. Jotkut huiput nostavat keskiarvoa ja mediaani asettuukin vähän keskiarvoa alemmaksi, viiteenkymmeneen tuntiin. Sen kohtuullisuus tai kohtuuttomuus riippuu muuta elämäntilanteesta, ennen kaikkea vaativasta hoivatyön osumisesta samoille vuosille.

Tässä kyselyssä kysyttiin myös väitöskirjatyön aikana tehtyjä kompromisseja ja tinkimisiä. Kysymys esitettiin perhettä koskevassa yhteydessä seuraavanlaisena: ”Teitkö väitöskirjatyön aikaan kompromisseja työn ja perheen suhteen? Missä määrin katsot tinkineesi seuraavista asioista.” Luetellut osa-alueet liittyivät perheeseen ja kotiin (lasten hankkimiseen, kotityöhön), sosiaaliseen elämään ja kulttuuriseen osallistumiseen sekä väitöskirjatyöhön (tutkimukseen laatuun ja aikatauluihin).

Olimme kokeilleet samanlaista kysymystä korkeakoulutettuja työsikäyviä koskevassa tutkimuksessa (Julkunen ym. 2004a, 200–202). Siinä kysyttiin ovatko vastaajat tinkineet tai luopuneet luetelluista asioista paneutuakseen työhönsä, selvittääkseen työstään tai rakentaakseen uraansa. Tuossa tutkimuksessa elämänaalueet asettuivat kehille. Sisimmällä eli ydinkehällä ovat asiat, mistä ei tingitä ja uloimmalla ne, joista voi käydä kauppaa itsensä kanssa. Ydinkehällä olivat lapset ja perheen yhteinen aika, uloimmalla kotityö, omat harrastukset, liikunta ja sukulaissuhteet. Tunne elämästä tinkimisestä oli yleisempi naisilla kuin miehillä.

Tässäkin aineistossa on samantapaisia kehiä. Väitöskirjan tekovaiheessa oma aika ja yksityiselämä joutuvat taka-alalle tutkimustyön ja sille asetettujen vaatimusten tieltä. Lasten vaatima aika on kuitenkin se koske-maton yksityiselämän alue, josta ei tingitä tai josta ei ainakaan voi ilmoittaa tinkineensä. Niinpä sisäkehiä syntyy kaksi, lapset ja tutkimustyön laatu. Suurin joustovara on oma aika ja harrastukset, josta neljä viidestä (81%) on tinkinyt paljon tai ainakin jonkin verran. Voisi myös ajatella, että perheen sisäisissä neuvotteluissa väitöskirjatyö on naisen oma juttu, oma aika ja oma harrastus. Vähiten pelivaraa antaa tutkimustyön laatu, josta katsoo tinkineensä yksi viidestä (18%), ja suunnilleen yhtä harvat (25%) katsovat tinkineensä lasten hankkimisesta. Tieteellinen osallistu-

minen kongresseihin ja seminaareihin tai ulkomaanmatkat eivät kuulu kaikkien väitöskirjan tekijöiden elämään, joten niistä ei voi ilmoittaa tinekineensä. Valtaosa kokee tehneensä aika lailla kompromisseja ja joutuneensa siirtämään syrjään muita asioita raivatakseen ajan ja tilan väitöskirjan tekemiselle.

Ulkokehä (tinkinyt paljon tai jonkin verran, 60–80 %)

- oma aika ja harrastukset
- kulttuurinen osallistuminen
- kotityö
- sukulaissuhteet
- parisuhteen aika
- ajan ja ajankohtaisten asioiden seuraaminen

Keskikehä (tinkinyt paljon tai jonkin verran, 30–40 %)

- lasten hoito ja aika
- muut työtehtävät
- tutkimustyön aikataulu
- tieteellinen osallistuminen (kongressit, matkat)

Sisäkehä (tinkinyt paljon tai jonkin verran, 18–25 %)

- lasten hankkiminen
- tutkimustyön laatu

Väitöskirjan tekeminen vaatii itsekuria ja se opettaa oman elämän askeettisuutta. Kaikkia mahdollisia askeettisuuden alueita ei edellä lueteltu. Pioneeripolvien uranaisten, kuten itsenikin, askeettisuus on voinut koskea kaikenlaista naisellisuuteen ja naisen elämään kuulunutta, valkoisista lakanoista meikkeihin ja kampauksiin (Beck-Gernsheim 1980) tai läheisille annettuihin tunteisiin (vrt. Hochschild 1997, emotionaalinen askeettisuus). Väitöskirja on ohimenevä vaihe ja sitä tehdessään voi ajatella vain laittavansa elämän tai toisenlaisen minän odottamaan ja ottavansa sen hyllyltä tai komerosta sitten kun ”on aikaa”, niin kuin Hochschildin tutkimia amerikkalainen työkeskeinen keskiluokka ajatteli. Mutta voisiko ajatella, että tiukka työperiodi myös sosiaalistaa siihen, mitä menestyvän akateemisen uran tekeminen äitinaiselta vaatii myöhemminkin.

Ulkomaille lähteminen ei korostu tingityissä asioissa, mutta vaikeus pienten lasten äidille tulee esiin seuraavassa. *Tein väitöskirjan lis.työn jälkeen SA:n tutkimusassistenttina, saatoinkin keskittyä tutkimukseen, joten kaduttavaa ei juuri löydy. Asetin vastakkain lapset ja matkustamisen ja lapset voittivat.* Tämän vastaajan lapset olivat väitöskirjan valmistumisen aikaan 5- ja 2-vuotiaat ja kolmas syntyi pari viikkoa väitöksen jälkeen. Pienten lasten ja väitöskirjan yhdistäminen kotimaisessa arjessa päivähoitopalvelujen avulla on yksinkertaisempaa kuin pienten lasten äidin matkustaminen tai ulkomainen opiskelu. Pari–kolme vuosikymmentä sitten kansainvälistymisen paine ihmistieteissä oli vielä vähäinen nykyiseen verrattuna. Silloin oli helpompi valita em. tavalla ja ikään kuin ohjautua kotimaiselle uralle. Toimeentulo-ongelmat ja velkainen asunto eivät lisänneet pelivaraa. Tänä päivänä kongressimatkat, vierailut ja ulkomaiset tutkimuskauDET ovat tavallisempia, ja tavallaan on palattu kohti sääty-yhteiskunnan aikaisen sivistyneistön kosmopoliittisuutta. Ehkä naimissa olevan naisenkin optiot lisääntyvät: työn mukana seuraavat mies ja lapset, kaksiuraparit, joissa voidaan optimaalisessa tapauksessa lähteä yhdessä tai kotiin lasten kanssa jäävät miehet.

Ristiriitaisia tunteita

Kun tein lomaketta, olin kiinnostunut tunteista ja tunteilla kertomisesta. Tunteiden huomioiminen sosiologiassa ja feminismissä liittyy ajatukseen ruumiillisesta subjektista, mielen ja ruumiin kokonaisuudesta. Esimerkiksi masennus ja uupumus ovat ruumiillisia tiloja, joita mieli tai rationaalinen tahto ei yrityksistä huolimatta voi torjua. Eeva Jokinen (1996b) kutsuu tunteita ruumiillistuneiksi ajatuksiksi, ja hänen tutkimuksessaan väsymys paljastuu äitien olennaiseksi, iloon limittyneeksi tunteeksi.

Omia tutkimuksiani hullusti rakastaneena ajattelin, että tutkimuksesta voi saada vahvaa tyydytystä, mutta kääntöpuolena myös kokea pinnaisia riittämättömyyden tunteita. Toisaalta oletan, että akateeminen maailma mahdollistaa erilaiset orientaatiot, ja tutkimusta voi tehdä kuin mitä palkkatyötä tahansa ilman suuria emotionaalisia latauksia.

Lomakkeessa kysyttiin näin: ”Kun ajattelet omaa tutkimustyötäsi (muutakin kuin väitöskirjaa), missä määrin olet kokenut siinä seura-

via tunteita”. Osa vastaajista on tehnyt vain väitöskirjan, osalla on vuosikymmenten aktiivinen tutkijanura takanaan. Voisi kuitenkin olettaa, että tässä kontekstissa, kun koko lomake suuntautui väitöskirjaan, tunteet koskevat erityisesti tai myös väitöskirjan tekemistä.

Valmiiksi listatut tunteet asettuivat taas yleisyyden tai voimakkuuden mukaisille kehille.

Ydintunteet (kokenut paljon tai jonkin verran, 90—100 %)

Löytämisen, keksimisen ja luomisen ilo
Saavuttamisen tunne
Intohimo ja rakkaus tutkimukseen

Vaanivat tunteet (kokenut paljon tai jonkin verran, 40—70 %)

Riittämättömyys
Väsyminen ja kyllästyminen

Vaaralliset tunteet (kokenut paljon tai jonkin verran, 20—40 %)

Uupuminen ja sen pelko
Kiukku, viha

Lomakkeella mitattuna myönteiset tunteet ovat olleet tavallisempia; väitöskirjan tekemiseen ja muuhun tutkimustyöhön liittyvät ydintunteet ovat nimenomaan myönteisiä tunteita. Hyvin harvat sanovat, etteivät olisi tunteneet lainkaan luomisen iloa, saavuttamisen tunteita tai rakkautta tutkimukseen. Ja vaikka joku huomauttikin lomakkeen reunassa, ettei koskaan voisi käyttää suhteestaan tutkimukseen sellaisia ilmauksia kuin intohimo tai rakkaus, neljä kymmenestä tunsivat sitä paljon. Tutkimustyössä vaaniva käänttöpuoli on riittämättömyys, jota kaksi kolmesta sanoo tunteneensa ainakin jonkin verran. Väsymistä tai kyllästymistä, uupumista tai sen pelkoa tunsivat ainakin jonkin verran neljä kymmenestä. Viha ja kiukku on harvinaisin, mutta ei tuntematon tunne. Viha on tavallisesti ilmaus voimakkaasta epäoikeudenmukaisuuden kokemuksesta, vääryydestä ja luottamuksen menetyksestä (Virkki 2004).

Käytössäni ei ole mitään aineistoa, johon tunteiden yleisyyttä voisi peilata. Riittämättömyyden tunne vaanii nykyisessä työelämässä, jossa Juha Siltalan (2004) mukaan on koko ajan verrattava itseään maailman par-

haaseen (vrt. benchmarking) ja tultava joka vuosi edellistä paremmaksi (vrt. kehityskeskustelut). Siitä huolimatta naistohtoreiden riittämättömyyden tunnetta voi pitää korostuneena. Myös haittaava stressi ja uupumus kuuluvat tämän päivän työelämään. Tilastokeskuksen työolotutkimuksessa tiedustellaan mm. palkansaajien työssään kokemia vaaroja. Vuoden 2003 tutkimuksessa (Lehto & Sutela 2004) liki puolet palkansaajista joko koki selvänä uhkana tai ”ajatteli ainakin silloin tällöin” vakavaa työuupumusta. Tähän verrattuna väitöskirjatyössä koettua uupumista tai sen pelkoa ei voi pitää epätavanomaisen yleisenä.

Sukupolvierot tunteissa eivät ole kovin suuria mutta suunta on kuitenkin kiistaton: nuorimmat ovat tunteneet vähiten myönteisiä ja eniten kielteisiä tunteita. Kielteisten tunteiden, ennen kaikkea riittämättömyyden sekä väsymisen/kyllästymisen yhteydet ikään ovat tilastollisesti erittäin merkitseviä. Voi kysyä, millaisesta väitöskirjatyön ”huonontumisen lyhyestä historiasta” (Siltala 2004) kielteisten tunteiden yleistyminen oikein kertoo, kun väitöskirjan tekemisen olosuhteet ovat kaikin tavoin kohentuneet.

VÄITÖKSEN JÄLKEEN

Työn markkinoille

Koulutus on etenkin suomalaisessa koulutususkaisessa yhteiskunnassa parasta, mitä nainen voi hankkia. Silti korkeakoulutus ei anna naiselle samaa tuottoa kuin miehelle (Naumanen 2002), eikä tohtorintutkintokaan aina lunasta siihen asetettuja odotuksia. Vain osalla akateemisista maisteritutkinnoista on selkeät ammatilliset työmarkkinat. Työnsä löytäminen vaatii itsensä, cv:nsä ja portfolionsa myymistä. Itsensä markkinoinnilta ei vältty tohtorikaan. Yliopistojen, samoin kuin koko tutkimus- ja koulutusmaailman markkinaehtoistuminen vaatii traditionaaliseen akateemiseen professionalistiin verrattuna uudenlaisia taitoja kuten kykyä ylläpitää yhteistyösuhteita ja verkostoja, liikkua (myös kansalliset rajat ylittävissä) verkostoissa, kykyä työskennellä vaihtuvissa tiimeissä, olla tulos- ja suoritusorientoitunut sekä kustannustietoinen (Hakala ym. 2003), sekä näiden taitojen osoittamista työnhaussa. Kaikki nämä taidot ja vaatimukset eivät välttämättä kuulu naiselliseen habitukseen.

Työttömyystilastojen valossa tohtorintutkinto kannattaa, sillä koulutusasteittain vertaillen tohtoreiden työttömyys on matalin, parisen prosenttia, vuosina 2000–2002 miestohtoreilla 1,9–2,2 % ja naistohtoreilla 2,7–2,9 %. Satsauksia tehneet yksilöt, perheet, yliopistot ja julkinen rahoittaja saavat useimmiten vastinetta. Naistohtoreiden työttömyys on kuitenkin neljänneksen miestohtoreita korkeampi. Tohtoreiden työttömyys on kasvussa ja heinäkuussa 2004 meillä oli yli 300 virallisesti työtöntä tohtoria.

Mitä on näiden kuitenkin tynnyttelevien tilastojen takana? Kyselyyn vastanneiden tohtorinaisten suuri enemmistö (83 %) oli tutkimusajan kohtana työssä. Eläkkeellä oli 8 %, äitiys-, vanhempain- tai hoitovapaalla 4 %, viisi (2 %) oli työttömänä, loput opiskelivat tai tekivät muuta. Useimmat eli joka kymmenes (22 naista) oli kokenut työttömyyttä tohtoriksi valmistumisen jälkeen, useimmat vuoden verran ja pisimmillään kolme vuotta. Työttömyys on siis kohtalaisen tavallinen vaihe väitelleen

naisen työurassa vaikka poikkileikkaushetkellä se näyttääkin vähäiseltä ja vastaa tässä aineistoissa valtakunnallista kahden prosentin tasoa. Epävaakaat asemat ovat yleisempiä, vaikka en tullut lomakkeessa kysyneeksi tutkimushetken työpaikan pysyvyyttä tai määräaikaaisuutta.

Enemmistö oli väitellössään työsuhteessa Jyväskylän yliopistoon; nyt enemmistö oli lähtenyt. Reilut neljäkymmentä prosenttia oli tutkimushetkellä työsuhteessa JY:hyn tai työskenteli JY:ssä (esimerkiksi Suomen Akatemian viroissa). Kuten akateemisen tutkinnon suorittaneet naiset yleisesti, myös JY:ssä väitelleet naiset sijoittuvat pääasiassa julkiselle sektorille. Niistä, jotka ilmoittivat työnantajansa toimialan, 81 % oli julkisella sektorilla, 9 % yksityisissä yrityksissä, loput yksittäiset tapaukset itsenäisenä ammatinharjoittajana, freelancerina, yrittäjänä, järjestöissä tai ”muussa” (esim. ulkomailla vaikeasti luokiteltavissa).

Yhtä suuri enemmistö (82 %) oli sijoittunut koulutukseen ja tutkimukseen, voittopuolisesti siis julkiselle sektorille yliopistoista, ammattikorkeakouluista ja tutkimuslaitoksista lukioihin ja kyläkouluihin, ja harvat yritysmaailman T & K-organisaatioihin. Terveys- ja sosiaalipalvelut oli toiseksi yleisin toimiala (7 %), muut yksittäisiä mainintoja. Koulutukseen ja tutkimukseen oli sijoittunut kasvatus- ja liikuntatieteissä sekä humanistisissa aineissa väitelleistä 88 %, yhteiskunta- ja taloustieteilijöistä 79 % ja luonnontieteissä tai informaatioteknologiassa 70 %. Ylemmän korkeakoulututkinnon suorittaneet naiset sijoittuvat ennen muuta kuntiin (kouluihin, sairaaloihin, päiväkoteihin), väitelleet naiset taas valtiolle. Tohtoroituminen siirtää ”julkiset naiset” kunnista valtiolle (tässä aineistossa kunnissa 14 % vs. valtiolla 66 %).

Tutkimusajankohtaan verrattuna useammat olivat käväisseet väittelyn jälkeen oman yliopiston palveluksessa ennen siirtymistään muille työmarkkinoille. Yliopistot joutuvat kantamaan kaksoisvastuuta tohtoreista, luomaan työpaikkoja sekä väitöskirjan tekijöille että tehneille ja pehmentämään siirtymistä yliopiston ulkopuolisten työmarkkinoiden armoille. Naistohtorit olivat väitöskirjan jälkeen olleet työssä ainakin lyhyen jakson seuraavissa paikoissa:

Jyväskylän yliopistossa	60 %
Muussa suomalaisessa yliopistossa	19 %
Suomen Akatemian viroissa tai rahoituksella	19 %
Ulkomaisessa yliopistossa tai tutkimus laitoksessa	12 %
Ammattikorkeakoulussa	10 %
Muussa suomalaisessa tutkimuslaitoksessa tai tutkijantehtävissä	9 %

Muussa työpaikassa	23 %
Yrittäjänä, free lancerina	4 %

Suurin osa on siis väitelttyään työskennellyt vain yliopisto-, korkeakoulu- ja tutkimuslaitosten maailmassa (mkl ammattikorkeakoulut). Reilu neljännes oli ollut yliopisto-, korkeakoulu- ja tutkimuslaitosten ulkopuolissa työpaikassa.

Harvat naiset ovat edenneet 2000-luvun ideaalisen kaavan mukaan: menneet ensin maisteri- ja sitten tohtoriputkeen ja putkahtaneet korkeasti oppineina asiantuntijoina ulos yliopistoista sen ulkopuolisille työmarkkinoille. Tavallisempia ovat ensinnä ne polut, joissa on jääty maisterintutkimuksen jälkeen (tai jo sitä ennen) suoraan yliopistoon ja sijoitettu myös väitelyn jälkeen yliopistoon ja toiseksi ne polut, joissa elämä ja työ on ollut yliopiston ulkopuolella, mutta jokin tietämisen, oppimisen, itsensä tai alansa kehittämisen hinku on vetänyt väitöskirjan tekemiseen. Koska väitöskirjan siirtäminen toiseen yliopistoon väitöskirjatyön edellytykset luoneesta ja ohjauksen antaneesta yliopistosta ei kuulu hyviin tapoihin, tuo ”ulkona” tarkoittaa siis muidenkin yliopistojen ulkopuolista työelämää. Monesti kontaktit yliopistoon jälkimmäisessä tapauksessa ovat ohuita.

Seuraavassa on tiivistetty vastaajien polut suhteessa Jyväskylän yliopistoon neljään tyyppiin. Yleisin on se, missä henkilö on väitöskirjan valmistumisen aikaan työskennellyt JY:ssä ja työskentelee myös tutkimus-
hetkellä. Toiseksi yleisin on ”ulkona-ulkona” - tyyppi. Harvinaisinta on siirtyä vasta väitelyn jälkeen JY:hyn:

JY	->	JY	42 %
JY	->	ulos	23 %
ulkona	->	JY	3 %
ulkona	->	ulkona	34 %
n=213, et 13			

Tätä ei pidä lukea niin, ettei JY:hyn olisi liikkuvuutta ulkopuolelta; on paljonkin, vaikka en tiedä, suosivatko professori- tai muut nimitykset omassa yliopistossa jo toimivia. Oman rajallisen kokemukseni mukaan näin ei ole. Epätavallista sen sijaan on se, että väitöskirjan yliopistoyhteisö(je)n ulkopuolella, siis muussa työelämässä, tehnyt nainen sijoittuisi tohtorinakaan sisälle. Koulusta mennään takaisin kouluun tai edetään ammattikorkeakouluun tai opetuksen kehittämis- ja hallintotehtäviin.

JY:hyn ja ulkopuolelle

Kilpailun omaan yliopistoon sijoittumisesta voi olettaa kiristyvän tohtoreiden lukumäärän kasvaessa. 1970- ja 80-lukujen pieni väittelypolvi onkin sukupolvia vertaillen jäänyt yleisimmin omaan yliopistoon. Sen sijaan iän suhteen tulos näyttää päinvastaiselta: nuorimmat tohtorit ovat hieman useammin omassa yliopistossa. Luultavasti asiaan vaikuttaa useampia mekanismeja, jotka tuottavat epäjohdonmukaisilta näyttäviä tuloksia. Kypsillä aloilla mahdollisuus sijoittua yliopistoon voi olla pienempi kuin uusilla, kasvavilla aloilla. Ehkä yliopistoon valikoituvat kulloinkin nuorimmat ja siis lupaavimmat väittelijät. Ja kuten totesin, vastaväitelleille pyritään järjestämään jokin suojakausi tai jälkihoito, ja nimenomaan akateemiselle uralle tähtääville post doc-mahdollisuuksia, ennen kuin heidät siirretään ulkoisten työmarkkinoiden armoille.

Taulukko 8. JY:ssä työskentelevät tutkimusajankohtana (%)

Syntymäpolvet		Väittelypolvet	
1927–49	40	1969–89	52
1950–59	40	1990–99	41
1960–77	46	2000–03	39

Eläkkeelle siirtyneet on sijoitettu viimeisen työpaikan mukaan

Tiedekunnittain omaan yliopistoon sijoittumisessa ei ollut suuria eroja. Kuitenkin useimmin JY:n ulkopuolisessa työpaikassa olivat luonnontieteissä ja informaatioteknologisessa väitelleet (62 %), harvimminkin yhteis-

kunta- ja taloustieteilijät (54 %). Ero saattaa viitata luonnon- ja informaatiotieteiden parhaisiin yliopistojen ulkopuolisiin työmarkkinoihin sekä yhteiskunta- ja taloustieteilijöiden kykyyn hankkia tutkimusrahoitusta yliopistoon myös väitelleille.

Aineistoa tallennettaessa JY:ssä työskenteleviksi oli koodattu 89 vastaajaa, JY:n ulkopuolelle 124 ja puuttuvaksi tiedoksi 13. Tilastolliset ajot on tehty tämän nojalla. Kun kävin itse lomakkeet myöhemmin käsin läpi seuraavan listan tekemiseksi, päätin joitakin sellaisia JY:hyn, jotka oli sijoitettu muualle tai puuttuviksi tiedoiksi. Sijoitin JY:hyn myös Suomen Akatemian viroissa olevat ja apurahatutkijoina toimivat, jos JY antaa työtilat. Sain yhteensä 98 JY:ssä työskentelevää. Huomattava on, että mukana ovat myös eläkkeelle siirtyneet viimeisen työpaikan mukaan. Entiset apulaisprofessorit olen sijoittanut nykyisen käytännön mukaan professoreihin, vs:t (viransijaiset) ja vt:t (virkaatekevät) samoin nykyisen käytännön mukaan ma:ksi (määräaikaisiksi). Kolme kyselyhetkellä Suomen Akatemian varttuneena tutkijana toimivaa, joista itse olin yksi, laskin taustavirkoihinsa (professoriksi ja lehtoriksi).

Yleisyysjärjestyksessä Jyväskylän yliopistossa työskentelevien ammattinimikkeet olivat:

lehtori	23
professori	17
tutkija	15
ma. professori	9
yliassistentti	9
erikoistutkija	5
assistentti	5
akatemiaturkija (SA)	4
tutkijatohtori (SA)	4
johtaja	2
akatemiaprofessori (SA)	1
tutkimusprofessori	1
erikoissuunnittelija	1
koordinaattori	1
amanuenssi	1

Professorien lukuisuudesta huolimatta erityinen naispaikka myös väitelleenä on lehtori, siis opettaminen. *Uskon että voin totuutta kauniste-*

lematta sanoa, että tieteellinen kunnianhimoni korvaantui haluun olla työssäni mahdollisimman hyödyllinen ja asettaa kaikessa ylimmäksi opiskelijoiden etu. Olisikohan se jollain lailla tyyppistä nuoremmillekin naistutkijoille.

Lehtorin virka, varsinkin niissä oppiaineissa, joissa on paljon perusopetusta, on sivussa siitä portaikosta, jonka huippuna on professori, eikä se välttämättä edellytä tutkimustyön jatkamista. Nytemmin ainakin Helsingin yliopistoon on perustettu väitelleille yliopistonlehtorin virkoja, joihin kuuluu myös tutkimus. Aineistossa on kuitenkin monia liikunnan ja kasvatustieteellisen lehtoreita, mutta harvempia kielten lehtoreita. Lehtoreille on saattanut tulla vähintään epävirallinen väittelyvelvollisuus joisakin tiedekunnissa, mutta ei ilmeisesti kielissä.

Tohtorien määrän lisääntyessä niin Akatemiaan kuin yliopistoon syntyy painetta luoda post doc-paikkoja, yliassistentuureja, tutkijan ja erikoistutkijan paikkoja sellaisille, jotka haluavat päteöityä tieteelliselle uralle tai eivät löydä ulospääsyä yliopistosta. Tutkijat työskentelevät tyyppillisesti ulkopuolisella rahoituksella, mutta rahoituslähde ei kyselylomakkeessa erikseen kysyty.

Suuri osa myös JY:n ulkopuolelle sijoittuneista on tehnyt akateemista uraa muissa yliopistoissa ja Akatemian viroissa ja rahoituksella. 15 % (34 vastaajaa) oli sijoittunut muuhun yliopistoon. Näissä oli yksitoista kotimaista yliopistoa, Helsingin yliopistosta, jossa työskenteli 12 naista, kaupakorkeakouluihin, Tekniseen ja Taideteolliseen korkeakouluun, ja yksi ulkomainen yliopisto. Liki puolet näistä (16 vastaajaa) toimi professoreina, joko virkaan nimitettynä tai määräaikaisesti hoitaen. On mahdollista, että ulkomaisissa yliopistoissa toimii useampiakin tohtoreita, sillä tutkintorekisterin osoitteisto tuntui olevan huonosti ajan tasalla ainakin ulkomaalaisten osalta. Kumpikin ryhmä, niin omaan yliopistoon kuin sen ulkopuolisille työmarkkinoille sijoittuneetkin, olivat työskennelleet yhtä yleisesti tai yhtä harvoin ulkomaisessa yliopistossa tai tutkimuslaitoksessa (12 % vs 11 %). Professoriksi nimitettyjä oli omassa yliopistossa työskentelevistä 16 %, oman yliopiston ulkopuolisilla työmarkkinoilla olevista 11 %.

JY:n ulkopuolella olevien työurassa oli luonnollisesti enemmän kaikenlaisia akateemisia ja ei-akateemisia työpaikkoja. JY:hyn sijoittuneet ovat olleet turvatumpia sekä väitöskirjaa tehdessään että sen jälkeen. He ovat siis tehneet väitöskirjansa useammin yliopiston sisällä, he ovat kokeneet

väitöskirjatyön aikaiset työ- ja tutkimusedellytykset useammin hyväksi ja turvallisiksi (35 % vs. 20 %), he ovat kokeneet harvemmin tohtoroitumisen jälkeistä työttömyyttä (6 % vs. 11 %) ja työllistäneet itseään harvemmin yrittäjänä (1 % vs. 7 %). Eniten työttömyyttä oli kokenut se 13 hengen ryhmä, joka ei pystynyt ilmoittamaan työpaikkaansa tutkimus-hetkellä. Oman yliopiston ulkopuolelle sijoittuneet olivat myös tehneet väitöskirjansa omaehtoisemmin. Opettajien kannustus tai opettajien tarjoama työpaikka olivat vaikuttaneet vähemmän ryhtymisessä väitöskirjan tekoon.

Hankaluutta tohtorintutkinnosta

Helsingin Sanomissa (5.9.2004) kertoo kokemuksistaan ”Matti”, 40-vuotias kauppatieteiden tohtori, jolla oli työkokemusta sekä yliopistosta tohtoroitumisen ajalta että yksityisestä liike-elämästä sen jälkeen. Hän on päässyt työpaikkahaastatteluihin, mutta valitukseksi oli tullut aina joku muu, yleensä vähemmän koulutettu. Vastassa oli kahdenlaista tohtoripelkoa. Tohtorin pelättiin olevan ”liian teoreettinen” ja toiseksi rikkovan hierarkiat. Häntä on vaikea asettaa maisterin, saati 25-vuotiaan johdettavaksi. Lisäksi, kun Matti oli työskennellyt asiantuntija-asemissa, häneltä puuttui esimieskokemus, hän ei ollut ”irtisanonut ketään”. Niinpä Matti opasti elinkeinoelämään pyrkiviä hidastamaan tohtoroitumisvauhtia vastoin opetusviranomaisten ohjeita ja hakeutumaan opintojen välillä esimiestehtäviin.

Huonosti sijoittuneet JY:n naistohtorit eivät pohtineet tohtorikoulutuksen sisältöä ja sen antamia valmiuksia; tohtorikoulutus varmaankin assosioituu edelleen väitöskirjan tekemiseen ja samaan suuntaan ohjasi myös kyselylomake. Sen sijaan he miettivät nykyisenlaajuisen tohtorikoulutuksen mielekkyyttä tai professorien vallankäyttöä valikoitaessa henkilöitä suojattuihin sisäpiireihin ja jätettäessä ulos itsensä varaan.

Ylikoulutuksen ansa, yllätys siitä, että tohtorintutkinnosta onkin haittaa tai ettei sitä arvosteta, esiintyi JY:kin tohtoreilla.

Ei se sukupuoli; sen sijaan tohtori on ylikoulutettu moniin paikkoihin → ei työkokemusta → ura ei etene.

En kelvannut minnekään, ts. sopimaton ylipätevä tohtori ja dosentti, yliopiston pilaama outo ihminen.

Opiskelu on ollut elämäntapa ja samalla myös harrastus. Se oli minulle yllätys, että tohtorintutkinnosta on työelämässä vain haittaa. Itse olen saanut tutkintoon liittyvistä asioista valtavasti hyötyä ja iloa ja oivallusta. Valtavaa pääomaa, jota en muualta saa. Yllätys oli se, että virkoja haettaessa joudun perustelemaan, miksi 'tyydyin näin vähään'.

Itse olen tyytyväinen, että tein väitöskirjan (...). Vahinko vain, että vaikka väitöskirja antaa monenlaisia valmiuksia, ei työnantajilla ole nykyään realistista kuvaa näistä valmiuksista. Pelkäänkin, että väitöskirja voi olla pikemminkin este kuin meriitti pyrkiessäni muuhun kuin pelkkään tutkimuspainotteiseen työhön. Projekti, jossa tohtoreiden nykyisiä valmiuksia 'markkinoitaisiin' työnantajille, olisi kovin kaivattu. Myös tuoreita tohtoreita voitaisiin kouluttaa 'markkinoimaan' omaa osaamistaan.

Professoriksi?

Tieteelliselle uralle

Laitoin lomakkeeseen kysymyksen ”Oletko tyytyväinen siihen, että suuntauduit tieteelliselle uralle.” Ajattelin, että tohtoroituminen merkitsee ”tieteellistä uraa”. Mutta vastaajille sen merkitys on kapeampi, ja aika monet varustivat tuon kohdan reunakanetein, etteivät he ole tieteellisellä uralla. He ovat ”vain väitelleet”. Heille tohtorintutkinto on jatkokoulutusta, ammattitutkinto asiantuntija-asemiin ja tutkijantehtäviin tai muuten vain tärkeä henkilökohtainen saavutus.

Yritin kartoittaa suuntautumista yliopistouralle kysymällä sekä tieteellisten julkaisujen (erikseen kotimaisten ja kansainvälisten) määrää että mahdollista dosentuuria. Naisten ongelmana ja yhtenä yliopistouralla etenemisen esteenä on pidetty miehiä vähäisempää julkaisemista (Puhakka 2003). Yhtenä selityksenä voi olla se, etteivät naiset saa irrotettua riit-

tävää aikaa ja tilaa, sitä kuuluisaa ”omaa huonetta”. Kirjoittaminen ja siihen liittyvä lukeminen vaatii omaa tilaa, se varaa päätä ja eristää, ja sitä on mahdoton saada mahtumaan työaikaan muuten kuin kokoaikatutkijan paikoissa. Naisten voi olla vaikea raivata itselleen tätä tilaa sen enempää työssä kuin kotona. Toinen mekanismi voisi olla se, että naiset yksinkertaisesti ovat kiinnostuneempia jostain ihmisläheisemmästä puuhasta kuin yksinäisestä kirjoittamisesta. Mutta kysymys voi olla myös siitä, että naiset eivät saa julkaisujaan läpi ja ohi refereeiden ja kustantajien kaltaisten portinvartijoiden. Edes nimettömyys referee-käytännöissä ei ole eliminoinut naisten sivuuttamista (Husu 2002a). Sukupuoli on muutakin kuin pelkkä nimi artikkelin kansilehdellä tai arvioitsijan syntymätodistuksessa. Se voi olla tapa tai tyyli, jonka voi haistaa ja maistaa myös tekstistä ja se voi olla tyyli, joka määrittelee arvioitsijan katsetta. Vai voisitko, lukijani, ajatella tämän tekstin miehen kirjoittamaksi?

Julkaisujen lukumäärä on monella tavalla ongelmallinen asia ja erilaisen tiedekulttuurien julkaisukäytännöt ovat vaikeasti vertailukelpoisia. Miten suhteuttaa kotimaisen kaupallisen kustantajan julkaisema kirja ja kansainväliseen kongressiin tehty posterit, abstraktijulkaisun abstrakti tai laajan tutkijaryhmän artikkeli kansainvälisessä jurnaalissa? Missä kulkee tieteellisen julkaisun raja, ja mikä tekee julkaisusta kansainvälisen? Määritteleekö kansainvälisen vieras kieli, Suomen ulkopuolinen kustantaja vai monikansallinen toimitus? Luonnontieteilijät vetävät rajan tieteellisten julkaisujen ja tieteen popularisoinnin väliin. Yhteiskuntatieteissä tieteellisen raja on hankala. Onko tämä kirja tieteellinen julkaisu? Jos tämä on ”tieteellinen julkaisu”, minulla on muutamia satoja tieteellisiä julkaisuja, jos ei ole, niin mitä lienenkin sitten tehnyt työurani ajan, en paljontiedettä. Jos tämä ei ole tiedettä, olisiko se sentään tutkimusta? Mitä sitten on ei-tieteellinen tutkimus?

Luulen, että luonnontieteiden tiedekäsitystä sisäistämättömät ovat pähkäilleet näitä samoja kysymyksiä ilmoittaessaan julkaisujen lukumäärää. Sellaisena kuin vastaajat luvut ilmoittivat, liki kolmasosalla vastanneista ei ole yhtään kotimaista ja samaten liki kolmasosalla ei yhtään kansainvälistä julkaisua (eivät välttämättä samoja henkilöitä) väitöskirjan lisäksi. Neljä viidestä jää alle kymmenen kotimaisen ja samaten alle kymmenen ulkomaisen julkaisun. Minun silmissäni vastanneilla on aika vähän julkaisuja ja tämän valossa huomattava osa ei ole suuntautunutkaan tieteel-

liselle uralle. Myös nykyinen tiedekulttuuri voi vaikuttaa. Sen mukaan on mahdollista, että väitöskirja on ensimmäinen julkaisu (tai niin kuin artikkeliväitöskirjoissa tehdään, aikaisemmat artikkelit sulautetaan väitöskirjaan) ja tieteellinen kirjoittaminen aloitetaan väitöskirjan jälkeen.

Dosentti on vanha kunnianarvoisa yliopistollinen status ja opetusresurssi. Keisarillisen Yliopiston historia (Klinge ym. 1989) paljastaa, että aluksi dosentit saivat toimeentulonsa heidän ohjaamiensa opiskelijoiden maksamista maksuista. Dosentin toimeentulo on huteralla pohjalla tänäänkin, jos hänellä ei ole mitään varsinaista virkaa. Dosentin arvo haetaan jostakin tietystä yliopistosta ja se edellyttää väitöskirjan lisäksi muutakin tieteellistä tuotantoa. Periaatteessa dosentit osallistuvat yliopiston opetukseen ja opinnäytteiden ohjaukseen, ja aikaisemmin vanhan kaavan mukaan ikään kuin kuului asiaan olla ensin dosentti ja sitten hakea professuureja. En tiedä, mitkä kaikki prosessit ovat syöneet dosentin arvostusta, mutta jos tohtoriin liittyy värähtelevää vähättelyä, niin varmasti myös dosenttiin. Se on pelkkä arvo ilman palkkaa ja tuloja, ja tuntuu kuin 1990-luvun säästöt olisivat ensimmäiseksi kohdistuneet dosenttiopetukseen. Ainakin Aarno Loka Laitinen on pilkannut dosentin arvoa puhumalla ”päivystävistä dosenteista”, jotka antavat lausuntoja asiaan kuin asiaan. Siitä huolimatta itsekin olen hakenut dosenttuurin. Se oikeuttaa ”pelkkää” tohtorintutkintoa paremmin akateemisen maailman asiantuntijatehtäviin. Tässä aineistossa reilulla neljäsosalla (27 %) oli dosenttuuri. Puolet niistä oli vuoden 1997 jälkeiseltä ajalta, joten dosenttuureja haetaan edelleen ja ainakin myönnettyjen arvojen valossa dosentti-instituutio on elossa.

Professoriksi vai ei?

Jotenkin tästä kyselystä jäi sellainen olo, että pidetään itsestäänselvänä, että väitöksen jälkeen suuntaudutaan tieteelliselle uralle ja jäädyään yliopistolle töihin. Itse olen tehnyt tietoisesti toisenlaisen valinnan, ja olen todella tyytyväinen nykyiseen asemaani. Tohtorin tutkinto mahdollisti tämän uran saamisen, mutta sen jälkeen kaikki on ollut itsestä kiinni ja olen pystynyt vaikuttamaan todella paljon omaan toimenkuvaani. Joskus pidin professorin viran saavuttamista päätavoitteena, mutta nyt en ole enää vakuut-

tunut asiasta: nykyisessä työssäni voin vaikuttaa moneen asiaan paljon enemmän, olla suunnannäyttäjä ja uranuurtaja monessa suhteessa. Olen myös tehnyt tutkimustyötä vetämiini hankkeisiin liittyen ja julkaissut niistä kirjoja, joita ei katsota tieteelliseksi meriitiksi, ainoastaan pedagogiseksi. Jatkossa aion myös tehdä aktiivisesti julkaisuja, kotimaisen foorumin lisäksi kv-yhteistyö kiinnostaa, mutta aika ei riitä kaikkeen. Vaikka lapseni on vasta 6 kk:n ikäinen ja olen vasta ensi syksynä palaamassa töihin, ovat elämänarvot jo menneet uusiksi eli jatkossa aion tehdä vain 40 tuntia töitä viikossa. Toimin sillä tavalla jo raskausaikana ja huomaisin, että se kyllä onnistuu: vähemmän tärkeät työt voivat aina jäädä odotamaan vuoroaan. (ammattikorkeakoulun kielikeskuksen johtaja)

Akateemisen uran huippu on professori. Suomessa professorinvirkoja on yliopistoissa reilut 2200 ja naisilla niistä on reipas viidennes. Naisien osuus professorikunnasta on kasvanut hitaasti. Professorikunnan laajennuttua sitä on yhtäältä homogenisoitu, toisaalta luotu sen sisälle uusia hierarkioita. Ulkoasun yhtenäistämistä merkitsi apulaisprofessorien nimikkeiden muuttaminen professoreiksi vuonna 1998. Vanha historia paljastaa, että ”apulaisia” (kuten heitä aiemmin kutsuttiin), on välillä perustettu ja välillä lakkautettu. Uusin apulaisprofessorien kategorian poistaminen ja muuntaminen professoreiksi lisäsi äkillisesti naisprofessorien lukumäärää ja osuutta. Jako jäi silti elämään piilevänä status- ja palkkahierarkiana. Toisaalta professorikunnan sisään on luotu uusia jakoja (esimerkiksi henkilökohtaisia palkan lisiä) ja tunnustetuksi huippuviraksi akatemiaprofessori. Matka professoriksi edellyttää tieteellisen pätevyyden ja muodollisten meriittien hankkimista, ennen kaikkea tieteellisiä julkaisuja. Julkaisuja toki tehdään muistakin syistä kuin uralla etenemiseksi, joskus hullun rakkauden ja jonkin virkaa epäspesifimmän tunnustuksen hakemisen vuoksi, kuten itse teen.

Minua kiinnosti se, missä määrin tohtorinaiset ovat asettaneet professorinviran tähtäimekseen. Ajattelen, että professoriksi haluaminen edellyttää *kaksoisorientaatiota*, sekä integroitumista akateemiseen maailmaan että uraorientaatiota, haluamista sellaiselle (tosin arvoaan menettäneelle) huipulle, jota professorin virka merkitsee. Jotkut myös hakevat professorinvirkaa puolipakosta, koska yliopisto ei tarjoa muitakaan tapoja työllistyä ja saada toimeentuloa. Naisilla on työelämässä miehiä suurempi riski

jääda urilla jonnekin matkan varrelle tai taipumus tehdä uraa rajoittunein ambition, kuten Elisabeth Beck-Gernsheim (1980) kuvasi yhtä naisten uran strategiaa, siis tyytyä vaikkapa lehtoriksi. En tiedä, mitä naiset itse asiassa välttävät, vallankäyttöä, menestystä, erottumista, alttiiksi asettumista, ponnistelua, pitkää työaika? Ehkä on myös vaikea olla nainen huipulla. Cynthia Cockburn (1991) kuvasi miten englantilaisten miesjohtajien mielestä naiset ovat erinomaisia, päteviä ja ahkeria, niin kauan kuin he ovat naisten paikoilla, jollaiseksi yliopistossa voi kuvitella lehtorin. Kun naiset nousivat organisaation huipulle, he olivat ”mahdottomia akkoja”, joko liian jäməköitä, naisellisuutensa kadottaneita ja miesmäisiä tai sitten liian pehmeitä, naisellisia kyseisiin aseisiin. Asemia määrittelevien miesten silmissä naisilla ei ollut oikeaa tapaa olla johtaja ja käyttäa valtaa. Kun minulta on kysytty, miksi en ole halunnut professoriksi, olen vastannut, että lehtoraatin puolella on kaikki: habitus, kompetenssi, autonomia.

Kolmekymmentäyksi vastaajaa eli 14 % oli jo nimitetty professoriksi, useimmat eli 45 (20 %) oli todettu päteväksi, mutta jääneet valitsematta. Tämä on luonnollista, sillä kutakin professorinvirkaa hakee suurin piirtein viidestä kymmeneen, joskus useampikin hakija. Jotkut olivat mukana keskeneräisissä täyttöprosesseissa ja jotkut asettivat professorinviran tavoitteekseen. JY:ssä työskentelevät ovat odotetusti ulkopuolella työssä olevia sitoutuneempia tieteelliseen uraan. Heistä on pätevyitynyt dosentiksi 33 %, ulkopuolisista 25 %, heistä on todettu päteväksi professorin virkaan 26 %, ulkopuolisista 15 %.

Puolet (50 %) kaikista sanoo kuitenkin kategorisesti ”ei” kysymykseen, oletko asettanut professorinviran tavoitteeksi ja osa (17 %) sanoo ”ehkä, mahdollisesti” – miten elämä sattuu kuljettamaan. Puolet tohtorinainista on siis vetäytynyt tavoittelemasta yliopistouran huippua. Tämä vetäytyminen on tavallista myös JY:ssä työskentelevillä, joista 40 % sanoo, ettei professuuri ole tavoite, muista vielä useimmat sanovat näin (59 %). Itsensä etäännyttäminen yleistyy nuoremmassa ikä- ja väitelypolvissa. Uudemmat väittelijät eivät luonnollisestikaan ole ehtineet mukaan hakuprosesseihin ja tuottaa väitöskirjan jälkeisiä julkaisuja. Harvoilla on pätevoittäväa tieteellistä tuotantoa ajalta ennen väittelyä. Mutta uusimmat tohtorit myös ottavat useimmin periaatteellistakin etäisyyttä yliopistouraan. Luultavasti he myös useimmiten eivät vielä tiedä. Profes-

soripolulle joutuminen voi olla sattumaa samaa tapaan kuin tohtoripolullekin päätyminen.

Taulukko 9. Orientaatio professorin virkaan

Väittelypolvet	todettu päteväksi professoriksi (%)	ei tavoittele professorinvirkaa (%)
1969 – 89	50	41
1990 – 99	27	45
2000 – 03	1	63
yhteensä	14	50

Useimmiten itsensä professoritavoitteen ulkopuolelle sulkevat luonnontieteiden ja informaatioteknologian väitelleet. Heistä vain 7 % on todettu päteväksi professoriksi (muista tiedekunnittain 16–33 %), vain 5 % on nimitetty professoriksi (muista 10–21 %) ja heistä 70 % sanoo, ettei heidän tavoitteena ole professorinvirka (muista 45–50 %). Tämä ulos-sulkeminen voisi selittyä laajalla tohtorituotannolla, kilpailun kovuudella ja yliopiston ulkopuolisten työmarkkinoiden olemassaololla. Tässä voi vain spekuloida sillä, missä määrin kysymyksessä on juuri naisten ulos-sulkeutuminen ja naisten vaikeus asettua matemaattis-luonnontieteelliseen tiedekulttuuriin. Tähän suuntaan kuitenkin vihjaavat useammatkin kyselyn tulokset. Hankaluuksista sosiaalistua osaksi luonnontieteellistä tiedeyhteisöä kertonee esimerkiksi se, että luonnontieteilijät ovat muita useammin kokeneet tutkimustyön oman luonteen ja tutkimusyhteisöjen kilpailu- ja menestymisvaatimusten hankaloittaneen työn ja perheen tasapainoa väitöskirjan tekoaikana.

Professorimittarilla akateemisimmin orientoituneita ja integroituneita ovat yhteiskunta- ja taloustieteilijät, jotka siis sisältävät myös psykologit. Heissä on eniten professorinvirkaan päteväksi todettuja, virkaan jo nimettyjä tai virkaan tähtääviä, ja he elävät useimmin myös kahden yliopistouran pareissa, eli heidän puolisonsa työskentelevät muita useammin JY:ssä ja ovat myös tohtoreita. Olisiko näissä tiedekulttuureissa myös jotain erityisten naismyönteistä? Ainakin yhteiskuntatieteet ovat suvaitsevia tieteitä, joissa on tarjolla erilaisia paradigmoja, orientaatiotapoja ja tieteellisiä tyylejä, ja jokainen voi löytää sieltä oman kotinsa, ainakin siihen

saakka kun luonnontieteellinen malli jyrää meidät. Toisaalta luonnontieteellisen mallin omaksuneessa psykologiassa on paljon naisia, joten empiirinen ja kvantitatiivinen tutkimus, kirjoittaminen englanniksi joulle naaleihin ja postereiden teko kongresseihin ei sulje naisia pois.

Vaikka sijoittuminen yliopiston ulkopuolelle voi tuottaa ongelmia, kappaleen alussa oleva katkelma ei ole ainoa tyytyväisyyttä huokuva kuvaus työstä yliopiston ulkopuolella. Ehkä niissä myös koetaan, ainakin tämän kyselyn kontekstissa, velvollisuutta puolustaa sijoittumista yliopiston ulkopuolelle korostamalla oman aseman hyviä puolia ja palkkioita suhteessa professorinvirkaan. Tosiasiassa ”yliopisto” on tuskin mistään niin tyytyväinen kuin onnellisesti yliopiston ulkopuolelle sijoittuneista tohtoreista. Hankaliin välitiloihin jääneitä kun on riittävästi.

Ulkoreunalle

Pätkiä, työttömyyttä ja vääryyttä

Mihin tohtoreita tarvitaan, varsikaan humanistisen alan? Mikä on koulutusorganisaation vastuu siitä, että tohtoreita koulutetaan – sanoisin liikaa? Eikö koulutusorganisaatiolla ole myös sosiaalista vastuuta? Pienillä laitoksilla oppiaineen professorilla on avaimet hajottaa ja hallita, syöstä päteviä ihmisiä ulos ja valita itselleen mieleiset.

Pikkutarinoissa on myös vihaisia ja katkeria tarinoita. Edes ”loppu hyvin, kaikki hyvin” ei pidä välttämättä paikkaansa. Jotkut kirjoittajat ovat vihaisia väitösprosessin tai yliopistossa työskentelyn aikaisesta kohtelusta, vaikka nykyinen tilanne olisikin tyydyttävä esimerkiksi yliopiston vaihtamisen vuoksi. Mutta usein tyytymättömyyden syy on huono sijoittuminen työmarkkinoille, joko avoin työttömyys tai epävarma, katkonainen työura. Työn epävarmuus oli yksi yleisimmistä pikkutarinoiden teemoista. Joskus työn epävarmuus, kuten edellä, saa kyselemään koko tohtorikoulutuksen ja tohtorituotannon mieltä. Useammin puhutaan henkilökohtaisesta epävarmuudesta, kuten seuraava ma. professori, joka

luo itselleen lomakkeessa tarjottujen vaihtoehtojen lisäksi uuden sosioekonomisen aseman, ”pätikäyläinen”.

Työurani on sujunut yllättävän hyvin, mutta nyt huolestuttaa se, että minulla ei ole vakituista virkaa. Olen saanut ihan hyviä sijaisuuksia, mutta työpaikkojen vaihtuminen alkaa väsyttää. Välillä iskee huoli tulevasta. Toisaalta tekisi mieli vetää välillä vähän henkeä (...) mutta yliopistouralla se ei taida olla mahdollista.

Akateemisen työn epävarmuus tai proletarisoituminen ei ole uutinen. Jürgen Enders (sit. Hakala ym. 2003, 142) on projektitutkijoihin viittaen puhunut projektista toiseen vaeltavista ”akateemisista mustalaisista”. Epävarmuutta koetaan kaikilla tieteenaloilla. Seuraavassa puhuu ensin informaatioteknologisessa, sitten humanistisessa tiedekunnassa väitellyt. Molemmat ovat väitelleet tällä vuosikymmenellä.

Olen täysin tyytyväinen tähänastiseen työuraani. Yhtäjaksoinen työsuhteeni JY:hyn alkoi jo ennen kuin aloitin tekemään graduani. Työsuhtetani on aina jatkettu vaikka määräyksiä onkin ollut lukemattomia (lyhin 2kk). Ainoa negatiivinen asia on se, ettei minulla taaskaan ole vielä tietoa ensi vuoden työsuhteesta. Marraskuu on menossa eikä minulla ole määräystä ensi vuodelle. Olen 90 % varma, että työni jatkuu, mutta tämä epävarmuus ottaa silti pannaan. Tämä on syynä siihen, miksi vastasin negatiivisesti kysymyksiin 22, 23a, 49a, 51. Jos minulla olisi edes muutaman vuoden työsuhte tiedossa, olisin täysin tyytyväinen kaikkeen.

Oma tuntemukseni on, että väitöskirjan jälkeen putosi ihan tyhjän päälle, oman onnensa nojaan. Koska alallani ei ole virkoja, edes sijaisuuksia nähtävissä, tutkimusrahoitus pitää hankkia itse. Tunnen usein oloni yrittäjäksi, joka hamuaa pieniä rahoituksia ympäri maailmaa ja kerjäläiseksi, joka pyytelee nimiä ja laitoksia taakseen (vrt. esim. työskentelytilat, yleiskustannuslisät). Vuodessa hakemuksien tekoon menee hirvittävästi aikaa – ja jos onnistaa, sitten on ilo olla FT:nä samoilla apurahatutkijuuksilla, joilla elätin itseni 5 vuotta ennen väitöstä.

Osa akateemisista kiertolaisista on epävarmassa asemassa yliopiston sisällä, ja heidän työllisyytensä riippuu professorien ja muiden seniorien kyvystä ja halukkuudesta hankkia ulkopuolista projekti- ja tutkimusrahoitusta, tai yliopiston sisäisestä virkavapauksien synnyttämästä kiertolaisuudesta. Kun olen onnistunut kilpailemaan itselleni nyt peräjälkeen Suomen Akatemian varttuneen tutkijan ja akatemiaturkijan paikat, joku on saanut lehtoraattini viransijaisuudet, samoin kun olen onnistunut kilpailemaan tutkimusrahoitusta Akatemialta ja Työsuojelurahastolta, olen voinut luoda työpaikkoja niin tohtoriopiskelijoille kuin jo väitelleillekin. Se vastuu, mitä epätoivoisiin tilanteisiin joutuneet tohtorit kuuluttavat, merkitsee seniorien asettumista kilpailu- ja markkinavetoiseen ”projektimyllyyn”, tekemään tutkimussuunnitelmia, hakemaan rahaa, koordinoimaan, ohjaamaan, julkaisemaan ja kirjoittamaan selontekoja projekteista rahoittajille. Ja koska yleensä vain (pieni) osa hakijoista voi saada hake-
mansa rahoituksen, tässä tehdään myös paljon hukkatyötä. Tutkimuslaitosten ja tutkimusyksiköiden johdossa olevista senioreista pyrkiikin tulemaan toiminnanjohtajia oman tutkimustyön tekemisen sijasta.

Raadolliset realiteetit

Osa epävarmoissa asemassa olevista on jäänyt yksin. Seuraava työttömänä väitöskirjansa valmiiksi saanut kertoja on joutunut kokemaan työttömyyttä myös sen jälkeen. *Ja kun tuore tohtori astuu maailmaan: olet täysin omillasi. Olen katkera viimeisestä 12 vuodesta, jolloin olen tehnyt työtä kuin juhta, mutta ilman palkitsevuutta.* Henkilö oli erityisen katkera siitä, että professorit ohjausta antamatta saavat meriittilistaansa yhden lisänimen kohtaan ’ohjatut väitöskirjat’ ja laitos lisää rahaa *uusien jatko- opiskelijoiden vedätykseen.*

Työuran epävarmuudesta ja työttömyydestä tunnettuun pettymykseen onkin yliopistojen nykyisen rahoitusmallin aikana tullut uusi sävy. *Koin vahvasti että periferisenä etätutkijana en ollut laitokselle mitenkään kiinnostava enkä tarpeellinen ennen kuin väitöskirjan valmistuttua – laitos sai siitä ilmeisesti edullisesti pisteitä.*

Tutkintotavoitteisiin ja niiden saavuttamiseen nojaava rahoitus on uusi raadollinen realiteetti, jonka kanssa yliopistojen on elettävä. Huhut

siitä, miten paljon laitos ja/tai yliopisto ”nettoa” jokaisesta tohtorista, ovat luoneet uuden epäluottamuksen elementin väittelijän ja yliopiston suhteeseen. Eikä kysymyksessä ole pelkästään yliopiston/laitoksen rahoitus vaan myös professorien henkilökohtainen meriitti, nyt kun väitöskirjoja tehdään ohjaajan piikkiin ja ohjattu väitöskirja on yksi raportoitava tulos. Tilanteen voi ajatella olevan moraalisisessa tasapainossa silloin, kun väittelijä on ollut tohtoriopiskelija, jolle on järjestetty rahoitus ja ohjaus, ehkä vähän jälkihoitoakin. Täysin ulkopuoliset väittelijät, joille väitöskirjalla on suuri henkilökohtainen merkitys, antavat yliopistolle lahjan vaatimatta ehkä muuta kuin esitarkastuksen, vastaväitöksen ja mahdollisesti väitöskahvit. Vaikka he ovat aloittaneet väitöskirjan teon oma-aloitteisesti ja omasta halusta, he saattavat tuntea vähän hyväksikäytön makua. Uusi tilanne antaa toki heillekin selkänöjää vaatia ja odottaa enemmän ohjausta tai jotain symbolista tukea, tai ääritapauksessa ”kilpailuttaa” yliopistoa väitöskirjan jättämisestä saadusta hyödystä.

Mutta rahoitettujen ja ulkopuolisten välillä on reiluuden kannalta hankalin harmaa vyöhyke, prosessiin epävarmoilla ehdoilla mukaan vedetyt, jotka kokevat tulleen hylätyiksi joko prosessin aikana tai sen välittömästi sen jälkeen, kun yliopiston tai ohjaajan kiinnostus on jo siirtynyt uusiin väittelijöihin. Erityisen vääráksi kokevat tilanteen ne naiset, jotka ovat joutuneet seksuaalisen häirinnän kohteeksi, mutta torjuneet miesprofessorin ja tämän seurauksena hylätty ulkorinkiin, jätetty vaille ohjausta ja rahoitusta.

Luopuminen ja uusi alku

Voi olla, että etäisyydenotto nykyisestä suoritus- ja menestyskeskeisestä tiedekulttuurista on jossain määrin naistapaista, vaikka liike-elämän näyttävät oravanpyörästä ja menestyksestä ulos hyppääjät ovat miehiä (kuten menestyjätkin). Elämän realiteetit, toimeentulon pakko, tehty investointi, häpeä, kiinnostus ja halu tutkimustyöhön estävät tekemästä totaalisia irtiottoja, vaikka akateeminen maailma tai sen nykyinen suunta olisi vieras tai vastenmielinen. Pieniä oireita ei vain katkeroittavasta ajautumisesta reunalle vaan tietoisesta irtiotosta löytyy. Seuraava nuorena väitellyt luonnontieteellinen lupaus sai nopeasti tarpeekseen miestapaisesta akateemisesta maailmasta.

Vastauksistani käy ehkä ilmi, että olin väitöskirjan teon aikaan 'tosi lahjakas ja lupaava tutkija' ja tykkäsin tosi paljon työstäni miehisellä alalla. Väittelyn aikaan alkoi alamäki. Jouduin käyttämään tutkimustyössäni pääosin ohjelmaa, jonka toimintaa ei kukaan Suomessa tuntenut tarpeeksi – vain koska ohjelman tuloksista saisi 'pikavoittoja' eli artikkeleita nopeasti. Aloin myös inhota suurinta osaa konferensseissa tapaamistani kollegoista, tuntui että he olivat moraalisesti tosi alhaalla, halusivat vain lisää mainetta ja viis veisasivat perheestään yms. Artikkeleiden tekokin muuttui viime vuosina pääosin pisteiden keruuksi tulostaulukoihin ja tutkijan vapaus on muisto vain (...) Nyt asun mieheni kanssa maalla, pääosin tyytyväisenä elämäni (...) ansiosidonnaisella. Puolen vuoden työttömyyden jälkeenkään ei tee mieli töihin. Elämä on täynnä monipuolisia harrastuksia, ulkoilua ja kauan aikaa unohdettuna olleiden ystävien muistamista. En halunnut olla tutkija nykyajan ehdoilla, joten nyt mietin itselleni uutta ammattia. Mielestäni elämäni on monen turhauttavan vuoden jälkeen lähtenyt uuteen nousuun, maailma on avoin, mikä vain on taas mahdollista.

Seuraava yli 40-vuotiaana äidiksi tullut ei ole yhtä selvä irtiottaja, mutta tässäkin tarinassa on asetettu reunalle tyytyväisenä.

Rakkaus taiteisiin ja erilaisiin kulttuurin ilmenemismuotoihin ajoi minut tutkimuksen pariin. Raha, asema tai maine ei ollut tavoite, vaikka mukavaa tunnustuksen saaminen olisi ollut (...) työhistoriani on täynnä projekteja, kurseja ja lyhyehköjä työsuhteita (...) Nyt ajattelen, että varmaan olisin voinut toteuttaa haaveeni ulkomaisesta yliopistourasta jos olisin vielä sinnikkäämmiin yrittänyt. Oma tutkimustyö jäi kuitenkin pikkupojan vikkeliin jalkoihin ja saa jäädäkin. Teen taustatyötä jonakin päivänä valmistuvaan kirjaan, mutta tällä hetkellä lapsi on kaikkein tärkeintä elämässä.

TOHTORINAISEN PERHE

Parisuhteet

Avioliitto ja ura, poissulkevista säännöksi

”Naikaa se tyttö pois kilpailemasta”, ehdottivat miehet, kun Wiwi Lönn (1872–1966), Jyväskylään ja sen Seminaarinmäkeen jälkensä jättänyt arkkitehti, voitti suunnittelukilpailuja miesten nenän edestä (Kinnunen 2002, 49).

Naiset on vuosisatoja suljettu ulos tieteestä vedoten siihen, että heillä on kohtu, he synnyttävät ja tulevat äideiksi. Kohtu määritteli naisen olemuksen hysteeriseksi ja irrationaaliseksi, vaimous ja äitiys olivat kokonaisvaltainen elämäntehtävä (Helen 1997). Vanhan porvarillisen naiskuvan mukaan oikea nainen löysi onnensa ja täyttymyksensä avioliitosta ja perheestä, mies maailmasta. Rahvaan naiset saivat ryskyä työtä omissa ja toisten kodeissa, pelloilla ja tehtaissa. Yläluokan naiselta odotettiin jotain sivistystä, ei siksi että he hankkisivat ammatin vaan voidakseen siirtää sitä (poika)lapsilleen. Jyväskylän opettajaseminaarin historia kertoo naisista, jotka naimisiin mentyään joutuivat luopumaan kutsumuksestaan, opettajan ammatista (Hyvönen 2004). Jotkut heistä pystyivät kuitenkin yhdistämään avioliittoon sosiaalisen ja vapaaehtoistoiminnan.

Tässä porvarillisessa maailmassa miehen asema ja status määritteli myös vaimon ja lasten sosiaalisen aseman. Muu perhe on tukenut ja kannatellut perheenpään uraa, joka on koko perheen yhteinen hyvä. Perheen sosiaalinen asema ja paikka sosiaalisissa verkostoissa, seurapiirissä, muodostuu miehen aseman nojalla. Jyväskylän opettajaseminaarin lehtorit rouvineen muodostivat Jyväskylän sosieteetin ja sivistyselämän keskuksen, johon myös seminaarin naisopettajat, luonnollisesti naimattomat, liittyivät. Sitten ja sikäli kuin vaimot alkoivat pysyä työssä myös avioliiton solmittuaan, heidän työasemansa ja uransa on kuulunut olla miehen uraa vähemmän näkyvä ja vaativa. Tässä mallissa puolisoiden riippuvuus toisistaan perustuu erilaisuuteen. Naiset ovat riippuvaisia mieheltä saa-

dusta asemasta ja elatuksesta, miehet naiselta saadusta rakkaudesta ja huolenpidosta. Anna G. Jonasdottir (1988) sanoo, että tämän omaksi otetun (”vieraan”) rakkauden avulla miehet ovat voineet tehdä itsestään vahvoja julkisia toimijoita.

Traditionaalisessa sukupuolikoodissa, kuten Arlie Hochschild (2003, 107) sitä kutsuu, miehen kunnia muodostuu edelleen työssä. Mitä menestyneempi mies on työssä, sen enemmän kunniaa siitä säteilee koko perheelle, myös vaimon kunniaksi. Naisen kunnian selvittämiseksi traditionaalinen koodi kysyy, onko hän naimisissa, millaisen miehen kanssa ja miten hän hoitaa kotinsa. Naisen menestys työssä on hankalasti siirrettävissä aviomiehen kunniaksi. Mitä menestyneempi nainen on työssä, sen enemmän hän syö miehensä uskottavuutta miehenä. Sosiaaliselta statukseltaan matalammalla olevampi mies ei saa asemaansa vaimon mukaan. Jos kuilu on kovin selvä, mies kärsii prinssipuolisyydestä.

Traditionaalisessa koodissa naisen ura tai nousu eliittiin on mahdollinen joko naimattomana tai vielä paremmassa asemassa olevan ja vielä menestyneemmän miehen avulla. Vaikka Suomessa ura- ja tiedenaisten avioliitot ovat olleet yleistä läntistä tasoa yleisemmät, naimattomuuden merkitys näkyi esimerkiksi vuoden 1964 *Kuka on kukin* - teoksessa; siihen päässeistä miehistä oli naimattomia 2 %, naisista 37 % (Haavio-Mannila 1969). Vielä tämän vuosikymmenen alussa työssäkäyvät korkeakoulututkinnon suorittaneet miehet ovat naisia yleisemmin avio- tai avioliitossa (84 % vs 74 %) (Julkunen ym. 2004a, 143). Samassa korkeakoulutettujen aineistoissa näkyi selvästi myös epäsymmetrisyys puolisoitten asemassa. Parisuhteessa elävien johtajamiesten vaimoista johtajia oli 12 %, johtajanaisten miehistä 36 %. Vähän vanhemman empiirisen esimerkin tarjoaa Solveig Bergmanin (1985) Åbo Akademin jatko-opiskeluaineisto. Miesten puolisoista oli suorittanut lisensiaatin tai tohtoritutkinnon 5 %, naisten puolisoista 38 %, miesten puolisoista ylempiä tai johtavia toimihenkilöitä oli 52 %, naisten puolisoista 84 %. Jyväskylän yliopiston jonkinlaisesta tavallisuudesta kertoo se, että vuoden 1981 aineistossa naisopettajilla oli aika paljon ei-akateemisia puolisoita.

Hochschild (2003) kutsuu *tasa-arvoiseksi koodia*, jossa mies ja nainen ansaitsevat samalla tavalla kunniansa työssä ja kodissa, ja kummankin työssä ansaitsema arvostus voidaan kääntää puolison kunniaksi. Hochschild löytää aineistoistaan myös niitä piirejä, joissa professionaalinen

vaimo tuottaa miehelle enemmän arvonantoa kuin kotona oleva vaimo. Mutta Hochschildinkin esimerkit kertovat lähinnä sosiaalisesta homogamiasta, siitä että professionaalinen mies saa lisäarvoa professionaalivaimosta, ei niinkään nurinkääntyneistä asemista. Naisten koulutustason noustessa ja kotiäitimallin väistyttyä onkin merkkejä sosiaalisen homogamian tiivistymisestä, siitä että pitkälle koulutetut työmarkkinoiden menestyjät löytävät toisensa (Julkunen & Nätti 2002). Tämän päivän epävarmassa kapitalismissa, jossa miehetkään eivät enää omista perhepalikan tarjoavia elinikäisiä työpaikkoja, pitkälle koulutettujen sosiaalinen homogamia lisää taloudellista turvallisuutta. Kaksiuraisessa tasa-arvomallissa kummankin menestyksestä tulee toiselle, en tiedä kunniaa, mutta ainakin hyötyä. Traditionaalisen koodin epäsymmetrinen riippuvuus vaihtuu yhä symmetrisemmäksi riippuvuudeksi, kun kummankin puolison toimeentulo ja elämäntapa riippuu toisen asemasta ja tuloista. Koulutushogamia on ehkä jonkinlainen tae myös arkisesta vertaisuudesta, samoilla aaltopituuksilla olemisesta ja keskustelukumppanuudesta. Toisaalta tasa-arvoisesta mallista ja kahden uran perheestä seuraa kummankin puolison aikapula, koko ajan käynnissä olevat yhdistetyt aika/sukupuolineuvottelut (Julkunen ym. 2004a, 142–171).

Länsimaissa elää vielä rinnakkain erilaisia sosiaalipolitiikka/sukupuolijärjestyksiä (Drobnic & Blossfeld 2001). Manner-Euroopassa edelleen hyvässä asemassa olevalla miehellä tapaa olla kotivaimo, anglosaksisessa maailmassa naisen ansiouran ja miehen aseman välillä ei ole yhteyttä. Pohjoismaissa taas kahden uran parisuhteet ja kahden työssäkäyvän perheet ovat tavallisia. Jos työmarkkinat eivät rankaise naisia äitiydestä, koulutetut naiset kombinoivatkin kouluttamattomia useammin työn ja perheen (Sorensen 2001). Pohjoismaat ovat myös Manner-Eurooppaa yksilöllisyyteempiä. Naisen on avioliitossa mahdollista tehdä oma uransa ja siihen liittyvä sosiaalinen elämänsä, ja jättää puoliso ja perhe taka-alalle. Meilläkin on esimerkkejä näkyvistä eliittinaisista, jotka aikaisemman avioliiton aikana esiintyivät sosiaalisessa elämässä ja julkisuudessa yksin, mutta toinen, omaan asemaan sopiva aviomies, on tullut mukana julkisuuteen.

”Oikea mies” helpottaa naisen uraa (Beck-Gernsheim 1980). ”Oikea” tarkoittaa parisuhteen sisäisen sukupuolihierarkian ja -järjestyksen noudattamista. Järjestyksellä on ulkoisia tunnusmerkkejä, kuten koulutukselliset ja sosioekonomiset paikat. Mutta myös jako miesten rationaaliseen,

älylliseen maailmaan ja naisten emotionaalisen ja hoivaavaan maailmaan on kulttuurisamme hierarkkinen jako. Miehinen älyllisyys on ollut arvostetumpaa kuin naisellinen hoivaavuus. Älykäs, rationaalinen, loogisesti päättävä, asioita hallitseva, oppinut nainen rikkoo tuota järjestystä, ja voi olla vähän pelottava. Miehen ”oikeus” voi olla sekä sosiaalisten asemien homogamiaa että henkistä sukulaisuutta.

Mies – millainen mies?

Väitöstausta naisella on jotenkin 'vaikea', jopa stigmaattinen. 'Miesflak-sia' se ei mitenkään paranna – päinvastoin! Täytyi aina tarkkaan miettiä, milloin tämän karmean totuuden paljastaa, ettei heti jää kättelyssä kuin nalli kalliolle. Oma puolisisokin löytyi vasta yliopistoajan jälkeen.

Itse tingin tuona aikana aika paljon ajasta ystäväieni ja perheeni kanssa, bailaamisesta, miehistäkin. Seurustelu ja väitös eivät vain oikein onnistuneet samaan aikaan. Päinvastoin muutama silloinen miesystäväni yritti monin tavoin sabotoida väitöstyötäni, koska olin henkisesti sitoutunut väitöksen läpi viemiseen. Ehkä he tiedostivat, että jos olisin joutunut valitsemaan heidän ja väitöskirjan välillä, niin olisin valinnut väitöskirjan.

Väitöstaustan stigmaattisuus voi asettua molemmille analysoimilleni ulottuvuuksille. Se voi viestiä hierarkkisen sukupuolijärjestyksen rikkomisesta. Mutta tasa-arvoisessa koodissakin naistohtorissa voi olla jotain pelättävää – älyllisyyttä, loogisuutta, paneutumista työhön, kaksipäisen gorillan jäänteitä. Ehkä hän ei ole oikea nainen, ehkä hän on tehnyt koko matkan älyllisyyden mantereelle. Voiko naistohtori olla seksikäs, naisellinen, äidillinen, hoivaava, hoitava, mukava, arkinen, helppo ja rento? Parisuhteet, joissa on tohtorivaimo, muodostuvat kahdella tavalla. Joko mies valitsee jo väitelleen tai väitöskirjaa tekevän naisen tai sitten nuorena solmitussa avioliitossa vaimo transformoituu joskus matkan varrella tohtoriksi, ehkä miestään seuraten, ehkä esikuvana miehelleen (niitäkin tiedän) tai sitten jää perheen ainoaksi tohtoriksi. Jälkimmäisessä tapauksessa nainen ehkä pysyy riittävän samana ihmisenä tohtoroitumisesta huolimatta.

Vaikka koulutettujen naisten vaikeudesta löytää sosiaalisesti ja persoonallisesti sopiva kumppani puhutaankin tänään paljon, useimmilla Jyväskylän tohtorinaisilla on kumppani. Puhun seuraavassa (avio)*miehistä* sekä mieskumppanin tilastollisen yleisyyden että teoreettisten syiden vuoksi. Vaikka kumppanin sukupuoli olisi kysytty, samansukupuolisten parien (olettamani) harvinaisuus ei olisi riittänyt vertaamaan heteroseksuaalisia ja samansukupuolisia pareja toisiinsa. Niinpä toimin heteronormatiivisuusoletuksen mukaisesti, vaikka omassa lähipiirissäkin on naispareja.

Tutkimusajankohtana enemmän kuin kolme neljästä (78 %) sijoittaa itsensä luokkaan avio- tai avoliitoissa, 10 % eronneisiin, 12 % naimattomiin ja yksi leskeksi. Avio- tai avoliitossa eläminen on hieman yleisempää kuin kaikilla korkeakoulutetuilla työssäkäyvillä naisilla omassa tietotyöaineistossamme (Julkunen ym. 2004a). Professorit ovat kuitenkin vähän muita harvemmin naimisissa (69 % vs 81 %). Heissä on enemmän sekä naimattomia että eronneita. Tämä on jonkinlainen vihje traditionaalisen koodin säilymisestä vieläkin.

Sukupolvittaiset muutokset eivät ole selkeitä. Tässä, kuten monessa muussakin asiassa syntymä- ja väittelypolvet antavat vähän erilaisen tuloksen (Taulukko 10.). Nuorimman ikäkohortin elämä on eniten kesken. Silti voi päätellä, että tohtorintutkinnon ja avio/avoliiton yhdistäminen on viime vuosikymmeninäkin tullut tavallisemmaksi. Vanhimmassa väittelypolvessa on eniten niitä, jotka tutkimushetkellä ilmoittavat ”siviilisäädyn” eronneen tai naimattoman, samoin niitä, joilla ei elämässään ole ollut yhtään avio- tai avoliittoa. Vanhempien ikäpolvien avioliitot ovat olleet hyvin vakaita, ja tuntuu kuin liittojen pitkäikäisyydestä oltaisiin ylpeitä. Kun lomakkeeseen on merkitty avioliiton alkamisvuosi, niin perään on voitu lisätä ylpeässä sävyssä, että jatkuu edelleen. Pari poikkeusta on elänyt kolmessa tai neljässä avio- tai avoliitossa. Sen sijaan nuoremalla ikäpolvella erot ja toiset liitot ovat yleisempiä, mutta ”eronneen” status tutkimusajankohtana harvinainen. Kuva vastaa avio/avoerojen ja uusien liittojen yleistymistä kohortti kohortilta koko väestössäkin.

Taulukko 10. Parisuhteet

Tutkimushetkellä avio- tai avoliitossa (%)

Syntymäpolvet		Väittelypolvet	
1927–49	68	1969–89	69
1950–59	83	1990–99	72
1960–77	83	2000–03	89
yhteensä	78	yhteensä	78

Ollut vähintään yhdessä avio- tai avoliitossa (%)

Syntymäpolvet		Väittelypolvet	
1927–49	87	1969–89	81
1950–59	99	1990–99	88
1960–77	86	2000–03	96
yhteensä	91	yhteensä	91

Yksi mahdollinen selitys liittojen yleistymiseen on avoliiton matala kynnyks. Ehkä vanhimman sukupolven rakkaussuhteet eivät ole johtaneet yhä herkästi yhdessä asumiseen. Mutta selityksenä voisi olla myös naisen tohtorintutkinnon normalisoituminen, helpompi yhdistäminen av(i)oliittoon. Näin sanoessani oletan, että tietty iänmukainen käyrävii-vaisuus em. taulukossa ei ole signaali uusnaimattomuudesta vaan johtuu siitä, etteivät kaikki nuorimmat ole vielä ehtineet vakiintuneeseen parisuhteeseen.

Millainen mies?

Kun tohtorinaiset yleistyvät on entistäkin epätodennäköisempää, että kaikille osuu ”tohtori”, siis mies, joka koulutus- ja ammattiuralla ylittäisi vaimon tasolle tai mielellään vielä ylittäisi sen. Yksi ratkaisu sosiaaliseen epätasapainoon on, että tohtorin status määritellään uudestaan; eihän se niin kovin kummoinen olekaan. Tällaista kehitystä tapahtuu koko ajan, tohtorit yleistyvät ja arkistuvat, tohtoroituminen uudelleenmääritellään asiantuntijatyön ja osaamisen ammattikoulutukseksi. Kuten muutkin professiot, ne ovat pudonneet jalustoilta (Lane ym. 2002), sivistysihmi-

nen on määritelty ammatti- ja asiantuntijajaimiseksi, joidenkin tekniikkojen, kuten tutkimustekniikkojen, haltijaksi (Konttinen 1998). Samalla on ainakin suomalaisten arvostuksissa nähtävissä jonkinlaista ei-akateemisten käsityön ja hoidon ammattien arvonnousua. Jos tohtori on vain yksi ammattitutkinto ilman sääty-yhteiskunnallisia painolasteja tai odotusta erityisestä sivistyneistön tai intellektuellien elämäntavasta, naistohtoriuden yhdistäminen monenlaisiin aviomieliin tulee entistä mahdollisemmaksi.

Kun JY:ssä väitelleiden naisten vanhemmat elivät elämänsä kansakoulupohjalla, ovat aviomiehet siihen nähden koulutettuja. Akateemisen tutkinnon suorittaneet ovat enemmistönä; kahdella kolmesta on vähintään maisteritasoinen tutkinto ja kolme neljästä (73 %) on johtavassa tai asiantuntija-asemassa oleva tai opetustyötä tekevä ylempi toimihenkilö. Mutta mukaan mahtuu myös kirvesmies, rekankuljettaja, konduktööri.

Sukupolvittain tarkastellen puolisoitten asemat ovat tavanomaistuneet ja tohtoripuolisot samoin kuin Jyväskylän yliopistossa työskentelevät harvinaistuneet. Nuorimman kohortin elämä on tässäkin suhteessa kesken. Heillä on vielä opiskelevia puolisoita, ja jotkut heistä saattavat tohtorointua tai muuten edetä työuralla. Joka tapauksessa vanhimmalla polvella on tavallisinta, että niin vastaaja itse kuin hänen puolisonsa työskentelevät tai ovat viimeisessä työpaikassaan työskennelleet JY:ssä. Puolisoille ominaisen ikäeron vuoksi aviomiehistä näet vähän useammat ovat eläkkeellä (15 %) kuin vastaajista.

Taulukko 11. Puolison asema (avio- tai avoliitossa olevilla)

Syntymäpolvet	Puoliso tohtori		Puoliso työssä JY:ssä
1927–49	33		28
1950–59	22		17
1960–77	15		19
yhteensä	23		21
Väittelypolvet	Puoliso tohtori		Puoliso työssä JY:ssä
1969–89	29	33	
1990–99	27	21	
2000– 03	17	17	
yhteensä	23	21	

Korrelaatiot vahvistavat saman: nuorempien tohtorinaisten miesten koulutus ja sosioekonominen asema ovat matalammat. Korrelaatioiden valossa aviopuolison koulutustasolla tai asemalla ei ole sanottavaa yhteyttä tohtorinaisen uraan. Kuitenkin traditionaalisen koodin mukaisesti professorinaisen mies on useammin tohtori kuin muiden (31 % vs. 17 %). Pitkälle koulutetut puoliset ovat myös lievästi puskuroineet väitöskirjaprosessia. Kielteiset tunteet ja väitöskirjatyön aikaiset toimeentulo-ongelmat yleistyvät miehen koulutustason ja sosioekonomisen aseman laskiessa. Tilastolliset yhteydet viittaavat siihen, että kansainvälinen ura (oleskelu ulkomaisissa yliopistoissa tai tutkimuslaitoksissa, kansainvälisten julkaisujen määrä) helpottuu aviomiehen tieteellisen uran myötä. Lisäksi aviopuolison hyvä koulutus ja asema vähentävät naisen syrjintäkokemuksia, siis kokemuksia sukupuolen haittaavuudesta sekä akateemisissa yhteisöissä että niiden ulkopuolisilla työmarkkinoilla.

Aikaisemmin on osoitettu tai oletettu, että avioliitto helpottaa naisen integroitumista miesvaltaiseen tiedemaailmaan. Parikymmentä vuotta sitten havaitsimme, että naimattomien ja eronneiden naisten integroitumisessa miesvaltaiseen tiedeyhteisöön oli erityisiä ongelmia. Yksinäiset naiset kokevat avioliitossa eläviä enemmän syrjintää ja sivuuttamista (KM 1982:33; Luukkonen-Gronow 1983). Naimattomat naiset ovat jotenkin eroottisesti ladattumpia kuin naimisissa olevat. Naimisissa olevat on asetettu heteroseksuaaliseen järjestykseen, avioliitto neutralisoi naisen sukupuolta ja epäerotsoi miesten ja naisten keskinäisuuhteita työpaikoilla. Tässä kyselyssä eronneet kokivat sukupuolestaan naimisissa olevia ja naimattomia enemmän haittaa yliopistoyhteisössä. Avioliitto näyttää sulauttavan naisia miesvaltaisiin yhteisöihin. ”Oikeanlainen” avioliitto tekee tämän kuitenkin mitä tahansa avioliittoa paremmin.

Äidiksi

Dekaani Olavi Rytkölä oli osaltaan ratkaisevassa asemassa ohjaamassa minulle tietä oikeustieteen tohtoriksi Turun yliopistoon. Hän oli ystävälinen ja tasainen mies. Jouduin kuitenkin pelkäämään hänen reaktioi-

taan kesällä 1964. Tuolloin en nimittäin voinut enää salata sitä, että perheeseen odotettiin toista lasta syyskuussa. Olin tiedekunnan ensimmäinen naispuolinen opettaja. Menin irtisanomista peläten dekaanin luo tunnustamaan tilanteen. Hän oli kuitenkin leppoisa ja hyväntuulinen. ”Eihän tässä mitään hätää”, totesi Rytkölä. ”Yhden asian vain haluan saattaa tietoonne”, jatkoi hän, ”tässä tiedekunnassa ei ole ollut tapana pitää äitiyslomia.” Ja niin kävi, ettei sellaista nytkään pidetty. Runsaan viikon olin kuitenkin poissa työpaikalta pojan syntymän vuoksi. (Leena Kartio, OTT ja Turun yliopiston kansleri emeritus, teos Halila 2003, 161–162).

Loppuvuodesta 1966 Faina Jyrkilä kutsui minut haastateltavaksi sosiologian assistentiksi valintaa varten. Sosiologian assistenttuurit eivät olleet haussa, vaan professori kutsui kenet halusi ja otti meidät seitsemäksi tai viideksi kuukaudeksi kerrallaan. Haastattelun lopuksi hän kysyi minulta: ”Ette kai ole gravidi”. En ollut, vaikka äkkinäinen naimisiinmenoni edellisenä kesänä oli saanut muutkin epäilemään asiaa. En tiedä, olisiko valintani tyssännyt raskauteen. Näin esimerkiksi Jyväskylän Ylioppilaslehti Faina Jyrkilän syntejä myöhemmin listatessaan antoi ymmärtää. Rupe- sin raskaaksi pari vuotta myöhemmin, heti kun sain ensimmäisen kolmevuotisnimityksen yhteiskuntapolitiikan assistentiksi. Lapsi ajoitettiin kesäkuun alkuun. Kesä tuntui sekä häiritsevän vähiten laitoksen tehtäviä että antavan parhaan tilan lapselle. Kolmen kuukauden äitiyslomaan, josta kaksi jäi lapsen syntymän jälkeen, saattoi lisätä vähän kesälomaa. Professori Leo Paukkunen, viiden lapsen isä, suhtautui isällisen joviaalisti ensin gravidiin ja sitten äitiassistenttiin. Lapsi siis ajoitettiin lukukauden rytmiin, mutta tohtoroitumisen aikatauluun sitä ei ajoitettu eikä lapsi tuntunut esteeltä akateemisella polulla. Julkista päivähoitoa ei vielä ollut tarjolla, mutta pohjoisen Keski-Suomen maaseudulta löytyi Jyväskylään halukkaita lasten hoitajia.

Työssäkäyvien naisten muodolliset oikeudet äitiyteen ovat kohentuneet sitten 1960-luvun. Merkittävin harppaus äitiyslomassa, vanhempainrahas- sa ja päivähoitossa tapahtui 1970-luvun alussa (Julkunen 1999). Äitiysoikeudet, tai työn ja perheen yhteensovittaminen kuten sitä on tapana sukupuoli näkyvistä häivyttää kutsua, on ollut tärkeä osa myös yliopistojen ja tutkijanurien tasa-arvopolitiikkaa. Äitiysoikeudet eivät ole tulleet itsestään. Itselleni ei tullut mieleen, että olisi voinut ryhtyä

taistelemaan jatkoaikaa Suomen Akatemian tutkimusassistentin kauteen toisen lapsen vuoksi. Mutta tähänkin aineistoon osuu osana dramaattista elämäntarinaa yksi historiallinen taistelu.

Viihdyin hyvin akateemisissa ympyröissä, kunnes epävarmuus alkoi ahdistaa siinä vaiheessa kun aloin lapsia hankkimaan, ja kun vielä lasten hankkiminenkin oli aika vaikeata omalla kohdallani (kolme ensimmäistä lasta kuoli ennen syntymäänsä) ja olin 5 vuotta peräkkäin raskaana (4 raskautta ja 4 synnytystä). Lopulta 1984 ja 1986 sain kaksi elävää lasta. Jäin sitten lähes 4 vuodeksi kotiin heitä hoitamaan, vaikka olin juuri saanut ensimmäisen 5-vuotisasistentuurin ennen sitä. Se, että jäin hoitamaan näitä ”kalliita lapsia”, johtui varmaan menetyksistäni. Ennen niitä ajattelin, että palaan äitiyslomalta töihin. Nyt olin niin riippuvainen lapsistani, että minun oli vaikea luovuttaa heitä muiden hoitoon. Olen ikuisesti onnellinen, että sain olla tai vaan olin kotona lasteni kanssa tuolloin kun he olivat pieniä. Olen sitten pienempää syyllisyyttä tuntien tehnyt myöhemmin enemmän töitä. Tasa-arvovaltuutetun, ay-liikkeen ja laitoksen lapsimyönteisen johtajan tukemana taistelin itselleni yli 4 vuoden äitiyslomat ja hoitovapaat takaisin. Se olikin ennakkotapaus Suomen yliopistojen historiassa, että sai hoitovapaat takaisin – ts. jatkokauden assistenttuuriin.

Vaikka Suomessa on hyvää tasoa olevat yleiset oikeudet äitiys-, vanhempain- ja hoitovapaisiin, päivähoitoon ja sairaan lapsen hoitoon ja myös yliopistojen ja Suomen Akatemian nimityksiin kuuluu perhevapaita vastaavaa jatkoaikaa, uraäitiys ei ole ongelmatonta tänäänkään tai erityisesti tänään. Asia, joka on ajateltu kertaalleen ratkaistuksi vanhempainoikeuksilla, kitkaa jatkuvasti (Julkunen & Nätti 2002; Julkunen ym. 2004a). Sekä työn että äitiyden vaatimukset ovat koventuneet. Kerran luodut sosiaalipoliittiset takuut eivät 1990-luvun murrosten jälkeisessä työelämässä näytä riittävän. Heinen & Martiskainen de Koenigswarter (2001) päättelevät, että Suomessa – samoin kuin Ranskassa – uusliberalismin ja talouskriisin luomissa puitteissa on palattu uudestaan väliaikaisen kotiäitiyden malliin, ja tämä käänös poikkeaa toiseen suuntaan kulkevista eurooppalaisista naapureista.

Kotiäitiyden paluu on luonnollinen seuraus maailman muuttumisesta, kirjoittaa Teknillisen korkeakoulun tuotantotalouden professori Paul Lillrank (HS 3.10.2004). Vaikka hän kirjoittaa paljon muutakin, toimitus (ilmeisesti) valitsee tämän otsikkoon ja ingressiin, koska tietää, että se muita teemoja varmemmin sohaisee muurahaispesään. Lillrank sanoo, että uuden sukupolven myötä naisen työssäkäyntiin liittynyt ”ideologinen pakkomielle” on poistunut. No, minä olen sitä vanhaa sukupolvea, mutta tiedän, että yksi sosiaalisen muutoksen perusmekanismi on juuri sukupolvien vaihtuminen, toisenlaiseen maailmaan syntyneet sukupolvet.

Tänään naiset erilaistuvat ja eriytyvät; suurempi osa naisista (15–20%) jää tulematta äideiksi ja äideiksi tulevat paneutuvat äitiyteen pitemmäksi aikaa ja synnyttävät myös useampia lapsia. Äitiyden tiukemmat normatiiviset vaatimukset koskevat myös työssäkäyviä äitejä. Hyvä äiti omistautuu nyt lapselle ainakin äitiys- ja vanhempainloman mahdollistaman yhdeksän kuukautta, mielellään pitempään. Korkeakoulutettuja koskevassa tutkimuksessamme saimme viitteitä siitä, että akateemisten työmarkkinoilla on perheellistymistä suosivia taskuja, ennen muuta opettajien, kasvatustieteilijöiden, lääkärien ja ylipäänsä kuntasektorilla työskentelevien ammatit. Sen sijaan yksityinen liike-elämä näytti hankaloittavan perheellistymistä (Julkunen ym. 2004a). Syntyykö yhtenäisen normin lävistämän työelämän sijaan segmenttejä, joissa toisissa *naisten* lapset ovat sallittuja, toisissa ei. Miten on yliopiston laita?

Kohiti ajoitettuja lapsia

Elisabeth Beck-Gernsheim (1980) teki parikymmentä vuotta sitten yhteenvedon siihenastista naisten uria koskevasta tutkimuksesta. Hän tiivistäi uraa ja lapsia kombinoimaan pyrkivän naisen strategiat seuraaviksi säännöiksi. Jos nainen haluaa solmia avioliiton, on ”solmittava sopiva avioliitto: valittava huolellisesti, ei mentävä naimisiin liian aikaisin, valittava ymmärtävä aviomies”. Lapsia koskeva sääntö näytti olevan ”vähemmän lapsia, myöhempiä lapsia, suunniteltuja lapsia”. Omatkin lapseni olivat suunniteltuja, mutta tohtorinaisten aineisto osoittaa, että sopimus-tohtorien lapset joutuvat vielä tarkemman harkinnan kohteeksi.

Lomakkeessa kysyttiin omia tai adoptoituja lapsia. Lasten lukumäärä vaihteli nolasta kuuteen, tavallisinta oli olla kahden lapsen äiti. Lasten ikähaarukka on leveämpi kuin äitien itsensä: vanhin lapsista oli syntynyt 1951, nuorimmat 2003. Pikkulapsiperheiden eli alle kouluikäisen lapsen tai lasten äitejä oli vähemmistö, 16 %.

Omia tai adoptoituja lapsia:

	n	%
ei yhtään	56	25
yksi	44	20
kaksi	87	39
kolme	28	12
neljä	4	2
viisi	2	1
kuusi	1	0.5
ei tietoa	4	2

Vuonna 2000 Suomen kokonaishedelmällisyysluku oli 1,73; siis silloisilla ikäryhmittäisillä hedelmällisyyslukuilla naiset synnyttäisit elämänsä aikana keskimäärin 1,73 lasta (Paajanen 2002). Ensisynnyttäjien ikä on noussut tasaisesti viime vuosikymmenten aikana 1970-luvun alun 24,4 ikävuodesta vuoden 2000 27,4 ikävuoteen. Kun mukana on aina myös poikkeuksia, teini- tai liki teiniäitejä, tyyppillinen äitiytyminen on lykkäntynyt 30 ikävuoden paikkeille, ja sitä myöhemmäksi, mitä koulutumpi nainen on. Kaksikymmentävuotias äiti alkaa näyttää silmissämme kovin nuorelta.

Pääpiirteisään JY:n tohtorinaiset noudattavat näitä yleisiä linjoja. Jos jätämme nuorimman ikäpolven ulkopuolelle, äitiys on suunnilleen yhtä yleistä kuin suomalaisilla naisilla keskimäärin. Nuorimmissa, eli 60- ja 70-luvulla syntyneissä, kyselyhetkellä 26–43 -vuotiaissa, oli paljon (41 %) lapsettomia. Vielä ei voi sanoa, onko kysymys vain kesken olevasta perheellistymisestä vai äitiydestä kieltäytymisestä. Sen sijaan väittelepolvien äitiytymisessä erot ovat pienemmät, mikä selittyy uusimmankin väittelepolven monenikäisyydellä. Viime vuosina väitelleissä on ollut paitsi nuoria lapsettomia naisia myös paljon keski-ikäisiä naisia, joiden äidiksi tuleminen on jo kaukana takanapäin.

Taulukko 12. Äitiys sukupolven mukaan

On äiti (%)			
Syntymäpolvet		Väittelypolvet	
1927–49	82	1969–89	72
1950–59	86	1990–99	78
1960–77	60	2000–03	73
yhteensä	75	yhteensä	75

Paitsi syntymäpolvien myös tieteenalojen välillä on selvä ero. Muissa tiedekunnissa lapsettomia on 21–22 %, luonnontieteilijöistä sen sijaan lapsettomia on 39 %.

Osa sukupolvien eroista on ”teknisiä” siinä mielessä, että erityisesti nuorin kohortti elää ja muuntuu. Nyt jo tohtoroituneet voivat vielä tulla äideiksi tai saada lisää lapsia. Toisaalta uusia 1960- ja 70-luvulla syntyneitä tohtoroituu ja heissä on todennäköisesti niitä, jotka ovat noudattaneet vanhaa kaavaa, saaneet ensin lapset ja sitten väitelleet. Sukupolvien eroja pitää siis tarkastella tällä varauksella. Sen huomioon ottaenkin tohtoroitumisen ja perheellistymisen aikataulussa on tapahtunut sukupolvitaista muutosta, kuten seuraava taulukko osoittaa.¹⁵

Taulukko 13 . Perheellistyminen syntymäpolven mukaan

Syntymäpolvet	Ensimmäinen lapsi (%)			Ikä ensimmäisen lapsen syntyessä (ka)	Lasten lukumäärä (ka)
	ennen väittelyä	väittelyn jälkeen	ei lasta		
1927–49	80	2	18	27,5	2,2
1950–59	78	8	14	28,9	1,9
1969–77	33	26	41	29,6	1,0

¹⁵ Kyselylomakkeessa kysyttiin vastaajan syntymäaika, väittelyvuosi ja lasten syntymävuodet. Tiedot on laskettu vuosilukujen erotuksena, mikä aiheuttaa tiettyä epätarkkuutta. Jos lapsi on syntynyt väittelyvuonna, olen sijoittanut lapsen väitöksen jälkeiseksi. Muutama on ilmoittanut, että lapsi syntyi vaikka kaksi viikkoa tai kuukautta väitöksen jälkeen. Tässä on tietty virhemahdollisuus, mutta epäselviä tapauksia ei ole kuin muutama.

Vanhimmassa sukupolvessa perhe on ollut valmis ennen väitöskirjan valmistumista ja usein ennen sen tekoon ryhmistäkin. Väitösvuonna lapset ovat olleet tyypillisesti 20–30-vuotiaita, vanhin 37-vuotias. Sukupolven seitsemästäkymmenestä naisesta ja kuudestakymmenestäkolmesta äidistä vain seitsemän (10 % kaikista) oli väitellessään pikkulasten tai -lapsen äiti (väitösvuonna vähintään yksi alle kouluikäinen lapsi). Vain yksi ainoa (luonnontieteilijä hänkin) on saanut ensimmäisen lapsensa väittelyn jälkeen, ja vain kaksi muuta on jatkanut jo aloitettua lasten hankkimista väittelyn jälkeen. Tässä sukupolvessa yleisiä ovat sekä perheellistymisen ja väitöskirjatyön peräkkäistäminen, niin että ensin ”tehdään” perhe, että niiden pitkäaikainen rinnakaistaminen, kun väitöskirjaa pisimmillään pidettiin vireillä vuosikymmeniä.

Keskimmäisessä polvessa eli 1950-luvulla syntyneillä äitiys on kaikkein yleisintä (86 %). Väittelyn aikaan lapset ovat tyypillisesti olleet teini-ikäisiä (10–20 -vuotiaita). Edellistä polvea vähän useammat ovat saaneet ensimmäisen lapsensa vasta väiteltyään (6/74; 8 %), mutta pikkulapsiperheiden äitejä ei ole väittelyn aikana sen useampia (5/74; 7 %).

Nuorimmassa polvessa – sellaisena kuin kohortti on muotoutunut vuoteen 2003 mennessä – äitejä on vähiten, n. 60 %. Vain kolmasosalla on ollut lapsi ennen väitöskirjan valmistumista. Nämä lapset ovat tyypillisesti (ja väistämättä) olleet nuoria väittelyn aikaan. Kahdeksantoista naista (22 %) oli väitellessään alle kouluikäisen lapsen äiti. Suunnilleen yhtä yleistä kuin väitellä pienten lasten äitinä on saada ensimmäinen lapsi nopeasti väitöskirjan jälkeen, usein jo väitöstä seuraavana vuonna. Vaikka ottaisi huomioon sen, että ajan myötä 60–70 -luvulla syntyneiden kohortti vanhempana väittelevien myötä alkaa muistuttaa enemmän aikaisempia sukupolvia, siitä löytyy uusi malli, tohtoroitumisen ja äititymisen tihentynyt ajoitus kolmenkymmenen ikävuoden paikkeille ja lasten ajoitus väitöskirjatyön mukaan.

Äidiksi tulon lykkääminen väitöskirjan jälkeen kuuluu ennen muuta luonnontieteelliseen tohtoroitumismalliin. Nuorimman sukupolven luonnontieteilijöissä (mkl informaatioteknologia) on

16 ei äitiä,
4 ennen tohtoroitumistaan äidiksi tullutta,
11 sen jälkeen.

Useimmat väitöksen jälkeisistä lapsista ovat syntyneet tohtorintutkintoa seuraavana vuonna.

Edellinen tulos saa vahvistusta kysymyksestä, jossa kysyttiin tinkimistä muista elämänaalueista ja asioista väitöskirjan vuoksi. ”Teitkö väitöskirjatyön aikaan kompromisseja työn ja perheen suhteen? Missä määrin katsot tinkineesi seuraavista asioista?” Suuri enemmistö, 80–90% sanoo tinkineensä enemmän tai vähemmän kotityöstä, sukulais- ja ystävyyssuhteista sekä parisuhteen ajasta. Vähemmän on tingitty lasten ajasta ja vielä vähemmän itse lapsista – siis luovuttu kokonaan lapsista, tingitty lasten lukumäärästä tai siirretty lasten hankkimista jonnekin myöhempään vaiheeseen. Lapsista tinkiminen on kuitenkin kolme kertaa niin yleistä nuorimmassa sukupolvessa kuin aikaisemmillä.

Taulukko 14 . Tinkiminen lasten hankkimisesta väitöskirjatyön vuoksi

On tinkinyt (%)

Syntymäpolvet		Väittelypolvet	
1927–49	17	1969–89	36
1950–59	12	1990–99	26
1960–77	58	2000–03	36
yhteensä	29	yhteensä	29

Vaikka nuorimmat siis ehtivät vielä tulla äideiksi, sukupolviero näyttää aika dramaattiselta, ja samalla tavalla lievästi käyräviivaiselta kuin äidiksi-tulokin. Aineisto vihjaa, että tutkijanuran ja äitiyden yhdistäminen olisi ensin tullut helpommaksi, kunnes se on alkanut uudelleen ongelmallistua. Tässä aineistossa tinkineitä on eniten luonnontieteilijöissä, joista yli puolet sanoo tinkineensä lasten hankkimisesta. Heissä on eniten nuoria viime vuosina väitelleitä, ja ikärakenteeseen liittyy sekini, että heissä on eniten myös pikkulapsiperheiden äitejä.

Aineisto puhuu sen puolesta, että on syntymässä luonnontieteelliseksi nimitettävissä oleva tohtoroitumismalli, joka edellyttää elämänvaiheiden peräkkäistämistä: ensin väitöskirja, sitten äidiksi. Systematisoitava tohtorikoulutus ja väitöskirjojen teon nykyiset rakenteet, tutkijakoulut, tutkimusryhmät sekä määräaikaisten projektirahoitukset painostavat ja velvoittavat nopeaan tohtoroitumiseen, ja samaan suuntaan houkuttelee yleinen nuorena saavuttamisen ideaali. Jos tohtoroituu ihanneajassa eli alle kol-

mikymppisenä ehtii vielä äidiksikin tavanomaisessa ensisynnyttäjän iässä. Lisäksi voi kysyä, onko äitiyden liittäminen luonnontieteelliseen, miesvaltaiseen tiedeyhteisöön muutenkin hankalampaa kuin humanistisiin, yhteiskunta- ja kasvatustieteellisiin yhteisöihin? Kokemus siitä, että tutkimusyhteisöjen vaatimukset – menestys, kilpailu, pitkä työaika, yhteiset aikataulut – hankaloittivat työn ja perhe-elämän tasapainon löytymistä väitöskirjatyön aikana, oli nuorilla ja luonnontieteilijöillä vanhempia sukupolvia ja muita tieteenaloja yleisempi.

Kysymyksessä on rakenteellinen ristiriita, ja ymmärrän hyvin projektin tai tutkimusryhmän johtajan asemaa. En tiedä, onko kukaan testannut – samaan tapaan kuin edellä esitetyssä tarinassa koeteltiin viisivuotisen assistenttuurin rajoja – miten äitisoikeudet ja määräaikaaiset projektiyms. rahoitukset oikein voitaisiin saada sopusointuun. Uusi tohtoroitumisideaali pakottaa yhä rationaalisempaa ja suunnitelmallisempaa, maskuliinisempaa elämänotetta.

Peräkkäin ja lomittain

Vuonna 1983 Jyväskylän yliopiston opettajista keräämässäni aineistossa naiset olivat ehtineet miehiä (siis yliopiston miesopettajia, aviomiehiä ei tutkittu) aikaisemmin vain ensimmäiseen avioliittoon, miehet aikaisemmin maistereiksi, isiksi, assistenteiksi, lisensiaateiksi, tohtoreiksi, dosenteiksi ja professoreiksi (Julkunen 1985a). Juuri avioliitto näytti hidastavan naisten etenemistä. Traditionaalinen sukupuolikoodi on suosinut sitä, että miehen uraan satsataan ensin ja miehen ura on etuajo-oikeutettu. Naiset tekevät jäännösvalintoja. Vaimo on voinut vaatimattomammalla koulutuksella ensin elättää ja kouluttaa miehen ja kasvattaa lapset ja ottaa sitten ehkä oman vuoronsa.

Mitä tasa-arvoisemmaksi sukupuolikoodi tulee, sen enemmän parit joutuvat neuvottelemaan ja sovittelemaan. Kun kaksiuraisissa avioliitoissa neuvotellaan päivittäisestä ajasta, neuvotellaan samalla myös elämänkulun aikatauluista ja ajoituksista, lapsista, työpaikkojen vastaanottamisesta ja sijainnista, muutoista, lasten ja intensiivisten työperiodien ajoituksista. Reunaehtona ovat monimutkaiset työ- ja uramarkkinat, jotka tarjoavat paljon mahdollisuuksia mutta vaativat myös paljon satsauksia. Keskinäi-

seen luottamukseen ja omaan vuoroon nojaavassa elämänkulussa uria voidaan edistää myös vuoronperään. Joskus voi käydä niinkin kuin tässä aineistossa yhdelle vastaajalle, että kun tuli miehen vuoro ryhtyä kotisäksi, hän lähti ja muutti toisen naisen luokse.

JY:n tohtorinaiset ovat rakentaneet elämänsä kaksoisjuonta hyvin erilaisin mallein, vaiheistaneet ja peräkkäistäneet äitiyttä ja väitöskirjaa tai hankkineet kaiken yhtä aikaa. Yliopiston ja tohtorinkoulutussysteemin ulkopuolelta tulleet väittelijät ovat hankkineet ensin ammatin ja lapset ja sitten innostuneet väitöskirjasta. Kolme seuraavaa kertojaa ovat väitelleet 43–52 -vuotiaina. Kahdessa ensimmäisessä tapauksessa naiset kiittävät tuesta professorimiehiään, jotka ovat tukeneet vaimoa sitten kun tämän vuoro on tullut. Kolmannessa tapauksessa puoliso toimii Jyväskylän yliopiston hallinnossa.

Suoritin alemman tutkinnon (kandin) v.1980 ja sitten ryhdyin perheen perustamiseen. Lapset syntyivät v. 81, 83, 85. Olin kotona kunnes nuorin täytti 3 v. ja sitten tein 6 h/pvä kunnes nuorin meni kouluun. V. 89 kypsyi ajatus myös opintojen jatkamisesta. Sain siis olla kotona lasten kanssa kun olivat pieniä, ja kaipasin jo todella uutta sisältöä elämäni kun aloin jatkamaan opintoja. Työn ohessa 1994 maisteriksi (olen ollut terveydenhuoltoalalla vuodesta 77 töissä ja olen edelleen saman työnantajan palveluksessa eli yht 26 v). Gradutyön aiheesta, joka oli samalla oman työn kehittämistä, nousi aihe väitöskirjaan ja 'tempaisi' mukaansa. Tällä hetkellä ammattinimikkeeni on muodollinen ja teen täysipäiväisesti tutkimus- ja kehittämistyötä. Voin käydä luennoimassa pyydettyä halutesani erilaisissa oppilaitoksissalseminaareissa, kansainvälisissä kongresseissa ym. ja nykyisen työpaikan etu on, että ei ole hallinto- eikä opetustöitä. Eli lähes täydellinen vapaus!! Palkkaus on myös korjaantunut väitöksen, professorin pätevyyden, dosentuurin myötä siten, että esim. yliopiston tehtävät eivät ainakaan palkkauksellisesti voisi kilpailla.

Minulla oli ammattitutkinto jo ennen yliopistoon tuloa, oikeastaan kaksikin ja monenlaista kokemusta työelämästä terveydenhuoltoalalta lähinnä. Lapsia oli jo kaksi ja kolmas syntyi opintojen aikana. Ehkä tämä elämäkokemus antoi perspektiiviä omalle opiskelulle ja myös väitöskirjan teolle. Kukaanhan ei ollut nyt kuolemassa käsiin. Jos ei tänään ehdi, tehdään huomenna.

JY on ollut suuri osa elämäni. Opiskelin täällä. Valmistuin ihanneammattiini (...) ja pääsin aika nuorena opettajaksi nykyiseen virkaani. Pidän työstäni, opiskelijoista ja työtovereista. Työmääräni on lisääntynyt valtavasti. Onneksi en ryhtynyt opiskelemaan (siis tohtoriopintoja, RJ), lasten ollessa pieniä vaan vasta siinä vaiheessa kun he elivät murrosikää. Puolisoni on ollut upea tukipilari minulle ja lapsille. Jaksaa "mitä vaan" kun voi tehdä sitä hyvällä mielellä. Ikkunanpesusta voi tinkiä, mutta ystäviä kutsutaan ja mukavia illanistujaisia järjestetään.. Kun terveyttä riittää ja perusasiat (ihmissuhteet) on kunnossa, on mukava tehdä töitä (ei tosin näin paljoa).

Kun lyhyen ammattikoulutuksen jälkeen työhön ja perheeseen on päässyt kiinni nuorena, on peräkkäiselläkin mallilla ehtinyt tohtoriksi parhaimmillaan nelikymppisenä. Nämä peräkkäistämistarinat ovat kerrotuista tarinoista harmonisimpia ja niissä on onnelliset loput. Seuraavassa tarinassa on vähän suremistakin mukana, mutta siinä kirjoittaja oli koko ajan työssä yliopiston sisällä, työskenteli erään toisen yliopiston lehtorina, mutta väitelti Jyväskylään yli 50-vuotiaana, kun lapset olivat jo 30v ja 28 v.

Pidin perhettä ja lapsia niin keskeisinä, etten voinut aloittaa väitöskirjaa ennen kuin lapset olivat aikuisia. Suren sitä, etten saanut taloudellista tukea, niin että olisin voinut tehdä väitöskirjan aikaisemmin ja luopua siksi ajaksi tutkimustyöstä. Jos yliopiston virassa on 14h/vk opetusta ja samanaikaisesti alaikäisiä lapsia kotona, EI VOI tehdä väitöskirjaa oman virkatyön laadun kärsimättä.

Kyselyyn vastannut kuuden lapsen äiti on tuottanut lapsia ja opinto-
viikkoja limittäin. Väitöskirjan tekeminen kuulostaa *ekstreemeharrastukselta*. Vuonna 1955 syntynyt nainen kertoo opiskelleensa ensin sairaanhoitajaksi, koska vanhemmat eivät päästäneet naimisiin ennen kuin oli ammatti ja 2,5 vuoden koulutus oli sopivan lyhyt. Mutta oppimisen ja tietämisen tarve ajoi eteenpäin: erikoistuminen terveydenhoitajaksi, lukeminen sairaanhoidon opettajaksi, ja sitten maisterin paperit vuodessa äitiysloman aikana. Ensimmäinen professorin taholta tullut tarjous väitöskirjan tekemiseen katkesi aviomiehen vastustukseen. Ulkopuolisesta se ei tunnu tavattomalta, kun perheessä oli tällöin jo kuusi lasta,

nuorin alle vuoden. Myöhemmin nainen kuitenkin toteutti haaveensa kuuden pienen tai kouluikäisen lapsen äitinä ja ammattikorkeakoulun opettajan toimen ohella. Kun väitöskirja oli intensiivisimmillään hän teki 112 tunnin työviikkoa. Tuloksena ei ollut julkaisuja kuten akateemisella uralla edellytetään vaan opintoviikkoja (650 ov ylioppilastutkinnon jälkeen) ja lapsia sekä koulutusta vastaava työpaikka ja ylpeys omasta saavutuksesta. Tukea on tullut vanhemmilta, erityisesti ei-akateemiselta isältä, ja lapsilta. Kertoja ei ole saanut tukea yliopistolta. *Tuen merkitys olisi ollut suuri, mutta päätin selviytyä, koska motivaatio oli korkealla. Onneksi isäni jaksoi tukea mahtavasti.*

Yliopistomaailman sisällä työtään tehneet aikaisemmat sukupolvet ovat edenneet enemmän tai vähemmän rinnakkain työ- ja perheuralla. Kyselyyn vastanneet eräänlaiset perustapaukset, yliopiston sisällä työnsä tehneet, väitelleet ja siinä ne tavanomaiset 1–3 lasta saaneet, eivät kuitenkaan innostu kertomaan tarinoitaan aivan kuin niissä ei olisi mitään kerrottavaa. Ainoastaan lapsen ajoittuminen lähelle väitöstä on mainittu.

Oikeita liikkeitä oikeaan aikaan?

Sen sijaan väitöskirjan, uran ja äitiyden suhteista kirjoittavat muutamat nuoret, uuden tohtorinkoulutusideaalin mukaan eläneet ja edenneet naiset. Nadia Aisenberg ja Mona Harrington (1988) katsovat, että naiset joutuvat oppimaan pois ”hullun rakkauden” ja oppimaan miten tehdä oikeita liikkeitä oikeaan aikaan. Mutta *voiko* nainen tehdä oikeita liikkeitä oikeaan aikaan?

Lomakkeessa kysyttiin nykyistä työllisyysasemaa. Alle kolmekymppisenä tohtoroitunut luonnontieteilijä oli ympäröinyt kahdeksasta kolme vaihtoehtoa ja varustanut ne omin lisäselityksin:

1. Työssä *'vielä'*
2. Äitiys-, vanhempain- ja hoitovapaalla *'kohta'*
6. Työtön *'äitiysloman jälkeen todennäköisin vaihtoehto'*

Hän oli hyvin tyytymätön tohtorintutkinnon jälkeiseen työuraansa ja sijoittumiseensa. Hän ei voi todistaa, mutta hän *olettaa*, että sukupuolesta on ollut paljon haittaa hänen hakiessaan työpaikkoja akateemisen

yhteisön ulkopuolelta ja täydentää vielä vastaustaan: *Luulen ainakin, että sukupuolesta on ollut haittaa työnhaussa (n. 30-vuotias, naimissa oleva, lapseton nainen..).*

Lomakkeisiin liitetyt tarinat vihjaavat, että luonnontieteellisen kaavan mukaan toimineet nuoret naiset ovat ymmällään. Kaikki kolme seuraa-vaat ovat kyselyhetkellä vielä alle kolmenkymmenen ikäisiä luonnontieteilijöitä, ja kaikki ovat tehneet väitöskirjan nopeasti, järjestelmällisessä tohtorikoulutuksessa. Mutta äidiksi tulemiselle ei oikein ole tilaa edes väitöskirjan jälkeen. Väitöskirjan jälkeenkin tai nimenomaan silloin voi kadota siihen kuuluisaan mustaan aukkoon, johon vain naiset voivat kadota. Ensimmäinen on tehnyt lykätyt lapset (kaksi) heti tohtoroiduttuaan, toinen suunnittelee lasten hankkimista, vaikka pelkää, että on jo sosiaalistunut pitkiin työpäiviin ja niiden avulla saavuttamisen tunteeeseen, kolmas on jo kasvanut ei-äitiuralle ja ”eksponentiaalisesti kasvavaan työmäärään”, jota yrittää tasapainottaa koiran avulla.

Olen tyytyväinen että tein väitöskirjan, sain kokeilla tieteellistä työtä ja opin siinä paljon. Vahinko vain että vaikka väitöskirja antaa monenlaisia valmiuksia, ei työnantajilla ole nykyään realistista kuvaa näistä valmiuksista. Pelkäänkin, että väitöskirjani voi olla pikemminkin este kuin meriitti pyrkiessäni muuhun kuin pelkkään tutkimuspainotteiseen työhön. Projekti, jossa tohtoreiden nykyisiä valmiuksia ’markkinoitaisiin’ työnantajille, olisi kovin kaivattu. Myös tuoreita tohtoreita voitaisiin kouluttaa ’markkinoimaan’ omaa osaamistaan. Itseäni jännittää myös kuinka tulen tulevaisuudessa ’kärsimään’ valinnastani ryhtyä lapsen tekoon heti väitöskirjan jälkeen sen sijaan että olisin ryhtynyt pätevyitymään joko post docina tai määräaikaissa työsuhteissa valtio- tai kuntapuolella kuten opiskelutoverini. Lasten kasvettua ja palatessani työelämään joudun aloittamaan ’tyhjästä’.

Väitöskirjani aikana asetin työn selkeästi etusijalle, koska hyvä väitöskirja ja tunnettavuus tutkijapiireissä ovat tärkeitä tutkijanuraa ajatellen. Tämä ei aiheuttanut suuria ongelmia perhe-elämässä sillä myös avio puolisoni opiskeli kolmen ensimmäisen vuoden aikana. Tilanteessa, jossa pitäisi valita työ tai perhe, valitsisin kuitenkin perheen. Perheen merkitys elämässäni on kasvanut väittelyn jälkeen. Omakotitalon rakentaminen ja

lasten hankkiminen ovat viimeinkin suunnitteilla. Näiden askelten koen viivästyneen väitöskirjan vuoksi. Nyt kun itselläni olisi mahdollisuus helittää hieman ja keskittyä kotiin ja perheeseen, koen kuitenkin vaikeaksi luopua pitkistä työpäivistä. Tuntuu siltä, että 'vähempi ei riitä' vaikka teenkin jatkuvasti ylipitkiä päiviä lähes ilman taukoja. Lisäksi aviopuolison työkiireet vaikeuttavat perhe-elämään keskittymistä.

Olen tällä hetkellä hyvin tyytyväinen työhöni: vapaa tutkimus, vapaat työajat, riittävä ansiotaso. Miinuksena voi mainita eksponentiaalisesti kasvavan työmäärän johtuen 'varttuneen' tutkijan vastuusta (...) melko lailla taktisista syistä (eli sen takia etten kuluttaisi töissä niin hirveästi aikaa, vaan malttaisin myös kuntoilla ja tulla kotiin) hankin lemmitkin väitöksen jälkeen – paras hankinta ikinä, varsinkin kun ei ole noita ihmislapsiakaan. Minun ja ex-puolisoni suunnitelmiin lapset eivät kuuluu molempien työkiireiden takia. Nyt kun olemme eronneet, olen pohjittinut kovasti asiaa, mutta en vieläkään pidä todennäköisenä, että minusta koskaan tulee äitiä. Syynä tähän ei ole – loppujen lopuksi – ura, vaan se, etten ole kovin äidillinen henkilö, olen hyvin kriittinen isäkandidaattien suhteen ja koen, että minun hoivaviettini tyydyttämiseen riittää veljen tyttö ja oma koira. Ainoa isompi huolenaihe on se, että havahdun 10 vuoden kuluttua siihen, että minulla ei ole vakivirkkaa eikä kukaan halua minua enää yliopistolle palkata – silloin kun on vähän myöhäistä enää pyrkiä teollisuuteen – se juna meni jo.

Akateemiset urat olivat epävarmoja jo 30–40 vuotta sitten, mekin osimme jo laskea työsuhteiden pituuksia ja meiltäkin kysyttiin, olemmeko raskaana. Silti uskon, että jotain on muuttunut. Sosiologisten tulkintojen mukaan sekä työ- että perhesuhteet ovat epätyypillistyneet, varmuudet ovat korvautuneet haurailta vapauksilla (precarious freedoms, Beck & Beck-Gernsheim 2003). Elämästä on muutamassa vuosikymmenessä tullut enemmän oma teko ja omien valintojen tuote, ja elämä on tehtävä maailmassa, jossa valinnan ja menestymisen mahdollisuuksia on enemmän, niin myös riskejä ja arvaamattomuutta. Valinnat ovat dramatisoituneet ja kaikista päinvastaisista sosiaalipoliittisista pyrkimyksistä huolimatta äitiydestä on tullut mutkikkaampi asia. Seuraavassa tapauksessa sekä työelämän hauraus että perhesuhteiden hauraus ovat iskeneet vas-

taan huolimatta ideaalin mukaisista siirroista, ulkomailla opiskelusta ja lapsen lykkäämisestä väitöksen jälkeen.

Väitöskirjan valmistumiseen saakka asiat rullasivat hyvin: sain rahoitusta opinnoilleni, olin motivoitunut ja pääsin vuodeksi ulkomaille tutkimustani tekemään. Väitöskirjan jälkeen töitä on ollut 1–2 vuoden pätkissä, mikä tuntuu aika raskaalta – elämää ei juuri voi suunnitella. 1,5 vuotta väitöskirjan jälkeen sain lapsen ja melko pian jäin avioeron jälkeen yksinhuoltajaksi. Äitiyden ja työelämän yhteensovittaminen on ollut haasteellista ja uuvuttavaa – huono omatunto ja riittämättömyyden tunne ovat olleet jatkuvia seuralaisia. Ja syyllisyys siitä, että työn vuoksi ei koe antavansa lapselle tarpeeksi aikaa ja lapsen vuoksi ei kykene olemaan työelämässä kiinni nykyajan vaatimusten mukaisesti.

Koti

Vastuu kotityöstä ja lasten hoidosta

Kodin usein yksinkertaiset työt, astioiden, vaatteiden ja lattioiden peseminen tai ruuan valmistaminen, ovat saaneet hämmästyttävän vahvan ideologisen ja symbolisen merkityksen sukupuolen tuottajana ja merkittäjänä (Hochschild 1989). Vanhassa porvaristossa, missä perheiden elämä rakentui miesten aseman ja uran varaan, vaimon tehtävä oli eri tavoin edistää tätä uraa: pitää mies ravittuna, puhtaana ja rakastettuna, huolehtia kodista, pitää lapset kunnollisina ja pois isän tieltä, tuoda vain suurimmat ongelmat isän ratkaistavaksi ja rangaistavaksi, pitää yllä perheen sosiaaliset suhteet, kaiken kaikkiaan kannatella miehen työtä ja raivata sille häiriintymätön tila. Luulen, että ensimmäisillä miesprofessorien polvilla oli enemmän tai vähemmän tällainen vaimo, vaikka vaimoja ei omasta urasta kerrottaessa ole tapana mainita; se on yksityistä ja kodinsisäistä. Yksi naisten urien este on se, että naisilla ei yleensä ole vaimoa.

Silloin kun tiedenäiset olivat harvinaisia pioneereja ja kuuluivat sosiaaliseen eliittiin, he saattoivat kyllä olla monen lapsen äitejä kuten viisilap-

sinen Elsa Enäjärvi-Haavio. Kotiapulaiset tekivät tämän mahdolliseksi. Silti esimerkiksi ja nimenomaan Elsa Enäjärvi-Haavio teki käsittämättömän määrän työtä suuren kotitalouden pyörittämisessä 1930–50-lukujen olosuhteissa samalla kun Martti Haavio näyttää olleen vaimonsa huolenpidon kohde (Eskola 2003). Sosiaalinen muutos, julkisen päivähoidon yleistyminen ja tutkijanaisten laskeutuminen alas eliitistä lakkauttivat kotiapulaiset myös suomalaisista akateemisista perheistä. Näilläkin vastanneilla kotiapulaiset olivat harvinaisia. Vain kaksi vastaajaa mainitsi, että kotiapulainen on kantanut päävastuun lapsista tai kotityöstä naisen väitöskirjan tekemisen vuosina.

Kotityöstä ja lastenhoidosta on tullut puolisoitten kesken jaettava ja neuvoteltava asia, joka kuitenkin tasa-arvoistuu hitaasti (korkeakouluteuista ks. Julkunen ym. 2004a). Tällä hetkellä useammanlaiset normatiiviset mallit, erilaiset traditionaalisen ja tasa-arvoisen koodin yhdistelmät, elävät rinnan. Francine Deutsch (2002) on osoittanut kiinnostavasti miten sopimukset syntyvät parin käymien jatkuvien pienten neuvottelujen tuloksena. Kuitenkin äidin on liki mahdoton vetäytyä äitiydestä ja kotityöstä; sen sijaan monenlaiset aviomiehet ja isät ovat kulttuurisesti sallittuja (Deutsch 2002; Hochschild 1997; Julkunen ym. 2004a). Edes vaimon miestänsä vaativampi ja paremmin palkattu työ ei välttämättä käännä vastuuta kodista, sillä yksi tapa sopeutua sukupuolijärjestyksen rikkomukseen julkisella elämäntilalla on liioitella vaimon vastuuta kotona (McRae 1986). Kodin ja työn konflikti on sukupuolitunut. Deutsch sanoo naisten joutuvan ristiriitaan oman kunnianhimon ja lapsia kohtaan tuntemansa rakkauden välillä, miesten taas saavuttamisen tarpeen ja perheen sisäisen reiluuden välillä. Edelleenkin on todennäköistä, että sukupuolineuvottelet johtavat epätasaiseen lopputulokseen, jonka seurauksena miehet voivat tarjota työhön enemmän aikaa ja tunteita.

Lomakkeessa kysyttiin lasten hoidon ja kotityön jakamista väitöskirjan tekemisen aikaan. Pääasiallisen vastuun ilmoittaminen lomakkeessa ei ole yksiselitteistä esimerkiksi erilaisten ajanjaksojen vuoksi. Miten laittaa kotityövastuu vaikka tässä tilanteessa? *Perheessämme oli on/off-tilanne: kun olin kotona, vastasin kaikesta. MUTTA olin kaksi 4 kk:n jaksoa kokonaan pois kotoa ulkomaisissa yliopistoissa, jolloin mieheni hoiti lapset ja kodin.* Jotenkin vastaajat ovat kuitenkin jonkin rastian valinneet.

Taulukko 15. Pääasiallinen vastuu lasten hoidosta ja kotityöstä väitöskirjatyön aikana

Vastannut itse pääasiassa (%)

	lasten hoito	kotityöt
Syntymäpolvet		
1927–49	31	48
1950–59	32	39
1960–77	17	26
<i>yhteensä</i>	29	37
Väittelypolvet		
1969–89	42	57
1990–99	27	39
2000–03	25	28
<i>yhteensä</i>	29	37

Lasten hoito koskee lapsiperheitä, kotityö kaikkia.

Lasten hoidosta tai kotityöstä pääasiassa vastanneet aviomiehet ovat yksittäisiä poikkeuksia: viisi naista kertoo puolison vastanneen pääasiassa kotityöstä ja yksi nainen lastenhoidosta. Lasten hoito, kuten yleensä, on tasaisemmin jaettua ja tullut aikaisemmin yhteiseksi. Silti aika huomattava osa naisista, etenkin 1970- ja 80-luvun väittelijöistä, on tehnyt kotityön pääasiassa itse. Tavallisinta on kertoa, että kummastakin on vastattu yhdessä puolison kanssa. Tulkinnat siitä, mitä ”jaettu vastuu” on, on totta kai subjektiivinen, ja sen merkitys voi muuntua esimerkiksi sukupolvesta toiseen siirryttäessä. Traditionaalisen sukupuolikoodin omaksuneet naiset voivat olla kiitollisia miehen pienistäkin vastaantuloista (Deutsch 2002; Hochschild 2003), ja voi olla että yhdessä vastaamiseksi riittää miehen aika vaatimaton osallistuminen. Tasa-arvoisen koodin omaksuminen nostaa rimaa ja jo pelkästään se, ettei mies osaa tarttua itsenäisesti kodin asioihin vaan häntä pitää erikseen pyytää, ärsyttää.

Ajankäyttötutkimusten ja tasa-arvobarometriiden mukaan kotityön sukupuolijaoissa on tapahtunut vain lievää tasoittumista (Melkas 2001; Niemi & Pääkkönen 2001). Tutkijanaisten perheissä naisten itsensä kertomina on kuitenkin selvä tasoittumisen suunta. Tässäkin suhteessa naisten väitöskirjan tekemisen ehdot ovat helpottuneet, ja tohtorinaisten

mukana pysyneet miehet ovat reagoineet naisten muuttumiseen.

Yhdistäessään miehen ja naisen avioliitot yhdistävät intiimein sitein toisiinsa ihmisiä, jotka ovat muuttuneet enemmän (naisia) ja ihmisiä, jotka ovat muuttuneet vähemmän (miehiä), sanoo Hochschild (2003, 107). Hän siis esittää sen meilläkin tavallisen ajatuksen, että naiset käyvät edellä sukupuoliroolien muutoksessa tai kuten Hochschild sanoo, naiset reagoivat talouden, työmarkkinoiden ja koulutuksen muutoksiin ja tarttuvat niiden avaamiin tilaisuuksiin. Miehet taas reagoivat tai joutuvat mukautumaan naisten muuttumiseen.

Äitikulttuurin muutos

Minun on vaikea todistaa sellaista kulttuurimuutosta, jonka olen havaitsevinani ympärilläni, mutta se on yhdenmukainen väliaikaisen kotiäitiyden paluun kanssa. Oletan, että kaksi-kolmekymmentä vuotta sitten väitöskirjaa tai tutkimustyötä ei laitettu hyllylle vauvan syntyessä ja pientä lasta hoidettaessa. Äitiyden, palkkatyön ja väitöskirjatyön ajat ja tilat eivät olleet eriytyneet toisistaan. Harvoilla oli väitöskirjan tekemiseen merkityä ja palkattua tilaa ja aikaa siihen tapaan kuin nykyisillä tutkijakoulutettavilla on, vaan väitöskirjatyötä yritettiin upottaa niin työssäkäynnin kuin äitiyden lomiin. Parikymmentä vuotta sitten kerätyissä tutkijanaisten tarinoissa oli paljon kuvauksia tutkimustyön, kotityön ja pienten lasten hoidon kombinoinnista, ja naisten paljon puhutusta kyvystä tehdä montaa asiaa yhtä aikaa (Julkunen 1985b). Sitten kun koti oli siivottu, vauva nukkuu, esikoinen oli puolipäivätarhassa, perunat kiehuivat kattilassa ja pyykit pyörivät pesukoneessa, voi varastaa muutaman hetken kirjoittamiselle, tai kun oli saanut lapset laulettua nukkumaan (usein toivottoman myöhään) yritti saada taas ajatuksen ja kirjoittamisen päästä kiinni.

Viisitoista tuntia odotin työaikaa.

Puoli kymmeneltä

en enää jaksanut.

Lähdin ulos ja itkin.

*Mutta jos pysyy rauhallisena
voi puoli kymmenen jälkeen
tehdä kaksi, kaksi ja puoli tuntia töitä.*

*Itkin siis vain kymmenen minuuttia
ja palasin takaisin
pesin vaipat ja jokin puseron
ja menin yrittämään.*

(Kirjeaineistoa, Luukkonen-Gronow 1983, 23)

Sekä äitiyden että tutkimustyön kulttuurit ja puitteet ovat normittuneet ja instituoituneet. Nuorelle, systeemin sisään otetulle polvelle väitöskirjan teko on palkkatyötä, jota tehdään työaikana. Se ei ole yksityinen harrastus, jolle varastetaan kaikki kuviteltavissa olevat hetket, jotain jota tehdään, jos itkee ensin vain kymmenen minuuttia. Jos lasta ei lykätä tohtoroitumisen jälkeen, äitiysoikeudet käytetään ja lapselle ja äitiydelle otetaan se aika, jonka äitiys-, vanhempain- ja hoitovapaat antavat. Sen sijaan muissa ammateissa toimivat naiset ovat edelleen saattaneet käyttää nimenomaan äitiys- ja vanhempainloman antamaa taukoa palkkatyöstä väitöskirjan tekemiseen.

Emotionaaliset puolisiirtolaiset

Vaikka saankin suurta tyydytystä työstäni ja etenemisestä urallani, niin kaikkein tärkeintä elämässäni ovat kuitenkin perhe, etenkin lapset, mutta myös puoliso, omat vanhempani ja sisarukset. He ovat osanneet myös iloita kaikkein vilpittömimmin menestyksestäni akateemisella uralla ja se on puolestaan antanut lisävoimia ponnistella työssäni. (professori)

Arlie Hochschildin bestseller *Time Bind – When Work Becomes Home and Home Becomes Work* (1997) esittää, että amerikkalaisessa menestyvässä, pitkää työaika tekevässä keskiluokassa työ ja koti ovat vaihtaneet paikkaa. Kodista on tullut tayloristisen rationalisoinnin, delegoinnin ja ali-hankkimisen aluetta, jota leimaa myös emotionaalinen askeettisuus. Tär-

keät tunteet sijoitetaan työhön, jossa voi tuntea itsensä merkittäväksi ja päteväksi. Kotona odottavat huomiota ja palvelua kärttävät perheenjäsenet, jotka eivät ymmärrä, miten tärkeä johtaja tai professionalisti mies tai vaimo, isä tai äiti onkaan. Toisaalta vaikka naiset haluaisivat sijoittaa lisää aikaa ja tunteita kotiin, tasa-arvoisen sukupuolikoodin omaksuneiden naisten on vaikea antaa periksi siinä sodassa, jota parit käyvät oman työn tai uran tunnustamisesta. Tuloksena on, että keskiluokka tekee (vapaaehtoisesti) pitempää työaikaa kuin jossain mielensä kerroksissa haluaisi ja haaveilee toisenlaisesta elämästä ja minuudesta, jollaista eläisi ja jollainen olisi, jos ”olisi aikaa”.

Tunteet ovat olleet Arlie Hochschildin sosiologian punainen punainen lanka. Teoksessaan *Commercialization of Intimate Life* (2003) hän kertoo, miten hänen lapsuutensa polttava konflikti liittyi niihin kahteen erilaiseen emotionaaliseen maailmaan, joissa isä ja äiti tuntuivat elävän, isä järjen (tai emotionaalisen askeettisuuden) ja äiti tunteiden, huolenpidon ja emotionaalisen läsnäolevuuden maailmassa. Hochschild sanoo että hän itse, kuten yleensä koulutetut 1960-lukulaiset naiset, ovat muuttaneet mantereelta toiselle, äitiemme tunteiden mantereelta isiemme järjen mantereelle, mutta jääneet emotionaaliseksi puolisiirtolaisiksi. Hochschild sanoo asuttaneensa kumpaakin mannerta, mutta hänellä ei ole ollut kansalaisuutta kummassakaan.

Tiede- ja tutkijanaisten saattaisi olettaa tehneen tavallista perusteellisemmän siirtolaisuuden järjen ja ammatin maailmaan ja kehittäneen äärimmilleen emotionaalisesti ja ajallisesti askeettisen suhteen kotiin saadakseen täyden kansalaisuuden miesten tiedemaailmassa. Näin ei näytä kuitenkaan olevan ainakaan jos kysytään tavanomaisin survey-kysymyksiä perheen ja työn merkitystä. Laitoin lomakkeeseen tavallisen kysymyksen, jossa vastaajaa pyydetään asettamaan kolme elämänaluetta, työ ja ura, perhe ja koti sekä muut elämänalueet, itselleen tärkeysjärjestykseen. Monet protestoivat kysymystä vastaan: elämä on työn, perheen ja muun elämän (esimerkiksi ystävien) muodostama kokonaisuus, jonka eri osia ei voi asettaa järjestykseen. Mutta kun järjestys näine varauksineen oli esitetty, arvostusten perhekeskeisyys on silmiinpistävä, vielä korostuneempaa kuin tietotyöaineiston korkeakoulutetuilla naisilla (Julkunen ym. 2004a, 166).

	Tohtorinaiset (%)	Korkeakoulutetut naiset (2001) (%)
Työ ja ura	16	15
Koti ja perhe	68	59
Muu	14	26

Koulutetun keskiluokan antaman työpanoksen ja elämän tärkeiden merkitysten välillä näyttää olevan ristiriita (Julkunen ym. 2004a). Tässä kyselyssä perheen ykköseksi rastittanut vastaaja lisäsi reunahuomautuksen, että periaatteessa perhe on ykkönen, mutta käytännön valinnoissa hän asettaa työn etusijalle. Perheen ykkössiija voi tarkoittaa eri asioita. Se voi olla normatiivista ja kulttuurista etusijalle asettamista: perhe on niin hyvä ja pyhä, että varsinkaan nainen ei ollen asettamatta perhettä ykköseksi. Ykkössiija voi myös kertoa sen, mistä syvimmät tyydytykset elämässä saadaan tai sen, mistä ei mistään tapauksessa haluaisi luopua. Se ei välttämättä tarkoita, että jokapäiväisen elämän ja elämäntulon valinnoissa kompromissit tehtäisiin perheen hyväksi. Työ on kuitenkin keski-luokkaisen elämän kivijalka, ja sillä luodaan edellytykset myös perheen elämälle.

Jalat maassa ja ajatukset muualle

Asian voisi tulkita niinkin, että on hyvä olla useampia emotionaalisia kiinnityksiä elämässä, siis jotain johon laittaa itsensä ja josta voi katsoa itseään. Työssäkäyviä ja kotiaitejä vertailleet tutkimukset ovat osoittaneet, että työssäkäyvät voivat kotiaitejä paremmin. Toisaalta myös työssäkäyvä tarvitsee ”toisen” työn lisäksi. ”Toisen” merkitys saattaa korostua tämän päivän ra’assa työelämässä ja ehkä erityisesti yliopistoyhteisössä. Kun työ on kilpailun, vertailun, epäonnistumisten ja uloslyöntien areena, niin minulle pitää olla muitakin kiinnityspaikkoja, parisuhde, lapset, koti, harrastus, jotka suojelevat minää, niin että työssä koetuille pettymyksille voi kohauttaa olkapäitä, *so what?* (Julkunen ym. 2004a, 191–195).

Tutkijantyöhön voi suhtautua kuin ’tavalliseen’ työhön. Itse asiassa, perhe saa ajatukset muihin asioihin ja auttaa hahmottamaan erilaisia, tärkeitä

asioita. Perhe tasapainottaa elämää! Tutkijan työhön liittyy kummallisia käsityksiä – miksi se olisi erilaista kuin monet muut työtehtävät nykyään.

Äitiys ei ole ollut hankaloittava tekijä.. Äitiys on pikemmin asettanut tutkimustyön oikeisiin mittasuhteisiin (...) Koen olevani kovin onnekas monessa suhteessa (lapset kätkeävät iltatouhujansa melkein kyljessä kiinni ja saatan vielä lukea yhden mielenkiintoisen artikkelin, kun muu väki nukahtaa). Ainoa asia, joka todella harmittaa, on oma ajanhallinnan taitamattomuuteni. Se estää minua kirjoittamasta siihen tahtiin kuin haluaisin. Näin sanoo äiti, jonka toinen lapsi syntyi 2 kk väitöksen jälkeen, ja joka kutsuu tuota aikaa elämäänsä hedelmälliseksi vaiheeksi. Mutta tämänkin äidin onnellisuudessa on syyllisyyden sivumaku. En kadu, mutta syyllisyyttä olen tuntenut, kun pulla ei tuoksu kotona enkä pysty kotihengettärenä olemaan.

Perheen ja kodin merkitys tutkijanaisille on moniulotteisempi kuin traditionaalinen oletus perheestä naisen tutkijanuran esteenä olettaa. Jo naisten tutkijanuran esteitä pohtinut työryhmä (KM 1982:33) osoitti, ettei asia ole niin yksinkertainen. Se paikansi esteet naiseuden ja tiedeyhteisön suhteeseen, ei lapsiin. Perheelliset naiset väittelivät naimattomia nopeammin ja olivat näitä tuotteliaampia. Naiset antoivat perheelle monia positiivisia merkityksiä. Samalla tavalla todistavat tähänkin kyselyyn vastanneet ja myös lukuisat väitöskirjojen esipuheet: perhe pitää jalat maassa, perhe antaa elämään perspektiiviä, perhe opettaa rationaalista ajankäyttöä.

Kovat paikat ja tunteet

Sopiessaan vuosittaisista tohtoreistaan yliopistot ovat riippuvia inhimillisistä toimijoista, joiden elämä ei ole sovittavissa ja suunniteltavissa. Tutkijantyö on pään ja sydämen työtä, jota on vaikea tehdä emotionaalinen tasapaino horjutettuna. Vaikka naiset yrittäisivät suunnitella elämänjuoniaan, elämään mahtuu niin pienempää harmia kuin traagisia yllätyksiä. Joskus läheisiin liittyvät asiat ovat liian raskaita, ja elämäntilanteet liian kohtuuttomia tämän päivän työelämän edellyttämän tehokkuuden löytymiseksi.

*Viikkoa väitellyni jälkeen nuorempi lapseni kuoli äkilliseen sairauskoh-
taukseen, se katkaisi tutkijanurani, koska se vei ilon ja uskalluksen yrit-
tää. Suru on jatkuva seuralaiseni ja koen (...) olevani epäonnistunut ja
viallinen ihminen.*

*Lapseni sairastivat paljon vauvaikäisestä kouluikään: infektiosta, kor-
vatulehdukset ym. Jouduin hoitamaan sairaat lapset pääsääntöisesti itse
kotona, puolisoni ei jäänyt heitä hoitamaan (...) Miehelläni on ollut mie-
lenterveysongelmia (diagnostisoituja) koko avioliittomme ajan. Isäni sai-
rasti leukemiaa (kuoli vuosi sitten) ja äiti sairastui Alzheimerin tautiin
n. 4 v. sitten. Koska sisareni asuu ulkomailla, jouduin viime vuodet työn
ja perheen lisäksi huolehtimaan vanhemmistani (...) jouduin suurehkoon
leikkaukseen. Kaiken tämän takia tieteellinen työ on välillä tuntunut
mahdottomalta ja toisarvoiseltakin. En ole osannut ja jaksanut selviytyä
näiden kuvioiden + työn yhteensovittamisesta. Kuitenkaan en kadu sitä,
että valitsin väitöskirjan (...) tiede kiinnostaa edelleen! (Pitkällä sairaso-
malla oleva)*

Toisaalta kolme ensimmäistä lastaan kuolleena synnyttänyt on sittem-
min, yhdessä ”elävien kalliiden lasten kanssa” tehnyt menestyksellisen
akateemisen uran. Tämä aineisto ei anna vastausta siihen, millä voimava-
roilla tai onnekkailta sattumilla toiset ponnistavat eteenpäin, toiset jäävät
suruun ja kohtuuttomiin tilanteisiin.

Puolisoita ja naisten välisiä

Parikymmentä vuotta sitten kerätyn kirjoitusaineiston valossa tutkija-
naisten oli vaikea integroitua tasavertaisella tavalla akateemisiin yhtei-
söihin. Työryhmä (KM 1982:33, 25) totesi, että naiset turvautuvat tie-
deyhteisön ulkopuolisiin keskustelukumppaneihin miehiä enemmän ja
arveli tämän johtuvan naisten näkymättömyydestä mieskollegoille. Mies-
ten homososiaalisuus jättää naiset ulos yhteisöistä ja naiset joutuvat hake-
maan keskustelukumppaninsa yksityiselämästään. Jos tasavertainen kol-

legasuhde ei syntynyt, nainen saattoi tulla merkityksi jollain naisroolilla: äitinä, tyttärenä, rakastajattarena. Esimerkiksi vanhemmalta naiselta voidaan hyväksyä pikemmin äidillinen emotionaalinen tuki kuin intellektuaalisen kulttuurin edellyttämä kriittisyys (Luukkonen-Gronow 1983). Intellektuaalisen yhteisön sisälläkin naiselle varataan huolenpidon manerlaatta.

Liisa Husu (2002a) toteaa, että tilanne ei ollut muuttunut 1990-luvun loppuun mennessä. Naiset kokivat edelleen jäävänsä vaille akateemisten yhteisöjen ohjausta ja tukea ja korostivat edelleen aviopuolisoiden merkitystä ja tukea. Yksityiselämän tuki kompensoi akateemisen tuen puutteita. Husu kysyy, onko akateeminen endogamia – tai Beck-Gernsheimin strategia: valita oikea mies – ehto naisten tutkijanuralle. Kuten todettu, puolisoiden enemmistö on vaimoonsa verrattuna vähemmän koulutettuja. Oletan kuitenkin, että naiset pyrkivät tasoittamaan tilanteita, eivätkä aseta miehiään sellaisiin asemiin ja tilanteisiin kuin sivistyneistön ja porvariston miehet ovat traditionaalisessa koodissa vaimonsa asettaneet, vaan pyrkivät tasoittamaan tohtoriuttaan.

Ei tehdä siitä ny numeroo

”Naisena oleminen on kärsimys, jos on syntynyt tiedemieheksi. Tiedenaisen kanssa avioituminen on kärsimys miehelle, koska hän jää aina toiselle sijalle, lapsiperheessä kolmannelle, koska lapset ottavat osansa ensin.” (merkittävä luonnontieteilijä vuoden 1981 kirjeaineistosta, Luukkonen-Gronow 1982; Julkunen 1982.) Sama kirjoittaja kuvaa sitä repivää risti-riitaa, kun rakastaa lapsiaan, mutta tiedenaisen palava motivaatio ”ajaa eteenpäin kuin piiska, panee tekemään töitä öisin, tulemaan laboratorioon lauantaisin, jouluna ja vappuna”.

Tutkimustyö, kuten muutkaan päätä varaavat intensiiviset asiantuntijatytöt ja luovat työt, eivät ole perheystävällisiä tai perheyhteisöllisiä. Työ kulkee helposti mukana päässä, papereissa, kirjoina ja sähköisesti. Jokin kerros aivoissa pyrkii työskentelemään alituisen ongelmien kanssa ja etsimään ratkaisuja. Parhaat oivallukset tai muotoilut voivat syntyä aamuyöllä klo 5. Tutkijantyö on omaa työtä. Sitä on vaikea jakaa alalla toimimattoman puolison kanssa. Kahdenkymmenen vuoden takaisessa

kirjeaineistossa luonnontieteilijä totesi, että sen lisäksi että naisena oleminen on tiedemieheksi syntyneelle naiselle kärsimystä, on myös hänen miehensä elämä kärsimystä.

Tästä huolimatta puoliso on ollut tässäkin aineistossa yleisin tuki naisten väitöskirjan teossa (taulukko 7.). Puolison tuki on lisääntynyt nuorempiin sukupolviin siirryttäessä, ja ”ei lainkaan” tukeneiden osuus on pudonnut vanhimman syntymäpolven 16 %:sta nuorimman 4 %:iin. Väitöskirjan tekemistä hankaloittaneet puoliset ovat pieni vähemmistö. Kahdeksasosa naisista sanoo puolison haitanneen ainakin vähän väitöskirjan tekemistä. Tämä osuus on pysynyt samana kaikissa sukupolvissa.

Kysely ei paljasta tuen sisältöä, sillä vain ne, jotka ovat saaneet ”ratkaisevan tuen” aviopuolisolta, ovat täydentäneet strukturoitua vastausta lisäkommentein. Periaatteessa tuki voi olla monenlaista, vastuuta kodista ja lapsista, emotionaalista hyväksyntää ja kannustamista, samassa tai lähitieteissä toimivalta saatua sisällöllistä apua. Klassinen malli on ollut se, että akateemiseen maailmaan etabloitunut mies on voinut sosiaalista myöhemmin opiskelleen vaimonkin sinne (Husu 2002a). Tarina-aineistossa on muutama selkeä nousujohteinen kertomus, joissa soljahtaminen akateemiseen maailmaan perheen rakentamisen jälkeen on sujunut vaivattoman tuntuisesti professorimiehen tuella. *Tieteellistä ja henkistä tukea ja konkreettista apua arjessa*, sanoo saaneensa mieheltään nainen, jonka mies on professori. Yhdessä tapauksessa näin alkanut tarina kääntyy tragediaksi ja puolisoiden erkaantumiseksi, kun kertoja kokee samalla alalla toimivan miehen hyväksikäyttäneen hänen ideansa. Traditionaalisen koodin aikaan ei ollut mitenkään tavatonta, että vaimo jäi miehen apulaiseksi tai varjoon, että mies julkaisi vaimon ideat ja tulokset ja että vaimo ulospäin näytti miehen puhtaaksikirjoittajalta. Elsa Enäjärvi-Haaviokin luovutti miehelleen keräämänsä perinneaineiston tämän uraa edistääkseen (Eskola 2003).

Miettiessäni tuota naisten kertoman aviopuolison tuen yleisyyttä, huomaan, että erilaiset tulkintamahdollisuudet alkavat suorastaan pursua. Aviomiehen tuen yleisyys voi kertoa ensinnä siitä, että aviomiehet toimivat jonkinlaisina portinvartijoina, ja välttämätöntä hyväksyntää saamattomat naiset luopuvat joko tieteellisestä urastaan tai aviomiehestään. ”En kadu, puolison tuki ja ajankäyttöni hyväksyminen oli ratkaisevan tärkeää.” ”Oman puolison tuki – ikinä ei ole narinaa liian myöhäisistä

kotiintuloista (klo 18–19 usein)”, vastasi viiden pienen lapsen äiti kysymykseen, voitko nimetä yhden tahon, jonka tuki oli ratkaiseva. Havainto voi kertoa myös siitä, miten merkittävä emotionaalinen asia parisuhteesta on tullut; se toimii resurssina julkisen elämän vahvuudelle. Anna G. Jonasdottirin (1988) ajatuksen mukaan miesten vahva julkinen asema rakentuu ”vieraalle rakkaudelle”, riippuvuudella naisten antamasta rakkaudesta, tunteista, lapsista, huolenpidosta ja palvelusta. Ehkä naistenkin vahvistuva julkinen asema vaatii vierasta rakkautta, ehkä nainenkaan ei seiso omilla jaloillaan.

Väitöskirjan arkistuminen ja demystifioituminen helpottaa sen liittämistä avioliittoon. Joissakin tarinoissa tulevat väistämättä mieleen Sinikka Nopolan hämäläispakinat (”ei tehrä tästä ny numeroo”), jotka minusta kuulostavat yleispäteviltä suomalais- eikä vain hämäläispakinoilta. *En tehnyt väitöskirjan teosta numeroa, enkä puhunut siitä hirveästi muille työn ulkopuolella.. Asioista ei pidä tehdä suurempia kuin ne ovat (...). Elämässä väitöskirja on vain yksi asia.* Paula Hämäläisen¹⁶ tekemissä vastaväitelleiden haastatteluissa kuului perhe- ja työelämän erillisyyks. Haastateltavat eivät oikein osanneet sanoa, mitä heidän miehensä ajattelee heidän tutkijantyöstään ja väittelemisestään. Tutkimustyö oli oma juttu ja sen yhteensovittamista perheeseen tehtiin viemällä sitä läpi matalalla profiililla. Väitöskirja *ei ole mikään ihmeellinen juttu.* Jos tohtorintutkinto on vain yksi ammattikoulu, sen liittäminen avioliittoon kuin avioliittoon onnistuu paremmin kuin jos se on siirtymäriitti arvostettuun sivistyneistöön tai älymystöön. Lisäksi tässä aineistossa ei tunnu olevan montakaan, joita tiedenaisen motivaatio olisi ajanut ”laboratorioon” jouluna ja vappuna. Minullakaan ole laboratoriota, vaikka olen kyllä lukenut ja kirjoittanut myös jouluna ja vappuna.

Tarjoan vielä kahta muuta näkökulmaa. Arlie Hochschild (2003) varmaankin tulkitsisi tulosta kiitollisuuden talouden valossa. Naisilla ja miehillä on tapana tuntea kiitollisuutta sellaisesta toisiltaan saamasta, joka ylittää kulttuurisesti vallitsevan sukupuolikoodin mukaiset odotukset. Vaimon väitöskirjan hyväksyjäksi ja tueksi asettuminen ei ole vallitseva kulttuurinen normi, ja miehelle, riippuen hänen omasta asemastaan, lan-

¹⁶ Paula Hämäläinen: Naisen syyt väitellä tohtoriksi ja hänen saamansa sosiaalinen tuki. Naisten yliopisto-seminaariryö 5.12.2003

keaa siitä ehkä vain kyseenalainen kunnia. Näin saatu tuki on maksettava ainakin kiitollisuudella.

Naisten matkat tieteeseen ovat myös matkoja individeiksi, sellaisia joissa kulttuurissamme on maskuliininen leima (Jokinen 1991). Richard Sennett (1998, 2003), joka itse matkallaan menestykseen on jättänyt taakseen lapsuutensa yhteisön, analysoi paljon lähtemistä, jättämistä ja lojaalisuutta, vaikkakaan hän ei ota huomioon, että ne ovat miehelle ja naiselle eri asia. Menestys tämän päivän maailmassa merkitsee siteiden katkomista, vähemmän menestyneiden jättämistä taakse. Oletan, että naisilla on sekä henkilökohtainen intressi että normatiivinen pakko tuottaa perheyhteisöllisyyttä – jos ei muuten niin kertomalla sitä – osoittaa lojaalisuutta ja antaa tunnustusta aviopuolisoilleen, lapsilleen ja vanhemmilleen niin kyselyissä kuin väitöskirjojen esipuheissa.

Naistenväliset suhteet kannattelevat

Puolison tuelle voi antaa vielä kriittisemmän tulkinnan. Asiaa voi lukea niin, että naisten sisäänpääsyä määrittelee niin julkinen kuin yksityinen patriarkaatti (näistä ks. Walby 1990), niin professorit kuin aviomiehet. En kuvittele tähän minkäänlaista professorimpiesten ja aviomiesten liittoa, mutta funktionalisti minussa sanoo, että jos naiset tulevat tieteeseen miesten luvalla ja vailla kapinaa, he tekevät sen myös vailla kriittistä feminististä potentiaalia. Voi ainakin kysyä, olisivatko naisten välisiin suhteisiin tukeutumisen seuraukset erilaiset. Jotain tukea ainakin väittelevä äiti tarvitsee, sitä enemmän, mitä vaativamman ja kansainvälisemmän uran hän tekee.

Naistenvälisiin suhteisiin tukeutunut kääntää miehille osoitetun kiitoksen ylösalaisin:

Yksinhuoltajana selviämässä oli ratkaisevaa omalta äidiltäni ja suvultani saama tuki. Äiti oli lähellä, terve ja aina valmis hoitamaan poikia kun olin ulkomailla tai paljon töissä. Ihmettelen jälkeinpäin kun sain professuureja (minut on nimitetty kaikkiin kolmeen professuuriin, joita olen hakenut), miten olen ehtinyt julkaista eniten, juosta ulkomailla ym, vaikka olen yksinhuoltaja. Ehkä selitys on se, ettei ole tarvinnut pyytää

puolisolta lupaa hirmuiseen työntekoon. Äidiltä on ollut helpompi pyytää apua. Ilman äitini apua en olisi voinut ainakaan tehdä niin paljon kansainvälisiä keikkoja. Tein englanninkielisen artikkeliväitöskirjan, ja se edellytti kansainvälistä kanssakäymistä. (...) En kadu mitään. Tilanteeni oli aika vaihtoehdoton. Halusin säilyttää työni, elättää lapset ja viettää kaiken liikenevän ajan heidän kanssaan. Parisuhde olisi häirinnyt liikaa keskittymistä, lapset eivät.

Ja kun lapset olivat pienempiä, toimivat naistenväliset siinäkin:

Perhepäivähoitaja hoiti lapsia (...). Hoitaja oli meillä ja kaksi naapurin lasta myös. Tuo hoitaja oli pelastukseni! Huusholli oli kunnossa, iltaruuat valmiina, lapset levänneitä ja rauhallisia, kun hoitaja oli niin luotettava ja ihana. Äitini oli myös apunani aina kun pyysin (...) oli kuulemma iloinen, kun sai olla lastenlasten kanssa.

Vähintäänkin tarina todistaa, että menestyksellisen äiti-tutkijauran tekeminen on mahdollista myös hyvinvointivaltion (joka tarjosi kolmiperhehoitajan) ja äidin tarjoaman liittolaisuuden avulla. Noiden kolmen professorinimityksen lisäksi kirjoittajan tuottavuudesta todistavat 150 kotimaista ja 30 kansainvälistä julkaisua sekä n. 100 kongressipaperia.

Kirjoittaja saa epäsuoraa tukea Red Larsonin tutkimuksesta (ks. Takala 2002). Vertailemalla yhdistetyllä tunne- ja ajankäyttöpäiväkirjalla parisuhteessa elävien ja yksinhuoltajanaisten tunnetiloja työssä ja kotona Larson havaitsi, että naimisissa olevat naiset tuntevat enemmän stressiä kotona, yksinhuoltajat työssä. Larson päätteli, että kotitalouteen kuuluva aviomies lisää naisen työtä ja stressiä kotona. Kodin ylläpitoon luuluvat vaatimukset ovat suuremmat, kun kotiin kuuluu mies.

TOHTORINAINEN MIEHEN TYÖSSÄ

Miesten ehdoilla

Mitä ylempäs koulutuspyramidissa ja työelämän hierarkioissa siirrytään, sitä miesvaltaisemmiksi asemat tulevat. Professionaalis-manageriaalisen luokan työehdot ovat muotoutuneet miehen elämänmalliin ja tilanteeseen, traditionaalisesti miehelle, jolla on vaimo. Elisabeth Beck-Gernsheim (1980) kutsuu kahden hengen uriksi niitä asemia, joissa toiminta on edellyttänyt kodista, arjesta, lapsista ja sosiaalisista suhteista huolehtivan vaimon. Pitkälle koulutettujen asemat kantavat tällaista miesperintöä. Kun naiset tulivat näihin asemiin ja urille, he ”rationalisoivat, yksinkertaistivat ja delegoivat”, tinkivät sekä naisellisuuden että kodin ja perheen sosiaalisten suhteiden ylläpidon standardeista (myös Hochschild 1997).

Viimeisen kymmenen-kahdenkymmenen vuoden aikaan työehdot professionaalis-manageriaalisissa asemissa ovat kiristyneet ja työajat pidentyneet. Amerikkalaisten tutkimusten mukaan elämän työkeskeisyys ja yksityiselämän marginalisointi on (työ)markkinamenestyksen ehto (Casey 1995; Hochschild 1997). EU-Euroopassa sukupuoliero työajoissa on suuri. Pitkät työajat ovat miehisen elämäntavan ja uran osa; perhe-elämä turvataan naisten lyhyemmillä työajoilla. Ongelmana on nähty nimenomaan pitkälle koulutettujen miesten työaikojen venyminen (Fagan 2001).

Suomessa sukupuolten työaikaero on eurooppalaisittain pieni (Julkunen & Nätti 1999). Naiset tekevät suunnilleen miestyöaikoja. Omassa korkeakoulutettuja työssäkäyviä koskevassa aineistossamme ero oli v. 2001 noin kolme viikkotuntia (miesten 43, naisten 40 t /viikossa). Toisaalta miehillä on selvästi enemmän autonomiaa työajoissaan kuin naisilla (Julkunen ym. 2004a ja b). Monet aineistot osoittavat (Akavan työmarkkinatutkimus 2002; Julkunen ym. 2004a; Puhakka & Rautopuro 2003; muu Tieteentekijöiden liiton aineisto¹⁷), että yliopistojen opetta-

¹⁷ Olen saanut julkaisemattomia tietoja kyselystä käyttööni Antero Puhakalta.

jat, erityisesti professorit, tekevät poikkeuksellisen pitkää työaika. Lisäksi juuri opettajat, niin korkeakoulujen kuin muidenkin oppilaitosten, poikkesivat aineistossamme yleisestä sukupuolikaavasta siinä, että naiset tekivät yhtä pitkää tai jopa pitempää työaika kuin miehet (korkeakoulujen opettajissa N 47,1 t, M 46,2 t.¹⁸). Myös Tieteentekijöiden liiton jäsenkunnassa miesten ja naisten ero on pieni, esimerkiksi tohtorintutkinnon suorittaneiden miesten 47,3 ja naisten 46,8 ja professorimpiesten 52 ja naisten 51 viikkotuntia. Tohtorintutkinnon suorittaneet ja yliopistoissa työskentelevät naiset tekevät yhtä pitkää työaika kuin samassa asemassa olevat miehetkin.

Naisellisen elämätavan ideaali näkyy kuitenkin siinä, että naisilla on miehiä enemmän aikapulaa. He kokevat yleisesti, että he ovat joutuneet tinkimään ”elämästä” työn vuoksi. Kuilu heidän tekemänsä työviikon (ka 40 t) ja ideaalina pitämänsä työviikon (ka 32 t) välillä on pitkä (Julkunen ym. 2004a). Aikapula ei rajoitu pienten lasten äiteihin vaan muutkin, lapsettomat ja lapsensa jo aikuisiksi kasvattaneet koulutetut naiset kokevat aikapulaa ja elämästä tinkimistä.

Työaika – venyy ja joustaa

Kootessaan naisen uran ehtoja Elisabeth Beck-Gernsheim (1980) totesi akateemisen uran naisille sopivaksi autonomisten työaikojen vuoksi. Tämän kyselyn naistohtoreista monet olivat sijoittuneet yliopistoihin tai tutkimuslaitoksiin. Muutamat lapsiperheiden äidit huomauttivat autonomisen työajan antamasta edusta.

Perheen ja työn yhteensovittamisen suhteen yliopisto on loistopaikka: voi hakea lapset kesken päivän lätkäharkkoihin tai jäädä etätöihin, jos lapsi on sairaana. Väitöstyökin syntyi pääasiassa virka-aikana. Hankalinta oli gradunteko aika, kun opiskelijat eivät voineet edes uneksia omasta tietokoneesta ja piti vauvan kanssa jonottaa atk-keskuksen koneille tekemään tilastoajoja ja kirjoittamaan gradua. Onneksi oli rauhallinen vauva. Pro-

¹⁸ Yliopiston opettajien tapausten pienen määrän vuoksi ero ei ole tilastollisesti merkitsevä. Silti vääransuuntaista eroa voi pitää oireellisena.

fessorimme piti häntä seminaarissamme sylissään sen ajan, kun itse pidin esitelmää. Samalle naiselle, kolmen pienen lapsen äidille, kongressimatkat antoivat hengähdystaukoja. Ihanaa oli joskus päästä kongressimatkalle ja näin 'lomalle': moneksi päiväksi ilman kolmea pientä lasta. Sitten taas jaksoi kotonakin.

Toisaalta tietotyötutkimuksessamme pitkä työaika oli autonomisten työaikojen kääntöpuoli. Emme tarkastelleet tohtorintutkinnon suorittaneita erikseen, mutta ehkä moniin heistä voi yleistää korkeakoulunopettajia koskevat havainnot. Korkeakoulujen opettajat muistuttivat hyvässä ja pahassa eniten sitä kuvaa, joka tietotyöstä ja sen työajoista on piirretty. Työajat ovat vähiten normitetut, rajanveto työn ja ei-työn välille on vaikeinta, heidän oli siis vaikeinta sanoa, mikä oikeastaan on työtä, mikä ei. Työ siirtyy moniin paikkoihin, kotiin, kirjastoon, matkoille, kesäasunnolle ja koti on enemmistölle yhtä luonnollinen työn paikka kuin työpaikkakin. Samalla kun ajoissa ja paikoissa on valinnanvaraa, työ pyrkii valtaamaan monia aikoja ja paikkoja. Korkeakoulun opettajien, erityisesti professorien paikat ovat institutionaalisesti ja kulttuurisesti pitkien työaikojen paikkoja. Vaikka näissäkin viroissa toiset tekevät pitempää, toiset kohtuullisempaa työaika, työn luonne on rajaton. Aina voi tutkia ja julkaista enemmän, opettaa paremmin, ottaa enemmän hallinnollista vastuuta, tarttua useampiin kehittämiskohteisiin, hakea enemmän ulkopuolista rahoitusta, ohjata enemmän jatko-opiskelijoita, osallistua enemmän kansainväliseen kanssakäymiseen tai toimia alansa asiantuntijana. Tutkimustyötäkään ei ole helppo ravistaa itsestään pois kellon mukaan. *Tutkimustyö on ristiriitaista suhteessa perhe-elämään: toisaalta vapaat työajat antavat paljon joustoa vastata lasten tarpeisiin jne.; toisaalta työn intensiivisyys aiheuttaa sen ettei ole oikein koskaan läsnä*, sanoo tämän tutkimuksen vastaaja.

JY:ssä väitelleiden naisten työaika (45,9 t) on pitempi kuin tietotyön aineistossa kaikkien korkeakoulututkinnon suorittaneiden työaika, suunnilleen sama kuin ko. aineistossa korkeakoulujen opettajilla oli. Haarukka on leveä, 6–70 tuntia ja yleisin on 40 tunnin työviikko (23 %). Ylipitkää, vähintään 50 tunnin viikkotyöaika teki reilu kolmannes (36 %), mikä on samaa luokkaa kuin korkeakoulun opettajilla tietotyöaineistossamme. Työ on vallannut myös viikonlopun, erityisesti sunnuntain. Silloin työs-

kentelee tavallisesti yli 60 %, lauantaisin vähän harvemmat (40 %). Sunnuntaisin tehdyt työpäivät ovat myös vähän pitempiä, tyypillisesti 2–5 tuntia, lauantaisin 1–4 tuntia. Aineiston pisimmät työpäivät lauantaina ja sunnuntaina ovat 8–10 tuntia. Lauantaisin kuitenkin levätään edellisestä työviikosta ja uusi käynnistetään sunnuntaina. Suku- ja ikäpolvittain katsoen työaika on pisimmillään keskimmaisessä ikäpolvessa, siis kyselyhetkellä 44–53-vuotiailla. Ehkä tämä vaihe elämässä suosii pitkää työaika. Tässä iässä aletaan olla työuran huipulla ja samalla vastuullisissa asemissa, lapset ovat jo kasvaneet eikä oma ikä vielä väsyttä ja rajoita työntekoa.

Tietotyötutkimuksemme korkeakoulututkinnon suorittaneiden naisten ihanteellinen viikkotyöaika oli noin työpäivän (7–8 tunnin verran) tehtyä lyhyempi. Myös tämän aineiston tohtorinaisilla työtä on noin päivän verran liikaa viikossa, sillä ideaalinen työaika (37,6 t) on noin seitsemän tuntia tehtyä lyhyempi.

Aikaisempi tutkimuksemme osoitti, että pitkien työaikojen dynamiikka on monitahoinen. Työaika venyttävät vastuulliset ja haastavat asemat, niukasti resurssoidut ja huonosti johdetut työyhteisöt, omat ura- ja menestystavoitteet. Jotkut asemat kuten johtajien ja professorien paikat ovat rakenteellisesti pitkien työaikojen paikkoja. Halukkuutta pitkiin työaikoihin testataan uran varrella ja pitkien työaikojen asemiin hakeutuvien voi ajatella jossain määrin hyväksyvän ne. Pitkä työaika on osa noihin asemiin liittyvää arvostusta. Ne ovat myös hinta, joka maksetaan paremmista tuloista. Tässä aineistossa pitkiä työaikoja tekivät ne, joita tohtorintutkinto oli auttanut saavuttamaan itselle tärkeitä asioita työuralla ($r=.241$). Pitkät työajat näyttävät siis näinkin akateemisen menestyksen ja saavuttamisen hinnalta ja kääntöpuolelta.

Monisyinen väsyminen

Olen vuodesta 1966 jälkeen opiskelun jatkamisen ohella jatkuvasti kehittänyt ja avannut uusia opiskelu- ja tutkimusväyliä yliopisto- ja myös muussa työympäristössä (...). Koko ajan ja edelleen aliresursoituja alueita. Nyt seurauksena sekä fyysisiä että psyykkisiä terveysongelmia, mm. verenpaine, selkä- ja olkapääleikkauksia, uupumus – masennus. Työkuor-

mitus ollut ja on edelleen kohtuuton. Työalue ollut hyvin kiinnostava ja yhteiskunnallisesti tärkeä. Kuitenkin täysin aliarvostettuja alueita ja sitä myöten heikosti resursoituja. (professori, ei JY:ssä)

Edellinen vastaaja oli ainoa, joka rengasti äärimmäisen eli vaihtoehdon ”usein” kaikkiin uupumusta mitanneisiin kysymyksiin: koen itseni täysin uupuneeksi työpäivän päättyessä; tunnen itseni väsyneeksi, kun on lähdettävä työhön; joudun työskentelemään liian lujasti; työasiat pyörivät mielessä vapaa-aikana; herään kesken unien miettimän työasioita; nukun liian vähän. Nyt hän teki 50 tunnin työviikkoa, mutta väitöskirjatyön ollessa intensiivisimmillään, sataa tuntia. Häinkin rengastaa kodin ja perheen tärkeimmäksi asiaksi elämässä.

Tilastokeskuksen työolotutkimuksen mukaan työssäkäyvillä naisilla on miehiä useammin psykosomaattisia oireita ja uupumisen kokemusta (Lehto & Sutela 1998, 2004). Saattaa olla, että stressin ja uupumisen kokemisen yleisyys on herkkää mittareille. Omassa tietotyötutkimusessamme korkeakoulutetuilla työssäkäyvillä naisilla uupumisoireet ovat yleisempi kuin miehillä. Tieteentekijöiden liiton kyselyssä taas naisten ja miesten välillä ei ole olennaisia eroja. Tässä aineistossa naisten uupumisoireet ovat jokseenkin yhtä yleisiä kuin kaikilla korkeasti koulutetuilla työssäkäyvillä naisilla (Julkunen ym. 2004a, 181).

Kokee aina/usein, melko usein (%)	Tohtorinaiset	korkeakoulutetut naiset (2001)
Koen itseni täysin uupuneeksi työpäivän päättyessä	31	35
Joudun työskentelemään liian lujaa	30	28

Eri-ikäisillä on tutkijan- ja asiantuntijaurilla vähän erilaisia painetilanteita. Nuoret joutuvat ehkä tekemään etupainotteista uraa, panostamaan ja kilpailemaan löytääkseen oman paikkansa. Tietotyökeskusteluissa on kiinnitetty paljon huomiota myös nuorten loppuunpalamisiin. Keskimäisissä ikäryhmissä eletään elämän ruuhkavuosia, kun työhön yhdistetään huolenpitoa vaativat lapset. Senioreille pyrkii kasvavan vastuun ja

osaamisen myötä kasautumaan paljon työvelvollisuuksia. Eläkehakuisuutta on pidetty yhtenä oireena nimenomaan ikääntyvien väsymisestä ja työuran aika kertyneestä pakohalusta. Omassa korkeakoulutettujen aineistossamme ikäryhmien välillä ei ollut eroa uupumisessa.

Tässä aineistossa uupumisoireet ovat yleisempiä vanhimmassa ikäpolvessa. Selityksenä lienee nimenomaan ikä tai iänmukainen asema (eteneminen vastuullisiin asemiin), ei tiettyyn sukupolveen kuuluminen. Tutkimukseni *Kuusikymmentä ja työssä* (Julkunen 2003a) kertoi, miten työ nielee yhä enemmän kuusikymppisten työssäkäyvien energiasta ja elämä pyrkii kapenemaan työn ympärille. Työhön pyritään antamaan täysi panos – tämän päivän työelämä ei hyväksy iän mukaista rauhoittumista ja laakereillaan lepäämistä – ja väsymys siirrettiin työpäivän jälkeen.

Taulukko 16. Työssäkäyvien uupumisoireet (%)

Kokee aina/usein, melko usein (%)	Täysin uupunut työpäivän päätyttyessä	Joudun työskentelemään liian lujasti	Herään kesken unien miettimään työasioita
Syntymäpolvet			
1927–49	41	36	29
1950–59	31	33	21
1960–77	20	22	13
<i>yhteensä</i>	<i>31</i>	<i>30</i>	<i>20</i>
Väittelypolvet			
1969–89	46	37	27
1990–99	31	33	19
2000–03	24	23	19
<i>yhteensä</i>	<i>31</i>	<i>30</i>	<i>20</i>

Tohtorinaisten uupuminen näyttää useampisiseltä, eikä se palaudu yhteen malliin. Korrelaatioiden valossa uupumisen tärkein selittäjä on *pitkä työaika*. Korkein yksittäinen korrelaatio uupumismittarilla on sunnuntaisin tehtyihin työtunteihin. Toiseksi jonkinasteinen uupuminen näyttäisi olevan hinta professorinvirasta ja pitkästä *professorinurasta*. Professorit ovat keskimääräistä uupuneempia ja heidän on vaikeampi irrottautua työstä. Taulukon muuttujissa heidän arvonsa (aina/usein, melko

usein osuudet) ovat 42 %, 45 %, 28 %. He siis joutuvat korostuneen usein työskentelemään liian lujaa. Lisäksi he ovat sitä uupuneempia, mitä pitempään he ovat olleet professoreina. Professorinvirka, pitkä työaika ja työskentely sunnuntaisin liittyvät yhteen, ja kysymys on ainakin osittain yhdestä ja samasta professorisyndroomasta, vaikka toki ei-professoritkin voivat tehdä pitkää työaika ja työskennellä sunnuntaisin, niin kuin itsekin teen.

Toinen uupumisen malli on ilmeisesti kysymyksessä silloin, kun uupuminen liittyy *väitöskirjatyön aikaisiin kielteisiin kokemuksiin*, tinkimiseen elämästä sekä perheen ja työn yhdistämisen vaikeuksiin väitöskirjatyön aikaan. Monella väittely on tietysti niin lähellä, että se määrittää kyse lyhetkisiäkin tuntemuksia. Silti uskaltaa päätellä, että väitöskirjatyön sujuminen tasapainoisella tavalla ennakoivat uupumattomuutta myös kyse lyhetkellä ja elämästä tinkimisen kokemukset ennakoivat väsymistä myöhemminkin.

Tohtoriniaisilla uupumisen kokemusta määrittävät myös *tutkimustyöhön liittyvien tunteiden* kielteisyys tai myönteisyys. Tutkimustyöhön liittyvät riittämättömyyden, väsymisen, kyllästymisen ja uupumisen tunteet ennustavat uupumisoireiden esiintymistä. Toisaalta – tämä voi tuntua monimutkaiselta – tutkimukseen liittyvien myönteisten tunteiden (saa vuttaminen, löytämisen ja keksimisen ilo) kokeminen ei ole yhteydessä uupumiseen. Tämä vihjaa siihen, että myös elämäntyöstään nauttineet ja sen palkitsevaksi kokeneet väsyvät nykyisissä virkapaineissa ja iän myötä. Myönteisetkään tunteet eivät riitä puskuroimaan pitkään ja vaativaan työuraan ja ylipitkään työaikaan liittyvää väsymistä.

Kadutko jotain? *Liian työn tekemistä (perheen ja oman itseni kannalta). Vähempikin räökkäys olisi riittänyt, mutta oravanpyörässä oli pakko mennä. Silloin ei vielä puhuttu hellittämisen tarpeesta. – Riittämättömyys on ollut kaiken aikaa rasite.* (s. 1930-luvulla)

Tietoisuus stressin haitoista ja työuupumuksen riskistä on lisääntynyt viimeisen kymmenen – viidentoista vuoden aikana, ja hellittämisen tarpeesta puhutaan. Toistaiseksi on vaikea sanoa, voiko tämä tieto ja tietoisuus vaikuttaa pitkälle koulutettujen työpainetta helpottavalla tavalla. Tietotyötutkimuksemme mukaan työajan rajoittaminen edellytti sekä yksilöllistä että työyhteisön yhteistä aikatietoisuutta. Merkkejä sellaisesta löytyi vuosikymmenen alussa tutkimuksessa mukana olleista it-yrityk-

sistä, mutta aivan ilmeisesti ei yliopistoista. Rajoja pitää vääntää itselleen rautalangasta.

Tämä kysely sattui hyvään saumaan, sillä työni yliopistolla on tänä syksynä ollut erittäin opetuspainotteista, mutta siitä huolimatta paineet tutkimukseen (iso aineistonkeruu meneillään) & kirjoittamiseen ovat yhtäläiset. Saa todella välillä vääntää itselleen rautalangasta, että virkatyöajan pitäisi riittää työtehtävien hyväksyttävälle hoitamiselle ja että elämää ja tärkeitä tavoitteita (lasten hyvinvointi, parisuhde, muut ihmissuhteet) on myös työn ulkopuolella. Oletan, että tällaisia paineita ja riittämättömyyden tunteita on erityisesti naisilla muillakin ammattialoilla.

Yliopisto – darwinilainen viidakko ja hikipaja?

On järkyttävä ajatella, miten elintaso on laskenut. Joskus yliopiston lehtorilla oli varaa pitää kotiapulaista tai jopa useampia – nykyään joutuu kaiken tekemään itse! Se kertoo työmme arvostuksen laskemisesta hyvin matalalle. Meiltä vaaditaan, alennumme myötäilemään kaikkea, mitä meiltä vaaditaan: kokousten määrä alkaa olla sietämätön. Opetusministeriö on Jumala. Kuitenkin jokainen lehtori vaatii itse itseltään niin paljon ja vastuu opetuksesta on suuri, että 'ohjaajien' määrä saisi olla pienempi. Kuka on asiantuntija? Kuka on jatkuvassa vuorovaikutuksessa opiskelijoiden ja aineensa kehityksen kanssa? Miksi ei meiltä kysytä? Meitä vain määrätään ylhäältä. Trendi trendin perässä. (kielten lehtori)

Akateemisiin käytänteisiin, väitöskirjatraditioihin liittyy edelleen sellaisia muotoja, jotka karkottavat naisia ulos tiedemaailmasta (sos. suhteilu, pökkurointi, akat. seremoniat ym.). Kilpailu, kiire, tulosvastuu koskevat yhtä lailla naisia ja miehiä – ei ihme jos akateeminen ura ei houkuttele (nuoria) naisia /miehiä. (erikoistutkija)

En tähännyt kyselyllä erityisesti sen kartoittamiseen, millaiseksi naiset kokevat yliopistot työpaikkoina, ovatko he niissä kuin kotonaan. Kun

kuusi kymmenestä JY:n tohtorinaisesta toimi kyselyn ajankohtana yliopistossa, 45 % omassa ja 15 % jossain muussa yliopistossa tai korkeakoulussa (ammattikorkeakoulut pois lukien), vastaajien kokemus yliopistosta tulee esille muutenkin kuin paikkana, mihin ja missä väitöskirja on tehty.

Yliopistojen kiristyvät työehdot ja venyvät työajat ovat hyvin tiedossa. Olipa kysymyksessä pätkätyöläinen tai huipulla oleva professori työehtoja leimaavat ”kiire ja aikapula, työn ylikuormittavuus ja ulkoajoajautuvuus sekä omien intressien syrjäytyminen” (Hakala ym. 2003, 142).

Vanhat, kymmeniä vuosi tiedeuralla uurastaneet professorit huokaavat usein, että 1990-luvun aikana virat on pilattu muuttamalla ne vapaan tutkijaopettajan paikoista konkurssin partaalla horjuvien pikkuyritysten (=laitosten) toimitusjohtajan paikoiksi, joissa ei jää aikaa enää luovalle tieteenteolle. (professori, sit. Siltala 2004, 266).

Kun kirjoitan tätä syksyllä 2004, Juha Siltalan *Työelämän huonontumisen lyhyt historia* on juuri noussut (vai laskeutunut?) maihin. Siltala sanoo halunneensa asettaa viime vuosina uupumukseen saakka puhutun uupumuksen rakenteellisiin yhteyksiin. 1960- ja 70-luvulla työelämän tutkimuksen kriittisessä suhdanteessa tutkijat ja kirjailijat menivät itse tehtäisiin liukuhihnoille saadakseen kuvan työelämän kovuudesta. Tänäpäin työelämän kovat piirteet näyttävät ylioipistossakin. Periaatteessa yliopisto antaa mahdollisuuden luovaan ja palkitsevaan elämäntyöhön. Se vain alkaa olla niin täynnä kaikkea hässäkkää, että oman tiedenais/mieselämän rakentaminen joutuu aika ahtaaseen rakoon.

Ja lisää sitaatteja löytyy esimerkiksi Hakalan ym. tutkimuksesta:

Mitä nyt katsoo noita virassaolijoita, niin kyllähän ne melkein kuolee niihin töihinsä niin, että siis todella viedään ihmiset loppuun asti. (Hakala ym. 2003, 107)

Aikaisemmin analysoimani ”professorikysymys” paljasti, että professorinvirka on harvempien naisten tavoitteena eikä yliopistoa tai professorinvirkaa välttämättä pidetä kovinkaan tavoiteltavana työpaikkana. Vaikka en ole itse halunnut professoriksi, minua jotenkin harmittaa tuon pyrki-

misen rajoittaminen. Toisaalta en tiedä, poikkeaisiko miesten kuva tässä suhteessa naisista. Onko pyrkimättömyys vain realismia, kun yliopisto ei voi olla kaikkien väitelleiden työpaikka ja vielä vähemmän heistä kaikista voi tulla professoreita. Onko se protestia pyrkimisen prosessia (tutkimustyötä, julkaisemista, hakemista, asettautumista arvioinnin kohteeksi ja kilpailemista) kohtaan ja itsensä suojelua prosessilta, jossa voi tulla ohitetuksi koska tahansa. Protestia vähän houkuttelevia työpaikkoja kohtaan, joissa Siltalan (2004) käsitettä käyttäen työn vaihtosuhte voi olla kehonpuoleinen, tai protestia koko 2000-luvun tulos- ja yritys yliopistoa kohtaan. Professorina on vaikeampi kieltäytyä sen edellyttämästä toimintatavasta kuin muissa asemissa, vaikkapa lehtorina tai tutkijana.

Naistohtorien aineistossa esiintyvät kielteiset tai kriittiset yliopistodiskurssit voi tiivistää kahteen. Kutsun niitä *darwinilaiseksi viidakoksi* ja *hikipajaksi*. Ne eivät sulje toisiaan pois, eivätkä tarkoita, että tohtorinaiset eivät näkisi yliopistossa mitään houkuttelevaa ja palkitsevaa. Minäkään en osaisi kuvitella itselleni muuta ja parempaa työpaikkaa. Mutta monet meistä ovat tulleet yliopistoon sellaisella habituksella ja sellaisilla taidoilla, jotka eivät tahdo taipua nyky-yliopistoon tai ole sille hyödyksi. Yleisesti ottaen työelämän muutos tapahtuu sekä sukupolven sisällä että sukupolvia vaihtamalla (Julkunen 2003a). Uusien sukupolvien mukana osaivotusta ja vastarintaa ja sellaista mitä tulkitaan jämähtämiseksi, jää pois. Siltalan (2004, 35) mukaan nuoremmassa polvessa ”hallintoon, arviointiin ja ulkopuolisten rahoittajien miellyttämiseen” on alettu suhtautua pragmaattisesti työhön kuuluvana osana, kun taas vanhempi polvi erottaa jyrkästi omaksi elämäntyöksi tehtävän tutkimuksen ja yliopistotyön ulkoiset velvollisuudet. Myös kosmopoliittisuuden pitäisi olla nuorelle sukupolvelle helpompaa kuin meille puolen vuosisadan takaisista työläis- tai pienviljelijäkodeista lähteneille. Mutta uusikaan sukupolvi tuskin rakastaa hikipajoja. Päinvastoin, monet merkit vihjaavat, että juuri nuori sukupolvi haluaa asettaa työajalle rajat ja juuri nuoren sukupolven mielestä ”elämässä pitää olla muutakin” kuin työtä (Julkunen ym. 2004a).

Darwinilainen viidakko?

Liisa Husun (2004) tekemissä tiedenaisten haastatteluissa yliopistokuvassa korostuu kilpailu ja epäreilu, vailla sääntöjä käyty kilpailu. Viidakko, viidakon lait ja taistelu olivat yleisiä metaforia. En malta olla lainaamatta seuraavia katkelmia Husun artikkelista kolmelta eri puhujalta.

No on se yliopisto musta kyllä nykyään viidakko tai noin sellanen darwinilainen viidakko, jossa vaan niinkun vahvimmat pärjää. Mulla oli aikasemmin jotenkin paljon tällanen harmonisempi kuva siitä eli että mä kuvittelin jotenkin (...) tällasta niinkun norsunluutornia ja valkoisissa puvuissa hiljalleen ja tutkitaan rauhassa ja keskustellaan ylväästi ja näin pois päin. Mutta nyt mulla kyllä on sellanen aika niinku kyyninen kuva, että välillä sitä mieltii, minkä takia siinä haluaa olla tollasessa mukana.

Tää on niinku miehinen instituutio rakenteeltaan tää yliopisto (...). et kyl ne rakenteet niinku sitoo ja se sankarina olemisen pakko ja kilpailemisen pakko. Kun sä kysyit, et miten tää on muuttanut mua, niin kyllähän se ohentaa ihmistä hirveesti, siis mitä pystyy toteuttamaan tämmöisessä ahdistavassa ilmapiirissä, nii sehän rajoittaa kauheesti ja kaventaa sitä näköpiiriä.

Siis ei missään ei siis ole sellainen keskinäinen kateus, toisten kampittaminen ja suunnaton juonittelu kuin yliopistossa. – Koska mun mielestä se on hyvä vertaus, et siis yliopisto on kuin orkesteri, jossa kaikki kuvittelee olevansa solisteja. (Husu 2004, 9–10)

Naiset puhuivat siitä, miten jokainen vain ”pelaa sitä omaa uraansa” ja siitä suuresta jengistä, joka haluaa vaan olla ”introvertti ja tehdä sitä omaa juttuaan”. Ehkä olen viihtynyt yliopistolla juuri siksi, että olen – vai yliopistoko minusta teki? – juuri tuollainen ”omasta jutustaan” kiinnostunut ”introvertti” ja täsmällisesti ottaen olen viihtynyt yliopistossa juuri sikäli kuin siellä on ollut tilaa omalle reviiirille. Noiden introverttien ohella kovin osuvalta tuntui Husun haastatellun kuvaus yliopistosta osittaisena heimoyhteisönä, jossa heimopäällikköiden mielivaltaiset mielitymykset voivat saada paljon enemmän jalansijaa kuin perinteisissä

byrokraattisissa organisaatioissa, joissa säännöt ovat selkeämmät. Pienen ja keskisuuren yliopiston rakenteessa on paljon pieniä yhden ja kahden professorin oppiaineita, joissa paljon riippuu heimopäälliköstä, eli herraita rouvaonnesta. Yliopisto on siis jonkinlainen feodaalisten läänitysten ja markkinahengen hybridi.

Omassa aineistossani tulevat esille valta- ja kateussuhteet. Seuraavat sitaatit ovat kolmesta eri yliopistosta, Jyväskylätä, Helsingistä ja Tampereelta, niin että kysymys ei ole mistään yksittäisestä yliopistosta vaan instituutiosta. Viimeisin sitaatti on naiselta, jolla on kaksi tohtoritutkintoa (jälkimmäinen JY:stä), joka ilmoittaa viikkotyöajakseen 70 tuntia ja toimii professorina muussa yliopistossa kuin JY:ssä.

Jos tarkastelen toistakymmentä vuotta kestänyttä työuraani Jyväskylän yliopistossa tällä hetkellä, voin todeta, että minua ei ole tutkijana eikä tieteentekijänä olemassa tiedekunnassani. Sairaalloiset valtasuhteet ja erityisesti oman oppiaineeni professorin järkyttäviä toimintamuotoja saanut kateus ja siten kaikin tavoin työni tekemisen vaikeuttaminen ovat nujertaneet toimintahaluni yliopistossa. Tähän liittyy viimeisenä tapahtumana raadollinen professorin täyttöprosessi, jossa minulle tehtiin selväksi, että lausunnonantajat tullaan valitsemaan niin, että minulla ei ole mahdollisuuksia tulla valituksi. Tässä yhteydessä tieteellinen työni mitätöitiin täysin, se on arvotonta, koska se ei ole tiedekunnan vallitsevan tieteellisen näkemyksen mukaista. Voisin kirjoittaa pitkän tarinan siitä, miten yhteisön jäsenet legitimoivat itselleen oikeuden osoittaa halveksuntaa ja samalla nostaa esille omien tutkimusyhteisöjensä jäseniä. Likaista, ahdistavaa, yksinäistä.. Haluan pois!

Olen kokenut työssäni menestyksiä ja pettymyksiä – yliopistossa työkaveireilta tuleva kateus voi olla lähes tappavaa.

Sen sijaan nuorempi sukupolvi päätti maksaa ”samalla mitalla” eli miesten aseina, mikä mielestäni – sivustakatsoen – tuntui usein koomiselta. Jatkuva taistelu.

Akateemisen maailman piilorakenteet ja vallankäyttö ovat yllättäneet. Niitä voisi monessa tilanteessa luonnehtia jopa työpaikkaväkivallaksi.

Valtaan sisältyvä kohtuuton työpaine ja -määrä ja omien mahdollisuuksien vähäisyys vaikuttaa niihin, on yllättänyt. Vaatijat ja vallankäyttäjät ovat poikkeuksetta olleet miehiä ja kannustajat naisia. Sovitut asiat, työtehtävät ja työnjaot eivät ole toteutuneet ja työpaikoilla on kiristetty ja painostettu – jos et ole kiltti tyttö, niin.. ’ Vertaisarvioinnit ja pätevyiden mittaukset ovat olleet paikoin täysin kritiikittömiä ja ammatillisesti aliarvoisia, vaikka kriteerit on ilmaistu virantäyttöselostuksissa. Painostus jättäytyä pois hauista on myös yllättänyt.

Hikipaja?

Minä tykkään ihan kaikesta. Tämä on ihan upea homma ja innostava ja just sellainen, jota haluan tehdä, ja koen että minä sovin tähän, mutta työtä on liikaa, ja olen vähän huono sanomaan ei ja rajaamaan, se on sitä mitä joudun opettelemaan loppuelämäni. Ja aina ei ole itsekontrollia siihen, kun lausunto huomiseksi tästä paperista -tehtäviä tulee hyvin paljon. Tämä on semmoista koko ajan katastrofin rajalla toimimista, mutta siihen on oppinut, ja sen verran osaan pitää huolta, etten kellohda sinne burnoutin puolelle, että kaikki mahdolliset stressinkäsittelykeinot on käytössä. Mutta tietysti toivon ja tarvitsisin paljon enemmän aputyövoimaa. Professoreilla ei ole sihteereitä, tällomaisia tarvittaisiin paljon enemmän yliopistolla. (professori JY:ssä, sit. Hyvönen 2004)

Omassa tietotyötutkimuksessamme siis korkeakoulun opettajien työaika oli pisin professionaalisista ryhmistä ja heidän joukossaan vielä erottuivat professorit. Professorien, joita oli tosin oli aineistossamme vain 15 henkeä, keskimääräinen työaika oli n. 54 viikkotuntia, ja se oli pisin kaikista ryhmistä, joissa tapausten määrä jotenkuten riitti ryhmän identifointiin. Suunnilleen samaan tuntimäärään ylsivät pienyritysten työntajayrittäjät ja johtajat, kuntien ja kaupunkien johtajat, asianajat ja syyttäjät, arvopaperi- ja valuuttakauppiat. Kaikissa näissä oli kuitenkin vielä vähemmän tapauksia luotettaviin tilastollisiin vertailuihin. Lähelle pääsivät myös huippujohtoa edustaneet toimitus- ja pääjohtajat (50 t). Kaikissa näissä pitkien työaikojen ryhmässä on miehisen kulttuurin leima.

Tieteentekijöiden liiton oman jäsenkunnan kyselyssä, samoin tässä toh-

torinaisten aineistossa professorien keskimääräinen työaika tuli hivenen lyhyemmäksi eli 52 tunniksi. Viikonloppu oli naisprofessorien vakiintunutta työaikaa. Professoreista työskenteli lauantaisin 64 %, muista 44 %, sunnuntaisin 90 %, muista 61 %. Em. liiton toisessa kyselyssä, joka edustaa kaikkia Suomen yliopiston opettajia, 1600 tunnin vuosityöajan sisältävä työsuunnitelma osoittautui ns. paperiksi; 1600 tunnin työsopimus on täysin fiktiivinen. Todelliseksi työmääräkseen professorit arvioivat 2104 tuntia, lehtorit 1825 t, assistentit 1786 ja yliassistentit 1696 t (Puhakka & Rautopuro 2003).

Eri aineistojen pienistä eroista huolimatta uskaltaa väittää, että ammatikuntana professorit edustavat työaikahuippua; yksittäiset huiput löytyvät sitten mistä vain, kansainväliset huiput Lontoon Citystä tai piilaaksosta, joissa huhutaan ja puhutaan vielä toisista lukemista, 90 tunnin viikoista. Tulotkin ovat sitten toiselta planeetalta, sellaiselta, jolle pääsystä emotionaaliset puolisiirtolaiset eivät ole koskaan haaveilleetkaan.

Yliopiston opettajan kolmen tehtäväalueen ristiriita tulee esille tässä aineistossa

Pidän tutkimustyöstä. Ongelma on, että nykyisessä yliopistossa siihen ei jää aikaa, ellei tutki iltaisin ja viikonloppuisin. Vanhemmiten minusta on alkanut tuntua, että joudun uhraamaan itsestäni liikaa työhön, josta valtaosa on jotakin muuta kuin tutkimusta. (ma. professori)

Työn rankkuutena on paine kolmen tehtävän ristitulesa: opetus, tutkimus ja hallinto. (ma. professori)

Kyselyssä olisi voinut tarkemmin tiedustaa – ei vain väitöskirjan tekemiseen liittyviä vaikeuksia – OPETUSTYÖN voimia (tutkimuksesta) syövää vaikutusta. Pienillä laitoksilla usein ne vähät opettajat – ja erityisesti opetustyöhön huolella ja jopa sydämellä paneutuvat NAISET! – joutuvat pyörittämään aivan liian raskasta luento- ja tenttikoneistoa sekä ohjaamaan TOISIA (ennen kaikkea jatko-opiskelijoita) tutkimukseen. Se tuntuu lopulta (kuten itse ajattelin) kuin ”vetäisi suolet sisältään” – ja jäisi itse tyhjäksi kuin tyhjä täkki, kirjoittaa professori emerita.

Rankkuus ei ole vain 1990-luvun ilmiö, vaikka yliopistojen tehokkuus ja markkinavetoisuus kiistämättä ovatkin lisääntyneet. Jyväskylän yliopiston palveluksessa vuodet 1965–91 ollut Sirkka Heiskanen-Mäkelä (2004) muistaa koko akateemisen uransa ”yksitoikkoisena ja yksinäisenäkin raadantana, jota tosin helpottivat muutamat (lähinnä tutkimustyön ulkomailla mahdollistaneet) apurahat”.

Tieteentekijöiden liiton kyselyssä opettajat pitävät pitkien työaikojen selityksenä niukkoja opetus- ja muita resursseja. Demokratisoituminen (assistenttien oikeudet, assistenttuurin määrittely jatkokoulutuspaikaksi) ja säästöpolitiikka ovat karsineet yliopistoista monet avustavat resurssit. Professorit joutuvat huolehtimaan yhä useammasta asiasta itse, myös sellaisista tehtävistä, jotka periaatteessa voisi hyvin delegoida – valokopioiden ottaminen, tietojen hankinta, yhteyksien ylläpito, tekstien viimeistely painokuntoon. Yhden tai kahden professorin oppiaineessa ei saa jaettua varsinaiseen professorin työhön kuuluvaa vastuuta. Lisäresurssit voisivat auttaa työpaineen hallitsemisessa ja Tieteentekijöiden liiton kyselyssä vastaajat peräävät nimenomaan lisää resursseja. Toisaalta niin luovan kuin hallinnollisen työn jaettavuudella on rajat (Florida 2002). Enemmän henkilöitä merkitsee lisää kommunikaatiota eikä tietotulva vähene henkilöstöä lisäämällä. Työ kasautuu päteville, tuottaville ja kunnianhimoisille, niille joilla on kysyntää, vastuuta ja menestymisen hinkua. Yksi hyvin hoidettu tehtävä poikii toisen, yksi tutkimus generoi uuden, tekstiksi muuttunut ajatus synnyttää uuden kysymyksen. Itse en ole koskaan uskonut, että tutkimustyötä voisi säännöstellä 37,5 viikkotunnin annoksiin. Monesti minusta on tuntunut, että päähäni kasvaa patteja tai sarvia, kun ruumiini ei ehdi käsittelemään ja kirjoittamaan kaikkea mikä on iduilla päässäni. Mutta nykyisessä yliopistossa pitkä työaika ja aikapula ovat muuta kuin tutkimustyön viettelyä.

Jos pitkä työaika olisi pelkkää tutkimustyön omaa viettelyä, voisi olettaa professoreiden, lehtorien ja assistenttien olevan tyytyväisiä. Yliopistossa on kuitenkin paljon kuormittavia ja pakottavia tekijöitä. Yliopistossa yhdistyvät työn täydellinen rajattomuus ja jatkuva ”haasteellisuus”, uudet asiat, joihin tulisi tarttua, yliopistojen ja henkilöiden välinen kilpailu sekä mahdollisuus tekemällä työtään tehdä omaa uraa. Työuran alkupäälle ovat ominaisia määräraikaiset työsuhteet, joihin on sisäänrakennettu jatkuva

testaus ja seulonta. Seulan läpäisseillä ja vakiintuneen aseman saavuttaneilla alituinen kehittäminen ja hallinto, kilpaillun, ulkopuolisen rahoituksen hankinta, nuorten tutkijoiden ohjaus, opetus ja yhteiskunnallinen vaikuttaminen nielevät enemmän aikaa kuin useimmat toivovat. Joissakin asemissa nurkan varaaminen omalle tutkimustyölle on täysin mahdollista normaalin työajan puitteissa, kun työaikaan eivät mahdu rutiinitakaan. Jotkut ovat valmiit myymään sielunsa saadakseen aikaa myös sille, mitä varten he ovat yliopistoon halunneet, siis omalle tutkimustyölle. (Julkinen ym. 2004a, 228–229).

Mutta yliopistossa on myös asemia, joissa halutessaan selviää normaalilla työajalla. Jos tutkija keskittyy vain tutkimukseen ja kohtuulliseen julkaisemiseen tai lehtori vain opettamiseen, ja jos molemmat sulkevat silmänsä ja korvansa hallinnollisilta tehtäviltä, tavanomainen työaika riittää. Ehkä aika sittenkään ei ole avain riittämättömyyden ytimeen. Ehkä yliopistossa enemmän kuin missään muualla pitää paikkansa se mitä Siltala sanoo: saavutukset eivät jätä rauhaan, koska joku muu jossain saa aina enemmän aikaa. Olisiko yliopisto se paikka *par excellence*, jossa joutuu koko ajan läpivalaistuksi, jossa on kirjaimellisesti verrattava itseään maailman parhaaseen ja jossa edes keski-ikässä ei saa kellahtaa vaan aina on pyrittävä johonkin uuteen ja suurempaan. Onko nykyinen yliopisto paikka, joka ei hevin anna tunnustusta, vaan eläminen avointen ja piilevien arvosanojen, arvostelujen, arviointien, lausuntojen, suositusten, rankinglistojen, järjestykseen asettamisten ja maailman ”parhaiden” ajatusten ja tutkimuslöytöjen keskellä, nostaa tunnustuksen riman niin itsen kuin muiden ulottumattomiin.

Vähenevä tyytyväisyys

Naisten asema niin väitöskirjan tekijöinä kuin tutkijoina on parantunut huomattavasti viimeisen 10–15 vuoden aikana (...)Huolta ei mielestäni kannattaisi liiaksi kantaa niistä naisista, jotka ovat jo yliopiston erilaisissa tehtävissä ja heidän kokemuksistaan menneinä vuosina ja vuosikym-

meninä. Tärkeämpi olisi miettiä sitä, miten nuoremmat (nais)sukupolvet voisivat väitöskirjan tekijöinä ja tutkijoina tehdä työtä ja tutkimusta sisällöllisesti haasteellisessa, sosiaalisesti kannustavassa ja taloudellisesti turvatussa työyhteisössä (vrt. pätkätyöt). (1950-luvulla syntynyt)

Oikeustieteen tohtorin tutkinto ja arvo on Suomessa arvostettu korkealle. Jo ”pelkkä” oikeustieteilijä ilman tohtorin arvoakin on kuulunut säätyyhteiskunnan arvostushierarkian huipulle. Halila (2003, 552) sanoo oikeustieteilijöistä, että erityisesti vanhimmat väittelijät kertovat olevansa tyytyväisiä siihen, että olivat ryhtyneet tekemään väitöskirjaa. Vaikka tohtorin arvoa arvostetaan vieläkin, arkipäivässä on ollut nähtävissä myös pinnan alla väreilevää vähättelyä. Väitöskirjojen määrän lisääntyttä väittelemisen ei enää tuo uudelle tohtorille samanlaista tunnettuisuutta eikä eteenpäin vieviä väyliä kuin aikaisemmin. Kun väittelijöistä enemmistö on jäänyt tutkijanuralle, kysymys kääntyy paljolti siihen, kannattaako yliopistoura. Siihen ei oikeustieteilijöidenkään tarinoissa tule enää yhtä yksiselitteistä vastausta kuin aikaisemmin.

Jyväskylän tohtorintutkinnoilla ei ole koskaan saavutettu sellaisia asemia kuin Helsingin yliopiston oikeustieteen tutkinnoilla. Lisäksi ”pinnan alla väreilevä” arvostuksen ja asemien menetys näkyy ehkä nyansoidummin sellaisissa tarinoissa, joita tohtorit ovat Halilalle kirjoittaneet kuin strukturoiduilla kysymyksillä. Mutta nuorempien sukupolvien tyytyväisyyden väheneminen paljastuu myös tämän tutkimuksen lomakevastauksissa.

Lomakkeessa kysyttiin

- a) tyytyväisyyttä väittelyn jälkeiseen työuraan ja nykyiseen sijoittumiseen,
- b) sitä, missä määrin kokee tohtorintutkinnon auttaneen saavuttamaan itselle tärkeitä asioita työuralla ja muuten elämässä,
- c) tyytyväisyyttä elämän eri ulottuvuuksiin tällä hetkellä (työ/asema, terveys, toimeentulo, perhe/yksityiselämä, elämäkokonaisuus).

Kuten kaikissa tyytyväisyyttä mittaavissa kyselyissä tässäkin vastaajien enemmistö on täysin tai melko tyytyväisiä. Hyvin tyytymättömiä nykyiseen sijoittumiseen ovat harvat (6 %). Sama osuus katsoo, ettei tohtorintutkinto ole lainkaan auttanut saavuttamaan itselle tärkeitä asioita työ-

uralla, ja saman verran (5 %) on hyvin tyytymätön työhönsä/asemaansa. Perheeseen ja yksityiselämään tai elämäkokonaisuuteen hyvin tyytymättömiä on vielä vähemmän. Vaikka tyytyväisyys tai tyytyminen on tavallinen lomaketutkimuksissa löytyvä asiantila, niin voimakas tyytyväisyys (”täysin tyytyväinen”) on herkempi indikaattori. Kuten seuraava taulukko osoittaa, työuraansa, sijoittumiseensa ja tohtorintutkinnon antiin työuralla hyvin tyytyväisten osuus vähenee siirryttäessä nuorempiin.

Taulukko 17. Tyytyväisyys työuraan ja sijoittumiseen (%)

	Täysin tyytyväinen työuraan	Täysin tyytyväinen nykyiseen sijoittumiseen	Tohtorintutkinto auttanut työuralla paljon
Syntymäpolvet			
1927–49	38	49	40
1950–59	38	51	51
1960–77	20	40	43
yhteensä	31	46	45
Väittelypolvet			
1969–89	44	55	55
1990–99	32	48	48
2000–03	25	41	37
yhteensä	31	46	45

Taulukon ulkopuolelta voi todeta, että tohtorintutkinto on auttanut aikaisemmin väitelleitä, aikaisemmin syntyneitä ja vanhempina väitelleitä saavuttamaan useammin itselle tärkeitä asioita myös elämässä, ei vain työuralla, ja nuorimmissa on eniten (viidennes) niitä, joita tohtorintutkinto ei ole auttanut saavuttamaan itselle elämässä tärkeitä asioita.

Tyytyväisyyden vähenemiselle voi löytää kaksi tulkintaa. Nuorimmat ja äskettäin väitelleet eivät ehkä ole vielä löytäneet paikkaansa ja ehtineet saada tuottoa investoinnilleen. Osa heistä on varmaankin väitöksen jälkeisessä välitilassa vasta hakemassa tietä eteenpäin. Toinen tulkinta on se, että tohtoreiden määrän kasvaessa tohtorintutkinnolle ei ole enää mahdollista saada entisenlaista vastinetta missään suhteessa. Ehkä kysymys on

kummastakin prosessista, ja on ainakin pakko toivoa, että osa nyt hämmentyneinä valintojaan miettivistä nuorista naisista tekee vielä itseään tyydyttävän ja palkitsevan uran. Ehkä yllättävää on se, että vähiten täysin tyytyväisiä on luonnontieteilijöissä, joilla on parhaat yliopiston ulkopuoliset työmarkkinat. Voin vain spekuloida syyllä. Suurimmat odotukset? Naisten syrjintää edelleen miehisillä aloilla? Tohtori-inflaatio? Yleisempi oire tohtoreiden tehotuotannon ongelmista ja hankaluudesta siirtyä työmarkkinoille peruskoulu-lukio-maisteri-tohtori-putkesta?

Ainakin tässä aineistossa tyytyväisimpiä tarinoita kertoivat ei-putki-tohtorit, siis ne, jotka liittivät tohtorintutkinnon osaksi jo muuten käynnistynyttä elämän- ja työuraa. Täten vanhempana väitelleet katsovat useammin, että ”tohtorintutkinto on auttanut saavuttamaan itselle tärkeitä asioita muuten elämässä”. Seuraava 53-vuotiaana väitellyt puhuja ei ole ainoa syvästi tyytyväinen.

Vuodesta 1994 olen ollut ainoana kasvatustieteilijänä YM:n johtamassa valtion ympäristöhallinnossa. On ollut haastetta ja saappaissa tarpeeksi kasvun varaa! On saanut avata aivan uusia uria – myös väitöskirjatyössä ja erityisesti sen jälkeen. Kasvatustiede sinällään ja tohtorius erityisesti voi siis tarjota aivan uskomattomia mahdollisuuksia. Tällä hetkellä johdan koko ympäristöhallinnon (n.2500) virkamiestä kasvatuksen ja viestinnän tutkimus- ja kehittämistyötä (...) Kolmekymmentä vuotta piti odottaa sopivaa ”tilaisuutta” väitöskirjan teolle – ja kyllä kannatti! Kaikkea ei siis tarvitse saada tässä, heti ja nyt.

Toimeentulon merkitys

Tyytyväisyydellä on muitakin rakenteita kuin sukupolvi ja tiedekulttuuri. Jo väitöskirjan tekoon ryhtymisen motiivit näkyvät väitöskirjan jälkeisessä työurassa. Jos väitöskirjan tekoon on ryhdytty muiden vaihtoehtojen puutteessa, se ennakoii tyytymättömyyttä koko työuraan. Lisäksi toimeentulo väitöskirjaa tehtäessä ja nyt osoittautuu hyvin merkittäväksi tyytyväisyyden lähteeksi. Tyytymättömyys on siis myös toimeentulovaihtoehtoja. Tyytyväisyys *nykyiseen toimeentuloon* korreloi merkittävästi useimpiin tyytyväisyyskysymyksiin

- miten tyytyväinen olet koko työuraasi ($r=.432$)
- onko tohtorintutkinto auttanut sinua saavuttamaan itsellesi tärkeitä asioista työuralla ($r=.313$)
- onko tohtorintutkinto auttanut sinua saavuttaman itsellesi tärkeitä asioita muuten elämässä ($r=.176$)

Toimeentulon merkitystä korostaa myös se, että väitöskirjan teon aikana harvinainen tunne, kiukku ja viha, korreloi merkitsevästi toimeentulo-ongelmiin. Kiukku ja viha siis selittyvät ainakin osin toimeentulovaikeuksilla.

Toimeentulon noin ratkaiseva merkitys tyytyväisyydelle on hyvä muistutus siitä, että akateemisen työnkin tarkoitus on ennen muuta antaa toimeentulo. Kun nainen tekee tohtoriuraa, se on satsaus koko perheeltä ja investointi koko perheen hyväksi. Naisen poissaolo perheestä on myös naiselle annettu lahja niin että tämä voi tehdä ”omaa juttuaan”, eikä sitä voi maksaa pelkällä kiitollisuudella ja väitöskirjan esipuheen tunnustuksella. Oma poissaolo perheestä vaatii vastavuoroisuuden nimissä jotain koko perheen hyvää. Poissaolo tulee oikeutetuksi kääntyessään – jos ei ehkä aviomiehen ja perheen kunniaksi – niin ainakin toimeentulon turvallisuudeksi. Sinkkutohtorit eivät käy näitä vastavuoroisuus- ja kohtuusneuvotteluja puolison kanssa, mutta kysymys heillä on vielä raadollisemmasta selviämisestä ilman toista työssäkävää. Vaikka aineistossa on yksi onnellisesti työttömyysturvalta uutta alkua hakeva ex-lupaus, oletan työttömyysturvalla ja toimeentulotuella käpristelevän tohtorin tavallisesti kokevan sekä häpeää että vihaa.

Back to basics tekisi mieli sanoa, kun havaitsen toisen muuttujien välisen yhteyden. Se, että tohtorintutkinnon katsotaan edistäneen tärkeiden asioiden saavuttamista työuralla ja elämässä, on nimittäin kytköksissä *yhteisöllisyyteen*, so. solidaarisuuteen ja rakkauteen. Se, että tohtorintutkinto on edistänyt *työuralla* tärkeiden asioiden saavuttamista korreloi kollegoilta saatuun tukeen väitöskirjan teossa ja jälkimmäinen, siis se, että tohtorintutkinto on edistänyt *elämässä* tärkeiden asioiden saavuttamista, korreloi lasten olemassaoloon, siihen, ettei tohtorius ole sulkenut pois lapsia.

Vaikka monet juuri yliopistoyhteisön ulkopuoliset kirjoittavat onnellisia tarinoita siitä, mitä tohtorintutkinto on merkinnyt heille, niin pieni

professorien ryhmä on kuitenkin keskimääräistä tyytyväisempi nykyiseen työhönsä/asemaansa ja toimeentuloonsa, huomattavasti keskimääräistä tyytyväisempi sekä koko työuraan että nykyiseen sijoittumiseen ja tohtorintutkinnon avulla saavutettuihin asioihin. Sen sijaan he ovat muita tyytymättömämpiä nykyiseen terveyteensä, perhe- ja yksityiselämään ja elämäntilanteeseen. Surullista? siis että naisen on maksettava tuostakin pienestä menestyksestä hintaa. Vai oikein ja kohtuullista? se ettei kaikki hyvä tule samassa paketissa.

ONKO TOHTORIN SUKUPUOLELLA VÄLIÄ?

*Siistin naisihmisen työlista:
siistiä sisätyötä*

Kaikkea mitä temppelissä yleensä tehdään

Kaikki se, vain se; se vain

*Uhrimenot, puhdistusmenot, noviisit –
eläintenhoito, siivous, opetus;
niin työ, sen valmistelu kuin valvonta*

*Kukako, he saattoivat vastata
(jos nyt joku yleensä kysyi)*

*Ai niin, ne muistivat: Sappho – vai mikä
sen nimi nyt on*

Se on ollut täällä aina, ne saattoivat väittää

*En minä tiedä mitä se täällä tekee
– lattiatko pesee –
mutta täällä se käy
joka ikinen päivä*

Siisti naisihminen, ei sitä juuri huomaa

Teinpä työtä: työni, lauloin

*Kukaan ei minua kuullut
kaikki katsoivat lävitse*
....

Siitä aukosta katsoen joka olin muille

tulin näkymättömäksi myös itselleni

*Siihen aukkoon katosivat sanat
joita tavoitan nyt turhaan*

*Myötätunnon, kiintymyksen
rakkauden elävät sanat*

Mistä tietää mikä on sukupuoli

Sirkka Heiskanen-Mäkelä teki 1990-luvun alussa kuolleen, ei kovin läheisen, nimettömäksi jättämänsä ystävän jäämistöstä, kuten hän sanoo, yllättävän löydön, keskeneräisin runoelman. Niissä Sapho ironisoi (ja itseironisoi) turhauttavaa ja yksinäistä uraansa Syrakusassa, jolla on vähintään vertauskuvallinen yhteys Jyväskylään ja sen akatemiaan. Heiskanen-Mäkelän poimimat runot sisältävät satiirisen kavalkadin Syrakusan mieshahmoja sekä itseironista ja surullistakin kuvausta naisesta ikään-tyymässä käenpoikien, haukkojen ja sarvikuonojen maailmassa. Näiden runojen avulla Heiskanen-Mäkelä (2004) saa jaettua ja kerrottua myös omia tuntojaan naisprofessorin urasta.

Sapfo ja Heiskanen-Mäkelä eivät epäröi kuvatessaan yliopiston miesvaltaisia rakenteita ja naisten sivuuttamista. Noina vuosikymmeninä rehtorit, dekaanit, hallintojohtaja, laitosten johtajat, professorikunta joi-takin harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta kuten myös kaikki tärkeät henkilöt, joihin yliopisto oli sidoksissa esimerkiksi laajennus- ja rakentamishankkeissa, olivat miehiä. Miehet kilpailivat keskenään vallasta ja asemista, mutta yhdessä toimiessaan saattoivat konkreettisesti ja kuvannollisesti laittaa oven naisen nenän edessä kiinni tai sitten he eivät oikein tienneet miten suhtautua siihen ainokaiseen tai harvinaiseen naiseen.

Sukupuolen salaisuus on paljon vaikeampi naistutkimukselle ja feministiselle teorialle. Sukupuoli on käsitetty ainakin roolina, sosialisatona, järjestelmänä, sopimuksena, erona, representaationa, valtana, tyylinä, suorituksena, performatiivina, toistona, habituksena ja diskurssin positiona (Julkunen 2001a, 46). Feministinen teoria ei aina ole ollut vakuut-tunut siitä, onko naista tai yhdistääkö naisiksi kutsuttuja olentoja mikään sosiaalisesti merkityksellinen asia.

Myös reaalisesti olemassa olevien naisiksi ajateltujen olentojen ei ole aina helppo tunnistaa, mitä sukupuoli oikein on ja mitkä asiat ”johtuvat” sukupuolesta. Jos toimin näin, onko sillä jotain tekemistä sen kanssa että olen nainen? Jos minua kohdellaan näin, johtuuko se siitä, että olen nainen? Leena Koski ja Silva Tedre (2003, 29) kirjoittavat Joensuun yliopistossa järjestämästään naisten muistelutyöstä. Naiset kuvasivat sitä, miten opiskeluaikana ei välttämättä tullut mieleen, että on nainen. Vähi-

tellen, pienten sattumusten ja omien kokemusten jälkeen oli alettu pikkuhiljaa epäillä, että sukupuolella on väliä yliopistoaseman kannalta. *Me emme olleet tulleet yliopistoon ensisijaisesti naisina, vaan tehdäksemme sitä, mitä yliopistossa on kuulunut tehdä – ajatella, tutkia, oppia, opettaa. Miksi meidän olomme kuitenkin on aika ajoin vaikea ja vaivautunut? Missä kohden olisi kysymys minusta, missä sukupuolestani, missä oppiarvostani, virkanimikkeeni hierarkkisesta asemasta, tutkimusintresseistäni? Miten ne erotetaan toisistaan, voidaanko ne erottaa, ja löytää sukupuoli jostakin ja toisaalla sanoa, että sitä ei ole.*

Toiset käsittävät meidät sukupuolellemme, naisina ja miehinä, mutta omaa sukupuoltaan ei koko ajan ajattele. Tietyissä episodeissa ja sattumuksissa joutuu miettimään, *johtuisiko se siitä, että olen nainen* samaan tapaan kuin ikääntyvät miettivät tunteuksiaan: johtuisiko se siitä, että olen tulossa vanhaksi. Sitaatin kuvaamalla tavalla naiset elävät keskellä monia eroja ja jakoja. Nekään eivät ole puhtaita sukupuolesta. Asemat ja tieteenalatkin kantavat sukupuolisisältöä. *Olen laitousyhteisössä sivussa enkä saa ääntäni kuuluviin, mutta kyse on enemmän luonteesta kuin sukupuolesta – ehkä, sanoo tämän aineiston vastaaja. Entä olisiko luonteella, persoonallisuudella ja ”minälläkin” sukupuoli?*

Kirjan alussa kuvaamani paradigma lähestyy naista yliopistossa seksismin, syrjinnän ja sivuuttamisen, siis naisen sukupuolestaan kokeman haitan kautta. Seuraavassa haarukoin sukupuolta useammalta kannalta. Kysyn kyllä myös sukupuolihaittaa, mutta sen lisäksi naisen voimaantumista ja sisaruuttakin.

Naisen kaksoisohjelma

Oman voiman löytymistä

Amerikkalaisia tutkijanaisia tutkineet Nadia Aisenberg & Mona Harrington (1988; ks. Rantalaiho 1989) sanovat, että akateemisen maailman edellyttämä professionaalistumisprosessi sisältää naisille kaksoisohjelman. Samoin kuin miespuolisten kollegojensa naisten on käytävä

läpi muutos maallikosta asiantuntijaksi, omaksuttava alansa ja hankittava muodolliset meriitit. Mutta naisille toinenkin prosessi, sisäinen transformatioprosessi, on välttämätön. Naisten on käytävä läpi koko elämänjuonen rakennemuutos: muutos passiivisesta aktiiviseen persoonaan, toisten kautta merkityksiä saavasta autonomiseksi, päteväksi, itseensä uskovaksi toimijaksi, sivuhenkilöstä päähenkilöksi. Tässä älyllisessä ja emotionaalisisessa prosessissa naiset ylittävät naista rajoittavien normien asettamia kynnyksiä, naistapaisia valintoja ja hankkivat samalla uuden identiteetin. Päästäkseen irti rajoista naiset joutuvat lähtemään maantieteellisille ja psyykkisille matkoille, katkomaan siteitä ja jättämään taakseen. Näin naiset(kin) toteuttavat modernin mahdollisuutta yksilön itsetoteutuksesta, omien potentiaalien löytämisestä ja tämän nojalla ansaitusta arvostuksesta (Jokinen 1991; Sennett 2003). Oppimisen ja osaamisen transformoiva aspekti, sen panos uuden identiteetin luomisessa, on naisille voimakas kokemus. Aisenberg & Harrington löysivät tarinoita järkyttävien, herättävien ja innostavien ajatusten kohtaamisesta, opettajista, jotka avasivat naisille ovet uuteen maailmaan, tarinoita sisäisestä valistumisesta, muutoksesta ja kasvusta.

Tämän tutkimuksen kyselyä ei suunnattu tutkijaksi kasvamiseen ja sosiaalistumiseen, eikä lomakkeessa kysytty innostavien ajatusten tai opettajien roolia tiedeuralle suuntautumisessa. Silti vapaissa kommentteissa korostetaan, uhmakkaastikin, omaa kasvua ja tohtorintutkimnon itseä vahvistavaa ja transformoivaa merkitystä. Tällaiset kommentit ovat tavallisia. ”Tämä on tätä kehittymistä ja myös omaa kasvamista.” ”Väitöskirjatyö oli stressaavaa mutta samalla se oli terapeuttinen matka omaan itseeni.” ”Elämänhallinnan tunne ja oman voiman löytyminen on ollut kuitenkin opiskelun paras anti” ”Väittelemine ja ulkomailla vietämäni ajanjaksot ovat kuitenkin tuoneet minulle sellaista itsevarmuutta, että niiden jälkeen minun ei ole enää tarvinnut mitään itselleni todistaa. Tiedän, että osaan ja pystyn tekemään ihan mitä vaan haluan, jos vain ajatukseni ja energiani siihen laitan.”

Selvimmin omana kasvunaan ja vahvistumisenaan kuvaavat väitöskirjan tekemistä akateemisen maailman ulkopuoliset.

Akateeminen tutkimus on kuitenkin valtavasti avartanut omaa ajatteluaani. Täällä ”provinssissa” on avautunut uusia hyviä haasteita ja olen

saanut olla monessa mukana.

Opettajakollegojen ja puolison nyreästä ja kateellisesta suhtautumisesta huolimatta sain sisulla väitöskirjani ennakkotarkastusvaiheeseen. Nyt olen erittäin iloinen ja tyytyväinen suoritukseeni. Väitös on lisännyt itsevarmuuttani, tunnen todella saavuttaneeni jotain. Huomaan myös muiden kunnioittavan minua ja mielipiteitäni enemmän.

Opiskelu yliopistossa on ollut minulle sopivan haastavaa, olen pärjännyt ja menestynyt hyvin. Olen löytänyt yliopistomaailmasta paikan, jossa olen toteuttanut itseäni. Väitöstyö oli minulle unelmani toteutus. Panin itseni likoon ja onnistuin.

Peruskoulutukseni on keskikoulu ja ammatillinen laboranttitutkinto. En ole käynyt lukiota enkä ole ylioppilas. Olen aina ollut innostunut kemiasta ja halukas oppimaan lisää, lisää, lisää. Minulle onnenpotku oli, että uskalsin heittäytyä päätätöihin jo 1974 ja sain mahdollisuuden opiskeluun JY:ssä työn ohella tutkimusavustajan työssä, ja vaikka opinnot veivät aikaa, ne myös kehittivät minua ihmisenä. Rakastan haasteita enkä viihdy liian staattisessa tilassa. Olen saanut tutkimustyöstä ja myöhemmin opetustyöstä yliopistossa paljon, ja olen tyytyväinen tekemiini satsauksiin ja valintoihin. Kukapa olisi uskonut, että pienestä laboranttityöstä tulisi joskus yliopistotutkija ja -opettaja.

Oma kasvu ei riitä naisille. He ovat halunneet tuntea väitöskirjansa myös yhteiskunnallisesti hyödyllisiksi. Varsinkin myöhemmin työurallaan väitöskirjan tekoon ryhtyneet ovat tutkimuksellaan halunneet viedä alaansa tai ammattiaan eteenpäin. Väitöskirjaa tehdessä on kysely, kenelle tästä on hyötyä.

Väitöstyön teko ei ollut mitään erityistä intohimon toteuttamista, mutta vuosien kuluessa sisäistin yliopistomaailman ja tutkimustyön hengen siinä määrin, etten haluaisi enää muualla kuin akateemiseen työyhteisöön. Täytyy myös tunnustaa, että tutkinnosta on ollut valtavasti hyötyä jatkossa. Väitöstyötä tehdessäni päteväidyn puolivahingossa alalle, jonka oikeastaan ainoa ekspertti olen Suomessa. Töitä ja tehtäviä riittää monin-

kertaisesti yhdelle ihmiselle. Tämä on tosi palkitsevaa, sillä väikkäriä tehdessäni turhauduin monesti ajatellessani, mitä hyötyä tästä on itselleni, veronmaksajille tai ihmiskunnalle.

Hullua rakkautta?

Aisenberg & Harrington (1988) kuvaavat yhtä vaihetta naisen transformaatioissa hulluksi rakkaudeksi, intensiiviseksi tunne- ja rakkaussuhteeksi omaan tutkimukseen. Tähän liittyy se, miten kiihkeästi naiset voivat reagoida, jos heidän työnsä tavalla tai toisella hylätään tai he eivät saa kaipaamaansa tunnustusta. Hylkääminen voi haavoittaa naisia niin, etteivät he koske vuosiin esimerkiksi takaisin saamaansa käsikirjoitukseen. Naiset kuvaavat, miten tutkimus on kuin oma lapsi ja miten tutkimuksen julkaiseminen on kuin laittaisi lapsen maailmalle, pärjäämään ja kritiikille alttiiksi. Luonnontieteitä tuntemattomana ajattelen, että kieleen ja kirjoittamiseen nojaavissa ihmistieteissä tutkimus on välittömämpi osa omaa persoonaa ja minuutta kuin kovissa tieteissä, enemmän oma lapsi, en tiedä. Oman transformoitumisensa ja itsensä ilmaisemisen voimakkaasti kokevat naiset eivät välttämättä välitä uran ulkoisista tunnusmerkeistä. Opinnäytteet, arvosanat, julkaisut, meriitit, suositukset ja kipua miset akateemisilla portailla eivät tunnu niin tärkeiltä kuin *hullu rakkaus* omaan tutkimukseen tai opiskeluun. *Eihän sillä pitkälle pötkitty, mutta se ei ollut koskaan tavoitteeni. Rakkaus taiteisiin ja erilaisiin kulttuurin ilmenemismuotoihin ajoi minut tutkimuksen pariin. Raha, asema tai maine ei ollut tavoitteeni.*

Kuitenkin ollakseen professionaalinen tutkija naisenkin on osattava suhtautua työhönsä riittävällä viileydellä, jätettävä amatöörimäinen rakkaus taakse, sanovat Aisenberg ja Harrington. Tutkijauran jatkuvuuden takaaminen edellyttää työn tuloksien käyttämistä ammatillisen etenemisen välineenä. Pärjätäkseen akateemisilla kentillä naisetkin joutuvat suhtautumaan asioihin instrumentaalisesti, laskemaan julkaisujen ja konferenssipapereiden määriä, mukautumaan myös cv-logiikkaan ja kirjaamaan omaa itseään cv-kelpoisina tuotteina. Tutkimuksiin ja omiin ohjaajankokemuksiinsa nojaten Liisa Rantalaiho (1988) toteaa, tämän olevan ”monelle vaikeaa ja moni tutkijanaainen vaarantaa ammatillisen

tulevaisuutensa, kun ei pysty tekemään oikeaan aikaan oikeita liikkeitä pelissä, joka on tiukasti strukturoitu, aikaan sidottu ja kilpailun läpätunkema”.

Vai olisiko uusi (pragmaattisempi?) sukupolvi jo oppinut? Tämän aineiston valossa tosin näyttää, että oikeiden liikkeiden tekeminen oikeaan aikaan ja instrumentaalinen suhtautuminen omaan tutkimukseen ei oikein sovi yhteen feminiinisen habituksen ja feminiinisen ruumiillisuuden (äitiyden) asettamien puitteiden kanssa.

Handicap nimeltä naiseus

Etua ja haittaa

Oletan, että naisten sukupuoleensa liittyvät kokemukset akateemisessa maailmassa ovat fragmentoituneita, tilanteisia ja mahdollisesti eri suuntiin vetäviä episodeja. Niitä ei ole helppo pelkistää strukturoidun kyselylomakkeen vastauksiksi. Silti kyselylomakkeessa kysyttiin hyvin yksinkertaisella tavalla sukupuolesta koettua haittaa tai etua

- a) tieteellisellä uralla ja yliopistoyhteisössä
- b) akateemisten yhteisöjen ulkopuolelta työpaikkaa haettaessa

Harvemmat ovat vastanneet jälkimmäiseen kysymykseen, sillä liikkään kaikki eivät ole hakeneet työtä yliopistomaailman ulkopuolelta.

Osalle sukupuoli on neutraali asia. Heitä koko kysely on saattanut ärsyttää ja oletan, että heitä on enemmän kyselyyn vastaamattomissa. *Minuun on suhtauduttu IHMISENÄ ilman sukupuolista korostusta.* Mutta vastanneiden naisten enemmistö, itse asiassa yllättävän suuri osuus (63 %), sanoo kokeneensa ainakin vähän haittaa sukupuolestaan tieteellisellä uralla ja yliopistoyhteisössä. Paljon haittaa on kokenut joka kymmenes (sisältyvät edelliseen). Etua kokeneita on vähemmän (ainakin vähän etua 42 %, näistä paljon etua 3 %).

Siirtyminen vanhemmista nuorempiin sukupolviin ei vaikuta kokemukseen selkeällä tavalla. Mutta lievä suuntaus on se, että 2000-luvulla

väitelleet naiset ovat kokeneet sukupuolestaan aikaisempia vähemmän haittaa akateemisen maailman sisällä ja aikaisempia useammin sen ulkopuolella. Olisiko niin, että jatkokoulutusjärjestelmän suojissa väitöskirjansa tehneet ovat tuoreina tohtoreina kohdanneet ”kovan” ulkopuolisen maailman ja saaneet ehkä ensimmäiset oppitunnit sukupuolestaan? *Var-sinaista vähättelyä en ole kokenut yliopistomaailmassa, vasta töissä kunta-puolella on tullut eteen todellisia sukupuoleen sitoutuneita ennakkoluuloja.* (luonnontieteilijä)

Eniten etua ja haittaa, siis kumpiakin kokemuksia, ovat kokeneet luonnontieteissä ja informaatioteknologiassa, siis miesvaltaisissa yhteisöissä väitelleet. Toisessa reunassa ovat yhdistetyt kasvatus- ja liikuntatieteet. Luonnontieteilijöistä kaksi kolmesta (64 %) on kokenut sukupuolesta jotain etua, kasvatus- ja liikuntatieteilijöistä reilu viidennes (23 %). Luonnontieteilijöistä jotain haittaa on kokenut 78 %, kasvatus- ja liikuntatieteilijöistä 48 %. Sukupuolinen vähemmistöasema ja miesvaltainen kulttuuri saavat ilmeisesti tuntemaan sukupuoleen liittyviä kokemuksia. Seuraavat esimerkit *sukupuoliedusta* ovat luonnon- tai muista tieteistä, missä ainokais- tai vähemmistöasemassa olevat naiset erottuvat miesten massoista.

*Toisaalta laitoksellamme on mielestäni annettu virkoja naisille houkutte-
lemaan esimerkillään lahjakkaita naisia opiskelemaan fysiikkaa.*

Väitelleitä naisia tarvitaan tutkimuslaitoksiin, ehkä imago-ym. syistä.

Miesvaltaisella alalla helpottaa/lisää kontakteja.

*Nuoren ’nätin’ naisen on helppo saada huomiota esim. kongresseissa, mutta
voi olla vaikea ’vakuuttaa’.*

*Joskus viranhaun yhteydessä olen kuullut kommentin: ’Hyvä kun olet
nuori ja nainen’. Onko tämä nyt sitten etu vai haitta – enkö ole tarpeeksi
hyvä ilman em. määreitä, pelkästään ansioillani? Toisaalta en usko, että
loppujen lopuksi asialla on ollut mitään merkitystä haun lopputuloksen
kannalta.*

Olen päässyt kongressimatkalle Australiaan sen vuoksi, että ohjaani kuvitelti matkan olevan muutakin kuin työmatka.

Kaiken kaikkiaan sukupuolesta saadusta edusta on vähän esimerkkejä, joskus nekin ovat kyseenalaisia kuten em. kongressimatka tai naissukupuolen tuoma etu nuorena ja nättinä. (Mutta miten meille käy, kun emme ole enää nuoria ja nättejä, kysyy Erica Jong *Viidenkymppin kauhussa*.) Joskus naissukupuolesta kirjattu etu sisältää yllättävän ajatuskuvion. Yksi vastaaja on kirjannut eduksi myös naisille valmiiksi talletun polun naistutkimukseen, sen älyllisiin houkutuksiin ja naisyhteisöllisyyteen, toinen vastaaja naisten keskinäisen yhteisön. *Naistutkijoiden ystävällisyys lämmitti, kun tapasimme esim. tutkimusviestinnän kursilla ja muutamissa seminaareissa*. Seuraava kirjoittaja kääntää naisten osakseen saaman kohtelun naisten omiksi toimintatavoiksi: *Etua varsin vähän. Ehkä neuvottelu- ja sovittelutaidot, joustavuus, monien asioiden hoito samanaikaisesti, aikataulussa pysyminen. Voi luottaa siihen, että työt tehdään huolella sovittujen aikataulujen puitteissa*.

Handicap

Sen sijaan sukupuolen aiheuttamasta haitasta on paljon kuvauksia, ja niitä esittävät vastaajat kaikista sukupolvista ja kaikilta tieteenaloilta. Seuraavassa on ensin vähän *vanhempia* kokemuksia, tasa-arvovaatimusta ja poliittista korrektiutta edeltävältä ajalta. Sukupuolipoliittinen korrektiutus on sittemmin saavuttanut yliopiston; kaikenlaisia ja kaikenikäisiä naisia tarvitaan tohtoreiksi. Voi kysyä, onko kellään enää varaa ajatella tai ainaakaan sanoa näin.

Laitoksen toisen professorin kommentti: maisteri on sopiva pohjakoulutus naiselle, ja kaikki mikä menee siitä yli on liikaa. (!) (Ja periaatetta hän myös toteutti käytännössä.)

Tielleni osui 70-luvulla miesprofessori, joka ei sietänyt sukupuoltani, yhteiskunnallisia ja koulutuspoliittisia näkemyksiäni. Hän pyrki estämään tutkijanurani; siirryin väittelemään toisaalle ja sain ohjausta.

Aloittaessani tavoitteisen väitöskirjatyon 1980-luvun lopulla, rehtori Tanskanen ilmoitti julkisesti, että yli 40-vuotiaiden naisten ei pidä aloittaa jatko-opintoja.

Ensimmäinen naisen väitöskirja omassa oppiaineessa Suomessa. Vastustus erityisesti läheisten mieskollegojen taholta oli kovaa. Tuki olematonta. Seurauksena solvaava lehtikirjoitus lehdessä väitösaamuna → väitöksessä täysi sali ja lehtitoimittajia ja kuvaajia ympäri Suomea.

Yliassistentin virkanimityksessä olimme (toinen naislehtori ja minä) oikeudessa. Yliopisto määrättiin maksamaan rahakorvaus meille syrjinnästä.

Seuraava kirjoittaja olettaa, että asioiden kohentuminen ajan mukana juontuu sekä omasta varttumisesta, jonka mukana ovat kasvaneet niin pätevyys kuin rohkeuskin, että yliopistojen tasa-arvoistumisesta ja tasa-arvotietoisuudesta.

Uran alkuvaiheessa kaikkea mahdollista: työttelyä, sihteeritehtäviä, rutii-nitehtävien teettämistä, profien passaamista, naisia halventavien puheiden ja keskustelujen pakkokuuntelemista palavereissa, huomautuksia pukeutumisesta, tutkimusaiheen merkityksen vähättelyä, ideoiden 'varastamista', työaikojen kontrollointia jne. Sitä mukaa kun oma pätevyys (rohkeus) lisääntyneet, em. asiat 'hävinneet'. Myös julkinen keskustelu, kulttuurinen muutos yliopistossa, parantaneet (nuorten) naisten asemaa ja kohtelua yliopistoyhteisössä. Aiemmin ei ollut mahdollisuutta valittaa kenellekään. Nykyään on selvät toimintatavat ja -ohjeet, miten tulee em. tyyppisissä tilanteissa menetellä.

Kirjoittaja ajattelee asioiden muuttuneen niin paljon 10–15 vuodessa, ettei vanhoja kokemuksia enää oikeastaan kannattaisi kaivella. Mutta kokemukset sukupuoleen sidotusta syrjäyttämisestä tai vähättelystä eivät ole poistuneet. Seuraavat kommentit ovat pääasiassa 1990- tai 2000-luvulla väitelleiltä. Ne tulevat aika usein miesvaltaisista ympäristöistä, mutta myös hyvin naisvaltaisilta aloilta tai laitoksilta. Toistuvat teemat maininnoissa ovat

- naisten miehiä suurempi kuormittaminen opetuksella ja rutiinilla, ja suurempi panostus miesten tieteelliseen uraan
- naisen, hänen mahdollisuuksiensa ja asiantuntemuksensa vähättely
- yleinen miesvaltaisuus ja mieskulttuurisuus

Enpä nuorena tajunnut mikä 'handicap' naiseus on, vaikka sainkin ainoan lapseni vasta keski-iässä. Panostin siis kuin miehet, muttei minua kohdeltu tasa-vertaisena. Alani on myös kansainvälisestikin erityisen perinteisen miehinen.

Tila ei riitä kertomaan sitä millaista on tehdä tutkimusta ympäristössä, jossa on vahva miehistä ylemmyyttä ihannoiva kulttuuri.

Henkisesti kaikkein kuormittavinta oli minulle laitoksen epätasa-arvo miesten ja naisten kesken. Myös ohjaajan otteet laitteistävien suhteen (ei väitöskirjaan liittyen) rassasivat. Pelastus oli hyvä ystävien tukiverkosto ja kahvitauot, jolloin saimme jupista ja räähkyä kaikki mieltä painavat asiat auki.

Palkkatyö (assistenttina, tuntiopettajana ym. toimiminen nuorena tiedekunnassa) vei eniten aikaa sekä tutkimustyöstä että perheeltä. Kohtuuttomia odotuksia ja vaatimuksia 'osaavilta ja kilteiltä' naisassistenteilta.

Viivytystä, tarpeetonta sivupoluille ohjausta ja miesten vetämistä eteenpäin 'välistä' ja sivusta.

Miesohjaajan 'oikuttelu' oman urani ja intressieni seuraamisessa – kun en aina tehnyt kuten 'muut pojat'.

Vähättely: ei rahoitusta, ei ohjaajan vakavaa suhtautumista. Toki ikäsyrintää myös. (61-vuotiaana väitellyt vastaaja)

Nainen ei saa kyseenalaistaa (...). Nainen on harvoin se asiantuntija, kun mies seisoo vieressä, vaikka miehellä on ko. asiasta vähemmän tietämystä.

Projektin johtajan asenne on miehiä suosiva, naisia syrjivä. Naisille esim. annetaan mieluummin projektin yhteisiä rutiinitehtäviä ja miehiltä taas hyväksytään helpommin (jopa suositaan) kieltäytyminen.

Väitöskirjan teko sinänsä meni hienosti, ellei jopa erinomaisesti (eximia). Siitä olin kuitenkin lisensiaatintutkimusta ja väitöskirjaa tehdessäni harmissani, että pojille haettiin kyllä Tekesin ja Akatemian apurahojalvirkoja, mutta tytöt saivat tyytyä opetusorjan osaan (...). koska olin hyvä ja tunnollinen tehtävissäni, sain palkinnoksi luennoita kahtena vuonna peräkkäin peruskursin n. 150 opiskelijalle vuosi (...) kaikki aika meni luentojen valmisteluun, laskuharjoitusten materiaalin koostamiseen, välikokeiden tekemiseen, kurssiarvosteluun jne.

Henkilö jatkaa tarinaa kertomalla miten hän pelastautui ulkomaille, nautti ja vahvistui, mutta paluu ahdisti. Tällöin täyttämättä oli yliassistentuuri, johon hän olisi ollut tohtorina pätevä. Mutta professori – säästöihin vedoten – tarjosi hänelle vain virkaan kuulunutta luentoa luentomäärärahoihin pidettäväksi. Tällöin nainen lopulta sanoi professorille EI, jätti yliopiston ja on sijoittunut hyvin.

Seuraavissa kokemuksissa muut jaot kietoutuvat sukupuoleen ja voimistavat sen vaikutusta. *Naisten alat* saattavat olla aliarvostettuja.

Hyvää aikaa yliopistolla 5 v. Silti poistyyöntäviä voimia, naisena ja entisenä hoitajana vaikea lyödä itseään läpi patriarkalisessa, medikaalisessa systeemissä, vaikka tutkijakoulutukseni OLI UPEA. Nyt kun on muualla ja näkee muualta valmistuneiden tietyt 'perustaidot' oikein tajuan saamani koulutuksen arvon.

Lääkäri-mies, hoitaja-nainen -asetelma säilyi. Oma taustaosaamista ja verkostoa ei arvostettu – piti olla 'kuuliainen' palvelija ja ohjeiden noudattaja.

Edustamaani opinalaan (sosiaalityö) kohdistui tuolloin vahvaa vähätteilyä ja syrjintää akateemisessa maailmassa, missä oli mielestäni kysymys vahvasti myös sukupuolikategoriasta.

Paisi sukupuoleen vähättely kohdistui ammattiini (kirjastonhoitaja).

Tai sitten nainen ei ole koskaan oikean ikäinen, vaikka nuoret ja nätit ainokaiset keräisivätkin katseet.

Naiset ovat helposti tyttöjä ennenkuin ovat yhtäkkiä vanhoja naisia.

Nuorehkoa naista pidetään aina vasta-alkajana ottamatta selvää hänen taustastaan.

*Jos olet 20–40 -vuotias nainen ja lapseton ja ehkä jonkinlaisessa parisuh-
teessa, on suorastaan naiivia uskoa, etteikö sukupuoli ja sitä myötä ns.
lapsikysymys vaikuttaisi työnhakuun! Tavalla tai toisella haastatteluissa
urkitaan esille perhesuunnitelmat, vaikei näitä asioita saisi lain mukaan
kysyä.*

Husu (2002a, 307) havaitsi yllätyksekseen, että hänen aineistossaan nimen-
omaan siihen kuuluneet kaksi hyvin menestynyttä professoria puhuivat
naisvihasta. (*Naisvihaa, sitähan on täällä kaikkialla.*) Husu arvelee, että
ehkä juuri professoreilla on kanttia tehdä niin. Olisi absurdia väittää, että
selittävät omaa menestymättömyyttään naisvihalla. Toisaalta naisvihaan
ehkä voi törmätä vain pyrkimällä kyllin ylös, haastamalla miesten valtaa.
Husun aineistossa (ei-feministinen) professori kertoo, miten hän saattoi
varsin pitkälle edetä häiritsemättä, mutta vasta nyt varsin myöhään, pro-
fessorina, on kokenut todeksi sen mitä feminismi sanoo naisiin kohdistu-
vasta vihasta ja misogyniasta.

Tässäkin kyselyssä napakimmat vastaukset tulivat professoreilta.

*Miespuoliset professorit pitävät itseään nuorempia naisia vieläkin ikään
kuin omina pelinappuloinaan. Voi tietysti olla, että he pitävät kaikkia
muitakin vain oman pelinsä nappuloina.*

*Ulkoisesti olen edennyt työssäni ja urallani (itseäni hämmästyttävän)
hyvin. Joka vaiheessa olen kyllä törmännyt – edelleenkin – piileviin val-
lankäytön rakenteisiin (verkostot esimerkiksi), käytänteisiin (päätöksen-
teko, pääsy vaikuttamaan) ja asenteisiin & odotuksiin (vähättely, ei-*

noteeraaminen, syrjäyttäminen), jotka mielestäni johtuvat ensisijaisesti sukupuolesta. Sukupuoli on edelleen usein ongelma akateemiselle naiselle – eikä siihen ole helppo tarttua, koska se ei näy (kaikille).

Uskomattomat tarinat

Yliopiston ulkopuolella sukupuolesta oli harvoin koettu sen enempää hyötyä kuin haittaakaan. Silti uskomattomimmat tarinat koskivat tohtorinaisia ja kuntien isäntämiehiä, jotka omien ennakkoluulojeni mukaisesti ajattelen tietyn poliittisen ja uskonnollisen suunnan uskollisiksi sotureiksi.

Väitöskirjaa viimeistellyt nainen kertoo 2000-luvun kyläkoulusta, missä koulunjohtajan tehtävät olivat siirtyneet hänelle johtajan eläkkeellesiirtymisen vuoksi. *Nyt sitten alkoi painostus siitä voiko johtajana toimia nainen (taustalla voimakas uskonnollinen yhteisö). Viikonloppuisin ja lomien aikana kyläyhteisön ja työtoverien toimesta koululle tuotiin tutustumaa miesopettajia, joista voisi tulla koulun johtaja.* Kertoja väsyi tähän, siirtyi naapurikaupunkiin, teki väitöskirjan valmiiksi myrskyn keskellä ja on ylpeä saavutuksestaan. Naapurikaupungin koulusta löytyi työyhteisö, jossa hän saa arvostusta siitä, mitä hän tehnyt.

Toinen kasvatustieteellisessä väitellyt kertoo, että *hain työpaikkaa ja edelleni meni mies, jolla oli tietty poliittinen vakaumus. Tein asiasta valituksen ja voitin hallinto-oikeudessa... Ko. paikkakunta ahdasmielinen, uskonnollinen kulttuuri ei hyväksy näistä johtaja-asemaan.*

Kasvatustieteestä väitellyt erikoisluokanopettaja oli itse kokenut tohtoriopinnot *valtavaksi pääomaksi, jota ei muualta saa.* Silti:

Toinen, mihin olen törmännyt on se, että minun tietojani ja taitojani ei ole koskaan ennen vähätelty. Nyt vähätellään. Olisikohan taas sitä kateutta ja omaa miesten alemmuuskompleksia. Tuo nainen tietää näistä asioista enemmän. Vähätellään ja teilataan se, niin saamme sen hiljaiseksi ja oma arvomme pääsee loistamaan. Tämä on kyllä hämmäntänyt. Miesten on vaikea hyväksyä tämä asia. No, olen oppinut olemaan hiljaa ja unohtamaan koulutukseni. Pääomaa ei kutienkaan kukaan minulta vie. Itse olen siitä sisimmästäni ylpeä, kiitollinen ja onnellinen. Tämä ei ole

minun häpeä. En ole ainut, joka tähän on törmännyt. Se on myös ollut yllätys, että naiset arvostavat naistohtoria, mutta miehet kavahtavat.

Tässä tapauksessa työväenluokkaisessa ammatissa toimiva aviomies oli järjestellyt työvuorojaan vaimon opiskelun mukaan ja *auttanut parhaalla mahdollisella tavalla*. Luultavasti opettajanaisen tohtoroituminen sotki pienen kaupungin ja sen koulun arvojärjestykset. Työtoveritkin lähinnä kadehtivat ja jotkut jopa hankaloittivat asiaa. Selviämisen keinona naisella oli ”numeron tekemättömyys”, ensin perheessä, nyt myös työyhteisössä.

Seksuaalinen häirintä ja työpaikkakiusaaminen

Eniten minua hätkähdyttivät naisten kertomat seksuaalisen häirinnän tapaukset. Niille on ominaista, että kieltäytyminen aloitteista on joutunut vaikeuksiin; kieltäytymisestä on joutunut maksamaan urallaan. Jotkut kertojat pyytävät luottamuksellisuutta, joillakin kiukkuisilla ei ehkä olisi mitään sitä vastaan, vaikka paljastaisiin laitoksen tai oppiaineen. Totean vain, että näitä näyttää voivan sattua niin luonnon- kuin ihmistieteissä, niin siellä missä nainen on ”yksi pojista” kuin siellä missä professoria ympäröivät liki pelkät naisopiskelijat.

Seksuaalinen häirintä, vähättely, oltava pätevämpi kuin mies.

Laitoksen pikkujoulussa eräs tutkimusryhmämme jäsen yritti käydä minuun käsiksi. En sanonut hänelle enää sen jälkeen mitään, kun ei kerran pyytänyt anteeksi. Hän sai pitkän assistenttuurin, jota minäkin hain. Syö moraalialia.

Seksuaalista ahdistelua predoktoraalivaiheessa, myöhemmin syrjintää ja vähättelyä ja mieskollegoita huonompaa palkkaa.

Pääsin yliopistoon töihin lisensiaattivaiheessa, koska professori piti minusta. Tilanne kääntyi kuitenkin minua vastaan, koska en vastannut lähentely-yrityksiin ja muuttui työpaikkakiusaamiseksi.

Väitöskirjatyöstä puhuttaessa ei voi olla sanomatta, että edelleenkin joissain laitoksissa vallitsevat ilmapiiirit eivät ole naisten suhteen tasa-arvoisia. Ensimmäiseksi omalta osaltani tuli seksuaalinen häirintä ja kun painostus ei tuottanut tulosta, uhkailua seurasi.

Torjuttuani seksuaalisen ahdistelun jouduin tilanteeseen, jossa jouduin vaille tukea, mutta työn valmistumista kiirehdyttiin. Sen jälkeen ko. henkilö on järjestelmällisesti kieltänyt kaiken tukensa, joten olen vailla taustatayeisöä. Alani on pieni, joten boikotointi on tehokasta sekä kotimaisessa että kansainvälisessä tiedeyhteisössä. Toisaalta tohtorius hum. alalla estää työn saannin ei-akateemisella sektorilla. Pattitilanne siis...! Olen pystynyt kuitenkin luomaan jonkinlaista verkostoa omin avuin ja em. boikotoinnista huolimatta ja kirjoittanut sekä kehitellyt tutkimussuunnitelmia jne., koko työttömyysaikani ajan. Ehkä vielä onnistun saamaan jonkin projektin läpi esim. SA:ssa (...) Tutkimustyö on tärkeä osa tapaani olla olemassa ja hahmottaa maailmaa, mutta toimeentulonkin olisi jotenkin järjestyttävä. En ole kokenut tutkimustyötä tai sen yhdistämistä perheeseen ja lapsiin vaikeana ja raskaana, mutta tämä tilanne onkin osoittautunut tähänastisen työelämäni raskaimmaksi. Jopa terveyteni on alkanut rakoilla, puhumatakaan mielen terveydestä. Kyse ei ole edes toimeentulo-ongelmista, vaan paikasta yhteisössä (tiede-), jonka koen erittäin tärkeäksi. On myös vaikea päästä sen yli, että on tullut kohdelluksi epäoikeudenmukaisesti.. Noin 10 vuoden työsuhteen jälkeen saamani työtodistus toteaa parilla rivillä, että tämä henkilö työskenteli ko. yksikössä ajalla se-ja-se. Sitä ei voi liittää mihinkään hakemukseen.. Kiitos mahdollisuudesta purkaa mieltä! (Tällaisiakin tohtoreita on Jyväskylän yliopisto tuottanut)

Olen pahoillani siitä, etten tunne mitään sympatiaa Jyväskylän yliopistoa kohtaan. Päinvastoin. Olen katkera. Ei ole sattumaa, että oppialaltani JYstä on väitellyt lisäksi vain kaksi muuta henkilöä. Syytän siitä luonnevikaista emeritusprofessoria.. Työpaikkakiusaamisesta ei paljon puhuttu vielä 1990-luvun puolivälissä, kun työskentelin laitoksen assistenttina. Kokemukseni mukaan siihen ei myöskään osattu puuttua, ei tiedekunnassa eikä luottamusmiestabollakaan.

Nuorena väitellyt nainen, jonka saamat palkinnot ja apurahat todistavat kansainvälisestä arvostuksesta, oli joutunut *oudon kohtelun* kohteeksi tohtorintutkinnon jälkeenkin. Nainen oli saanut post doc -rahoituksen ulkomaille, vaikka ohjaaja *ei edes pyydettyä* kirjoittanut suosituskirjettä. Kotimaahan palattuun nainen on onnistunut järjestämään itselleen tutkimusrahoituksen naapurilaitokselle.

Tapaukset tekevät hämmentyneiksi. Totta kai yliopistossa risteilee pidäteltyjä ja avoimia eroottisia latauksia, ehdotuksia ja romansseja niin kuin muillakin työpaikoilla, ehkä tavallista enemmänkin, en tiedä. Häirintä on kuitenkin valtasuhde, erotisoitua valtaa. Seksuaalinen häirintä on sukupuolistunut vuorovaikutusmuoto jota yliopiston kaltaisessa yhteisössä tukee sukupuolistunut hierarkkinen valta. Kovimmalta väitteeltä tuntuu se, että kieltäytymiset ovat johtaneet pitkäaikaisiin kielteisiin seurauksiin. Kuvittelevatko naiset ja keksivät selityksiä omille epäonnistumisilleen? Voivatko torjutut professorit sabotoida uria? Ongelman todellisuuden puolesta puhuvat monet seikat (ks. Husu 2002a, 229–261). Kuten Liisa Husu huomauttaa, niin kaksikymmentä vuotta sitten seksuaalista häirintää ei oltu vielä tunnistettu ja nimetty, eikä silloinen opetusministeriön työryhmä osannut puhua asiasta kuin vihjailemalla yliopistoyhteisön suhteiden erotisoitumiseen ja seksuaalisoitumiseen. Sittemmin tietoisuus on lisääntynyt, ja seksuaalisen häirinnän ehkäiseminen onkin otettu yleisesti yliopistojen tasa-arvo-ohjelmiin. Uudehkossa artikkelissaan (2004) Husu sanoo seuraavansa jatkuvasti useita kiusaamis- ja häirintätapauksia. Vaikka toivoisin, ettei erotisoitua valtaa tai valtaistettua erotiikkaa esiinny yliopistoissa, on pakko uskoa.

Häirintätapauksia on kuitenkin liian vähän, että niihin nojaten voisi tehdä tilastollisia päätelmiä. Seuraavan voi esittää ainakin hypoteesina. Kannattaa miettiä, ovatko naimattomat ja eronneet tai naiset, joiden aviomiehen status on matala, jollain lailla alttiimpia sekä häirinnälle että syrjinnälle. Aineisto antaa vihjeitä kummastakin.

Naisintellektuelli ja tanssiva koira

Kriittistä yhteiskuntatutkimusta tehnyt nainen mietti sukupuolesta kokeensa haittaa, että hänet hyväksyttäisiin paremmin kriittisenä intellektuellina, jos hän olisi mies. Ehkä itselläni on vähän samanlaisia tuntemuk-

sia. Olen myös ajatellut, että kriittisen yhteiskuntatutkimuksen kysyntä on vähäistä, kun tutkijoihin kohdistuu voimakas rakentavuuden odotus ja että tähän maahan mahtuu vain yksi Juha Siltala (Julkunen 2003b). Ehkä ei ole yhdentekevää sekään, että hän on mies.

Arvioidessaan Chicagon koulukunnan upeita ja historiaan vaiettuja naisia Sara Delamont (1991) kysyy, voiko nainen olla intellektuelli, ja voiko intellektuelli olla nainen. Tällöin hän ei tarkoita vain naispuolista henkilöä. Naispuolinen henkilö voi toki olla intellektuelli Delamontin mielestä. Mutta *kun intellektuelli on nainen, hänen identiteettinsä ja itsekäsitöksensä ovat epävarmempia ja alttiimpia vaaroille kuin intellektuellin ollessa mies. Naisen täytyy myös ottaa huomioon, että hänen kuoltuaan hänen tekemäänsä työtä ei enää mainita tieteellisenä kirjallisuutena. (...) Voiko intellektuelli olla nainen? Luultavasti ei. Seksuaalisuuden, naisellisuuden ja naisena olemisen tasapaino, jota tarvitaan tekemään intellektuellista myös nainen, on liian kova pala purtavaksi. Naisellinen pukeutuminen vähentää tieteellisyyttä, väritön pukeutuminen vähentää naisellisuutta. Seksuaalinen aktiiviteetti/äitiys katkaisee tieteen tekemisen, niiden puuttuminen asettaa kyseenalaiseksi naiseuden, Chicagon koulukunnan naiset saattoivat olla intellektuelleja, mutta se tapahtui sillä kustannuksella, että heitä pidettiin vähemmän naisina. Historia on tehnyt heistä turhautuneita vanhojapiikoja ja harhateille joutuneita naisia.*

Avioliittoinstituution avautuminen vaimojen urille on ratkaissut ainakin jossain määrin tuota konfliktia, ja nykyisin voi myös pukeutua tavoilla, jotka saavat naisen näyttämään sekä naiselliselta että uskottavalta. Mutta jos Hochschildia lainaten olemme vain puolittaisia siirtolaisia miesten älylliselle mantereelle, niin jokin on edelleen vinossa. Vaikeaselkoiset ranskalaiset feministifilosofit varmaan läpäisevät seulan. Onko Arlie Hochschild, joka on inspiroinut suurta yleisöä niin kotimaassaan kuin muualla, intellektuelli? Voiko ymmärrettävä sosiologinainen, jonka tekstejä suuri yleisökin voi lukea, olla intellektuelli tai nimenomaan kriittinen intellektuelli?

Liisa Husu (2004, 11) on löytänyt terävyydessään raadollisen ilmauksen sille tavalle, miten naisten suorituksiin ja saavutuksiin voidaan suhtautua. ”Tanssivalla koiralla” on tarkoitettu sitä, että emme ihaille tanssi-suoritusta vaan sitä, että koira ylipäänsä tanssii, emme sitä, mitä nainen tekee, vaan että hän ylipäänsä yrittää jotain. Se sai minut miettimään,

olenko itse tyytynyt kiitokseen ja tunnustukseen siitä, että teen tutkimusta *naisena* tai saavuttanut *naiselle* kunnioitettavia saavutuksia? Kipeämpi kysymys on se, miten moneen työtoveriin tai oppilaaseen, olivatpa miehiä tai naisia, olen mahtanut suhtautua kuin tanssivaan koiraan. Entä jos suhtaudunkin laimein kiitoksin pikemmin miesten kuin naisten saavutuksiin. Eikö se kerro siitä, että odotan miesten sukupuolensa vuoksi pystyvän enempään, vaadin heiltä enemmän ja pidän erityisen paheksuttavana sitä, jos mies ei saa aikaan? Miten korkealle aidon mielihyvän ja aidon kiitoksen rima oikein nouseekaan yliopistomaailmassa, jossa kirjoituspöydällä ovat koko ajan maailman parhaat.

Sisaria

*Delia, Turia, Aspasia, Erinna
Amata, Ino, Leto ja Camilla –
sisaret kaikki
te uskolliset
ja urheat tarinat jokaisen
uskomattomimmat*

*Nämä omani tunnnette tekin
ne olkoon siis teille*

Tietääkö sukupuolensa siitä, että naisten kohtaaminen tuntuu erilaiselta kuin miesten?

Niin Heiskanen-Mäkelä, Sapho kuin monet väitöskirjaa tekevät naiset löytävät jonkinlaisen suvannon naisten keskinäisestä yhteisöllisyydestä. Omalta osaltaan Heiskanen-Mäkelä vakuuttaa, että ilman naispuolisia työtovereita hänen akateeminen työuransa olisi ollut vielä yksinäisempi ja ilottomampi ja että hänkin voisi laatia listan ”sisaria” - assistenteista professoreihin, kirjastonhoitajista kanslisteihin, joille omistaisi oman tarinansa. Näin minäkin olen ajatellut: naissukupuoli yhdistää erilaisissa asemissa olevia naisia. Kun kohtaa naisen, kohtaa tutun tai samanlaisen,

kokee läheisyyttä, kun miehen, kohtaa erilaisen ja seksuaalisen eron.

Mutta naisten keskinäinen yhteisyys yliopistoissa ei ole mitenkään itsestään selvää. *Naisten syrjintä on yliopistossamme melko yleistä, ja mikä ikävintä naiset itse pahimpia syrjijöitä, erityisesti naisvaltaisilla aloilla.* (professori) Yleinen mielikuva on, enkä tarkoita nyt yliopistoa, että naisten työyhteisöt ovat riitaisia ja kateellisia ja että naiset kilpailevat sellaisella-kin, millä miehet eivät kilpaile, aviomiehillään, lapsillaan, ulkonäöllään, pukeutumisellaan, siis kaikella naisellisella.

Kun naiset tässä kyselyssä kertoivat välinpitämättömistä tai kannustaneista ohjaajista tai professoreista, he eivät useimmiten maininneet henkilön sukupuolta. Suomalaiseen ja akateemiseen sukupuolineutraaliin tapaan puhuttiin vain asemaa kuvaavilla nimillä. Edellä siteerattu kanta naisista syrjijöinä oli yksittäinen poikkeus. En tiedä, voisiko sen yksittäisyyttä pitää oireellisena suhteessa siihen, miten yleinen on käsitys juuri naisten keskinäisestä kateudesta ja naisvaltaisten yhteisöjen kireydestä tai mehiläiskuningatarsyndroomasta, siis siitä että johtavaan tai valta-asemaan nousseet naiset ympäröivät itsensä kernaasti miehillä. Sukupuoli tuli esille lähinnä kahdessa yhteydessä, vertaistuessa ja sitten kysyttäessä suoraan sukupuolihaitasta. Toisten naisten merkitys tuli selvästi esille vertaistuessa, naisten keskinäisessä yhteisöllisyydessä, suhteissa, jotka ovat samalla ystävyysuhteita ja omaa tutkimustyötä tukevia suhteita. Miesten sukupuoli taas tuli esille kysyttäessä koettua sukupuolihaittaa. Silloin esille nousivat joko yleisesti miesvaltaiset rakenteet ja kulttuurit tai yksilöidyt miehet erityisesti seksuaalisina häiritsijöinä.

Naisten kohtaamisissa on jokin sisaruuden tunne, miesten seuroihin pääsy taas nostaa arvostusta. Etenkin niinä vuosikymmeninä, kun naiset olivat vielä harvinaisempia akateemisissa tai muissa eliiteissä, koin itsearvostukseni kohenevan siitä, jos olin ainoa nainen miesseuroissa. Luultavasti se toimii vieläkin näin. Naisen pääsy miesseuraan, miesten asemiin lisää hänen arvostustaan, miesainokaisen tuloa naisseuraan tai naisen asemaan ei edes kutsuta pääsyksi ja ainokaisuus on epämurkavaa miehelle. Miessukupuoli on edelleen vallan ja aseman merkki, nuoret miehet sisältävät edelleen lupauksen tulevasta menestyksestä ja tieteen naisistuminen sisältää vaaran.

Julkisessa elämässä miehet ovat toisilleen riittäviä, naiset miehistä riippuvaisia. Tätä on kutsuttu miesten homososiaalisuudeksi (Husu 2002a).

Miehetkin tuntevat sukupuolensa mukaista kaveruutta ja yhdessäolemisen helppoutta. Mutta miesten homososiaalisuudella on dramaattisempia seurauksia tieteellisten ja muiden eliittien sukupuolisuuden kannalta kuin naisten keskinäisellä yhteisyydellä. Silloin kun tieteelliset instituutiot ovat olleet vuosisatoja ja vuosikymmeniä miesten kenttiä ja korkealle rankatut asemat ovat edelleen miehillä, miehet saavat riittävästi intellektuaalisia, ammatillisia ja sosiaalisia yhteyksiä toisiltaan. Naiset kuuluvat pikemmin yksityiselämään. Naiset sen sijaan ovat tieteellisissä yhteyksissään riippuvia miehistä, naistutkimusta ehkä lukuun ottamatta. Toisaalta miehet – kuten naisetkin – voivat tehdä kunnianarvoisaa tutkimusta tietämättä mitään naistutkimuksesta ja integroimatta sitä omaan tieteen tekemiseensä. Itsekin tutkin ja kirjoitan enimmäkseen main/malestreamissä. Kutsun sitä oikein käden tutkimukseksi, ja silloin ignoroin sukupuolen näyttämöltä. Sitten teen erikseen tutkimusta ”sukupuolen kanssa”, ja kutsun sitä vasemman käden tutkimukseksi. Joskus epäilen, etteivät oikea ja vasen käsi tiedä, mitä toinen tekee.

TOHTORINAISET SUKUPUOLIJÄRJESTELMISSÄ

2000-luvun alussa elämme historiallista hetkeä: naisista on tulossa puolet tohtorintutkinnon suorittajista tai traditionaalisemmin ilmaisten, tohtoriksi väittelijöistä. Tämä tapahtuu ajankohtana, jolloin suomalaisella yliopistolla on takanaan vähän toistakymmentä vuotta tavallistakin syvemmän murroksen aikaa. Yliopiston historia on täynnä sekä vähittäistä modernisoitumista että yliopistoon kohdistuvan valtiovallan toimeenpanemia reformeja. Yhteiskunnassa, joka tavoittelee markkinaehtoista kasvua ja julkisten resurssien tehokasta, läpivalaistua ja säästeliästä käyttöä, myös yliopisto alistuu näille samoille periaatteille. Sen tehtävä on tuottaa yhä suoremmin kasvun edellytyksiä ja yhteiskunnallisten ongelmien hallintaa. Poliittiset ja taloudelliset päättäjät eivät vain sumeasti luota siihen, että panostaminen korkeakoulutukseen tuottaa haluttua hyvää; he haluavat takuita. Takana on 1990-luku, joka oli epätavallisen nopea rakenteiden, toimintatapojen ja mentaalisten mallien muutos, niin koko suomalaisessa yhteiskunnassa kuin yliopistossa. 1990-luvun yliopistoreformit koskettivat laajasti säästöjä, ohjausjärjestelmää, rahoitusmuotoja, tiedepoliittista ideologiaa ja yliopistojen sisäistä johtamista. Niillä mukauduttiin ensin vuosikymmenen alun talouskriisiin ja sitten haettiin sekä talousnousulle potkua että uutta ideologista viritystä. Mitattavina tuotoksina ymmärretty yliopistojen toiminta on tehostunut. Samalla yliopistojen keskeisten virkojen, professorien luonne on muuttunut tieteenharjoittajista kohti toimitus- ja rahoitusjohtajuutta. Epävarmoissa asemissa olevien tutkijoiden ja tohtoriopiskelijoiden määrä on kasvanut. Uuden yliopiston luonnetta on haettu sellaisilla nimillä kuin yritys-, manageristinen tai promotionaalinen yliopisto.

Osana näitä reformeja tohtorintutkinnot on määritelty yliopistojen keskeiseksi tuotokseksi ja suomalaisen innovaatiojärjestelmän peruselementiksi. Transformaatio väitöskirjan tekijästä tohtorikoululaiseksi tai tutkijakoulutettavaksi on viimeistellyt vuosikymmenten mittaisen tohtorintutkinnon demokratisoitumisen ja demystifoinnin. Tämän prosessin rinnalla ja siihen liittyen on kulkenut väittelijöiden naisistuminen. Sääty-yhteiskunnan miesten instituutioiden ja professioiden – olipa

kysymys lääkärin ja papin ammatista tai tohtorintutkinnosta – avautuminen on niiden avautumista myös naisille. Sadassa tai viidessäkymmenessäkin vuodessa on muuttunut paljon. Naiset ovat muuttuneet näppäristä neideistä vakavasti, tai ainakin melkein vakavasti, otettavaksi resurssiksi, jota tehokkuuteen ja tulokseen pyrkivä yliopisto ei voi jättää käyttämättä. Samalla uuteen suuntaan liittyvät pelot, pelko ”tusinatohtoreista”, joita globaalit työmarkkinat eivät kaipaa, limittyvät naisvaaraan. Onko nainen signaali yliopiston ja tohtorintutkinnon vallan ja statuksen menetyksestä, vai millä tavalla rajoittuneiksi naiset ajatellaan, kun naisistuminen herättää pelkoa ja varauksia?

Sukupuoli ja luokka

Sukupuolijärjestelmä, ero ja hierarkia

Kymmenen–viisitoista vuotta sitten olin yhdessä Liisa Rantalaihon kanssa johtajana Suomen Akatemian rahoittamassa tutkimus- ja tohtorinkoulutushankkeessa, jonka nimesimme *Hyvinvointivaltion sukupuolijärjestelmäksi*. Luulen, että projektimme juurrutti sukupuolijärjestelmän käsitteen siinä määrin Suomeen, että esimerkiksi naistutkimuksen tutkijakoulu nimettiin *Sukupuolijärjestelmän tutkijakouluksi*. Vaikka käsitteellä on monia juuria (Liljeström 1996), me omaksuimme sen lähinnä ruotsalaiselta historioitsijalta Yvonne Hirdmanilta (1990). Hirdmanin mukaan sukupuolijärjestelmässä (genus system, gender system) on kaksi peruslakia, ero ja hierarkia. Sukupuolijärjestelmän sisäisistä jännitteistä, konflikteista, uudelleenneuvottelusta ja modernisoitumisesta huolimatta sukupuoleen liittyvä hierarkia (valta) ja sukupuolinen ero ja eronteko pyrkivät uusintumaan. Liisa Rantalaiho (1994) kuvasi eron ja hierarkian avulla kahta erilaista, miesten ja naisten hyvinvointivaltiota. Miesten hyvinvointivaltiossa puhutaan globalisaatiosta, rahoituksesta, tehokkuudesta, naisten hyvinvointivaltiossa hoivatyöstä, arjen järjestämisestä ja asiakkaiden kohtaamisista.

Sittemmin sukupuolijärjestelmän käsite on herättänyt kiistelyä, enkä

itsekkään ole mielelläni käyttänyt sitä. Tuntuu vähemmän lukitulta puhua vaikkapa sukupuolisista järjestyksistä, jaoista, tapaisuuksista, rutiineista ja habituksista. Seuraavassa Liisa Rantalaihon johtamassa projektissa otettiin käyttöön sukupuolistuneet ja sukupuolistavat käytännöt (Rantalaiho & Heiskanen 1997). Kaikesta sukupuolijärjestelmän teoriaan ja käsitteeseen kohdistuneesta kritiikistä huolimatta se tuntuu soveltuvan tieteeseen ja yliopistoon. Nyt kun naiset ovat olleet sata vuotta sisällä yliopistossa miesten kanssa samoin muodollisin oikeuksin, sukupuolinen hierarkia ja ero jäsentävät edelleen tiedettä ja yliopistoa. Hierarkioiden huipulle rehtoreiksi, kanslereiksi, huipputieteenharjoittajiksi (scientists) tai akatemiaprofessoreiksi, nousevat naiset ovat edelleen poikkeuksia ja tavallisessa professorikunnassakin naiset ovat viidesosan vähemmistö. Yliopistojen ja tieteiden sisällä on miesten ja naisten aloja niin kuin muussakin työelämässä. Ja samoin kuin voidaan puhua miesten ja naisten hyvinvointivalttiosta, voidaan puhua naisten ja miesten elytyistä, koetuista ja puhutuista yliopistoista.

Sukupuoli on rutiini, jota ei välttämättä huomaa, jos sitä ei sitä aseta erityisen läpivalaisun kohteeksi. Joan Ackerin (1992) paljon käytetty analyysi neljänlaisista sukupuolistuneista ja sukupuolistavista organisatorisista prosesseista valottaa hierarkiaa ja eroa tuottavia mekanismeja myös yliopistossa. Ensimmäinen on sukupuolijakojen tuottaminen tehtävissä, palkoissa, hierarkioissa, vallassa ja alistumisessa. Toiseksi hän mainitsee sukupuolistuneet symbolit ja imagot. Kolmanneksi hän ottaa esille sukupuolten sisäiset ja keskinäiset (heteroseksuaaliset) vuorovaikutusmuodot, joilla kaikilla on omat luonteensa. Neljäs on yksilöiden mentaalinen työ, kun he työstävät omia käsityksiään siitä, mitä sukupuoli on, onko sillä vaikutusta, millainen käyttäytyminen kuuluu omalle ja toiselle sukupuolelle. Nämä neljä prosessia, sukupuolijakojen tuottaminen, sukupuolistuneet symbolit ja imagot, sukupuolistunut vuorovaikutus ja mentaalinen työstäminen, ylläpitävät, purkavat ja tuottavat sukupuolta vanhoissa ja uusissa muodoissa. Kaikki prosessit ovat kietoutuneet organisaatiokulttuuriin, tässä tapauksessa yliopiston yhteiseen ja laitosten sekä oppiaineiden erilaistuneisiin kulttuureihin.

Lisäksi on huomattava, että akateemiset naiset elävät muissakin kuin yliopiston ja tieteen sukupuolijärjestyksissä. Kaksi muuta tärkeää ovat perheen/parisuhteen sekä työmarkkinoiden järjestykset. Työmarkkinoi-

den järjestykset limittyvät yliopistoon, sillä suuri osa tohtorinaisista ei koskaan toimi muilla kuin yliopistojen ja tutkimuslaitosten työmarkkinoilla. Vaikka yliopiston sisäiset työmarkkinat ovat pitkälle segregoituneet, naiset kohtaavat työmarkkinoiden sukupuolijaot ja rutiinit erityisesti pyrkiessään ulkoisille työmarkkinoille. Myös parisuhteet ovat traditionaalisessa sukupuolikoodissa rakentuneet sukupuolihierarkialle ja erolle. Raivatakseen tilan vaativalle työlle naiset joutuvat käymään parisuhteen sisäisiä arkisia neuvotteluja sukupuolesta. Parisuhteen ja työmarkkinoiden sukupuoliset järjestykset aktualisoituvat erityisesti sellaisissa sukupuolieron kannalta tiheissä pisteissä kuin on äidiksi tulo. On myös sellaisia kenttiä, joilla naissukupuolesta voi olla erityistä etua. Julkisuudessa naiset ovat estetisoitu ja moniulotteinen sukupuoli ja naisessa voi edelleen olla jotain uutuusarvoa.

Luokka/sukupuoli

Tiede asettuu myös luokkajärjestelmään, vaikka yliopisto on laskeutunut sääty-yhteiskunnan hierarkian huipulta alaspäin. Nykyisen murrosyliopiston sisällä on monenlaisia luokkajakoja ja erotteluja¹⁹. Niitä voisi kuvata sivistykseen ja menestykseen perustuviksi. Yliopistossa elävät edelleen sivistyssukujen sosiaaliselle ja kulttuuriselle pääomalle, kosmopoliittisuudelle ja itsevarmuudelle perustuvat hienovaraiset jaot. Näiden rinnalla promotionaalisessa yliopistossa nousevat menestykseen perustuvat jaot ja hierarkiat, ne joita mitataan ja arvioidaan ulkomaisina vierailuina, refereejulkaisuina, viittauksina, pärjäämisenä viroista ja tutkimusmäärärahoista käydyssä kilpailussa, saatuina palkintoina ja kunnianosoituksina. Yliopisto on täynnä näkyviä ja hienovaraisia distinktioita myös samassa

¹⁹ Ajattelen tässä ennen muuta Pierre Bourdieun luokkateoriaa, joka korostaa kulttuurista ja sosiaalista pääomaa, tyylejä, makuja ja luokitustaisteluja. Aivan samoin kuin yliopistossa on sukupuolistavia käytäntöjä, siellä on myös sosiaalisia hierarkioita luovia käytäntöjä. Yliopiston sosiaalisten kerrostumien merkitsijät eivät ole staattisia ja lukkoon lyötyjä, vaan ne elävät ja muuntuvat koko ajan käynnissä olevissa luokitustaisteluissa.

asemassa olevien, vaikkapa professorien kesken. En osaa sanoa, missä määrin sivistys ja menestys kietoutuvat. Mutta monenlaiset aineistot osoittavat, että naisten urat ja nousut huipulle ovat miehiä riippuvampia lähtökodin ja aviopuolison luokka-asemasta, sosiaalisesta ja kulttuurisesta pääomasta. Mikä olisi työläis- tai maalaisnaisen habituksen anti yliopistossa? Ehkä ahkeruus ja työteliäisyys, pitkien työpäivien sieto, valmius emotionaaliseen ja sosiaaliseen askeettisuuteen. Nekin voi kääntää avuksi tämän päivän yliopistossa, mutta ne eivät kompensoi sulavuuden puutetta.

Sen jälkeen kun Jyväskylän opettajaseminaarin liitto säätyläistöön purkautui, Jyväskylän yliopisto on ollut leimallisesti sosiaalisen nousun ja ensimmäisen sukupolven akateemisten yliopisto. Yliopiston naistohtorit ovat valtaosin tulleet tavallisista kerroksista, ilman suvun ja perheen kulttuurista pääomaa ja sivistyneistöhabitusta ja sen antamaa oman itsen varmuutta. Ehkä suomalaisen yhteiskunnan tietyn kulttuurisen homogeneisuuden (verrattuna Britannian ja Ranskan kaltaisiin luokkatietoiisiin yhteiskuntiin) vuoksi suomalainen naistutkimus on ollut keskiluokkaisen keskivertoista, vähän tietoista luokkajoista, vaikka onkin yleisesti ottaen suuntautunut kohti naisten keskinäisiä eroja. Jotkut muut feministiset teoriat painottavat enemmän luokka/sukupuoli -jakoja. Luulen, että yliopisto kaikesta demokratisoitumisestaan huolimatta on paikka, joka ei anna unohtaa omaa luokka/sukupuolihabitusta.

Tieteet ja sukupolvet

Science, miesten maailma

Klassinen tiedemiesideaali oli miehinen: järjen hallitsema, sivistynyt intellektuelli, tieteelleen omistautunut, homososiaalinen, asuttipa sitten laboratorioita tai kirjastoja ja arkistoja. Nainen ja koti pehmensivät yksityiselämän, sihteeri-, kanslia- ja kirjastonainen ehkä vähän työympäristöäkin. Tätä sivistysihmistä syrjäyttävä dynaaminen ja kilpailullinen manageriprofessori ei ole sen naisellisempi imagoltaan. Myös tieteen instituutio,

yliopisto, on miehinen historialtaan, valtarakenteiltaan ja hegemoniselta kulttuuriltaan. Työehdot ovat miehiset. Ideaalittyyppisesti tai kulttuuri-estisesti menestyminen yliopistossa vaatii pitkän työajan sietämistä, omistautumista työlle ja yksityiselämän marginalisointia, kilpailua lähimpiä työtovereita vastaan, pyrkimistä eteenpäin ja huipuille. Omassa elämässään ja itsensä kanssa neuvotellen näistä voi ottaa enemmän tai vähemmän etäisyyttä. Toisaalta työehdot ovat feminisoituneet, jos sellaisena pitää turvattomien, väliaikaisten ja matalasti palkattujen asemien yleistymistä.

Toistaiseksi Jyväskylän yliopiston historian ajan kaikki tieteenalat (tiedekuntatasolla tarkastellen) ovat niin maisterin kuin tohtorintutkintojen valossa asteittain naisistuneet, niin että tämän vuosikymmenen alussa 70% maistereista ja liki puolet tohtoreista on ollut naisia. Professoreiden ja väitelleiden sukupuolijakojen valossa yliopiston sisällä on joitakin naisten paikkoja, kärjessä englannin kieli ja varhaiskasvatus, ja runsaasti miesten paikkoja niin luonnontieteissä, informaatioteknologiassa, liikuntatieteissä kuin humanistisissakin tieteissä (historiat ja musiikkitiede). Kaikkein miehisin on yliopiston ”suurin ja kaunein” eli fysiikka hiukkaskiihdyttiminen ja kaksine huippututkimusyksikköineen. Jos jättää kansliahenkilökunnan (kaikki naisia) pois laskuista ja lukee mukaan opetus- ja tutkimushenkilökunnan professorista laboratoriomestariin, syksyn 2003 puhelinluettelosta fysiikasta löytyy 143 henkilöä, joista kahdeksan naista. Kymmenestä professorista yksi on nainen. Mutta professorikunta on liki yhtä miehistä (8/10) myös suuressa ja menestyneessä psykologiassa (yksi huippututkimusyksikkö Lea Pulkkisen ansiosta), jossa miesopiskelija on harvinaisuus ja jossa naiset ovat väitelleet 40 vuoden ajan (vuodesta 1961). Psykologiakin on omaksunut luonnontieteellisen tiedekäsityksen ja sosiaalisen organisaation.

Nykyisessä tieteen järjestelmässä tekniset, luonnon- ja lääketieteet ovat puhtainta tai kovinta tiedettä, *science* sanan varsinaisessa merkityksessä, universaalialia, paikasta riippumatonta laboratoriotutkimusta. Niillä on paljon mahdollisuuksia ulkopuoliseen rahoitukseen eri lähteistä, ja kilpailu tuloksista ja tieteellisistä löydöistä on globaalialia ja hektistä. Oikea-aikaisuus on tärkeää aivan kuten huipputeknologian innovaatioissakin. Tieteen luonne ja tieteen sosiaalinen organisaatio vastaavat toisiaan. Ideaalina on professorin tai seniorin ympärille kerääntyvä tutkimusryhmä, joka julkaisee yhdessä englanninkielellä tuloksia, jotka kumuloiduvat

osaksi globaalia tietämystä. En tiedä, voiko luonnontieteellistä tutkimusta edes tehdä yksin, kirjojen, lehtien, webin ja oman mikron varassa vai onko kaikki luonnontieteellinen tutkimus väistämättä riippuvaista laboratorioista ja laitteista. Yliopiston näkökulmasta miesten laboratorio- ja laitetieteet ovat kalliita tieteitä, ns. laboratoriotieteitä, vaativine investointeineen, kalliine tietokantoineen ja journaaleineen.

Luonnontieteiden tutkimuskeskeinen ilmapiiri ja organisoitu jatkokoulutus tutkijakoulutettavineen tuottavat paljon tohtoreita. Väittelyaktiivisuus (suhteessa maisterin tutkintoihin) on korkein science-tieteissä niin miehillä kuin naisilla, ja tämä pätee myös Jyväskylän yliopistossa. Väittelijät ovat homogeenisempia, esimerkiksi koko JY:n historian ajan muita tieteitä nuorempia. Myös tässä kyselyaineistossa luonnontieteilijänaiset ovat muita selvästi nuorempia, niin että on vaikea erottaa sitä, mikä juontuu heidän tieteestään, mikä iästään (sukupolvestaan).

Matemaattisluonnontieteellisessä väitelleet (ryhmään sisällytetty myös pieni informaatioteknologian ryhmä) naiset poikkeavat muista. Heillä on ollut parhaat työedellytykset, turvatuimmat olosuhteet, eniten päätoimista aikaa ja väitellessään he ovat olleet useimmin työsuhteessa JY:hyn. He ovat saaneet väitöskirjan teossa muita enemmän tukea kaikilta tahoilta, niin ohjaajilta, laitokselta, työtovereilta kuin puolisolta. Toisaalta he ovat hakeutuneet väitöskirjan tekoon tai tohtoriopintoihin palkkatyö-mäisemmistä motiiveista. He painottavat muita vähemmän kiinnostusta tutkimustyöhön tai määrätietoista halua ja muita useammin tarjoutunutta työtilaisuutta, sattumaa/ajautumista ja muiden vaihtoehtojen puutetta. Paradoksaalista suhteessa parhaisiin olosuhteisiin ja saatuun tukeen, mutta yhdenmukaista palkkatyömäisimmän orientaation kanssa on se, että he ilmaisevat eniten tyytymättömyyttä työuraansa ja nykyistä sijoitumistaan kohtaan ja vähiten syvää tyydytystä tutkijantyöstään. Humanistit ilmoittavat useimmiten kokeneensa paljon intohimoa ja rakkautta tutkimukseen (63 %), luonnontieteilijät harvimmalla (29 %). Kun ajattelee humanistitohtoreiden penseitä työmarkkinoita, niin heissä elää edelleen hullua rakkautta kun taas nuorten luonnontieteilijöiden rakkaus tutkimukseen on instrumentaalisempaa. Luonnontieteilijät kokevat myös useimmin riittämättömyyttä tutkijantyössään ja he ovat useimmin etäännyttäneet itsensä professoriuteen tähtäävästä akateemisesta urasta.

Tämä aineisto ei vastaa siihen, miksi näin on. Luonnontiede, miesten

maailma, järjestelmällinen tohtorikoulutus ja nuorena väittely ovat kasvaneet sisään toisiinsa, eikä näiden neljän tekijän vaikutuksia voi oikein eristää käytettävissäni olevilla aineistolla, vaikka ne ovat loogisesti toisistaan riippumattomia. Lisäksi tässä aineistossa, kuten sanoin, luonnontieteilijät ovat nuoria ja heidän työmarkkina-asemansa ja tohtorintutkinnolleen saamansa vastine voi kohentua vuosien myötä. Tulosta voisi syventää joko haastattelujen avulla tai paremmin suunnitellulla ja riittävän suurella kvantitatiivisella aineistolla, mutta minulla ei ole tässä kumppaakaan. En tiedä sitäkään, onko juuri naisten vaikeampi asettua miesvaltaisiin luonnontieteisiin vai eroaisivatko miesten tuntemukset tieteestä toiseen samalla tavalla. Siispä spekuloin, yritän asettua itselleni tuntemattomaan kenttään.

Voi olla, että *science*-maailma on erilaisista tiedemaailmoista rakenteellisesti ja kulttuurisesti kovin. Tiede on väistämättä kosmopoliittista, tuloksen ja menestyksen kriteerit ovat selkeitä ja mitattavia, tutkimuksen on valmistuttava oikeaan aikaan, sillä muuten joku muu ehtii saada samat tulokset. Ehkä luonnontieteissä ei ole marginaaleja joihin asettua ja saada itselleen välttämättömän minimin arvostusta.

Aineistot vihjaavat, että naisten kokemuksissa olisi kysymys myös naisukupuolen kohtaamisesta tämän maailman kanssa ja että miesten tuntemukset voivat olla toisenlaisia. Luonnontieteilijöillä on eniten sukupuoleen liittyviä kokemuksia, niin haitan kuin edun kokemista. Naisten asema vähemmistönä siis muistuttaa sukupuolesta. Koetut haitat liittyvät miesten asettamiseen etusijalle tai vierauteen maskuliinisten pelisääntöjen keskellä, etu sellaiseen erottumiseen ja huomioon, mitä nuori ja nätti nainen miesyhteisöissä saa. Liisa Husu sanoo, että poikkeusnaiset, joko eroa tai hierarkiaa rikkoneet, ovat paradoksaalisesti samalla kertaa marginaalisia ja näkyviä, ja feminiinisyys vaatii jatkuva hallintaa. Naisten (tai aliedustetun sukupuolen) suosintaa virkanimityksissä ei ainakaan JY:ssä ole hyväksytty, mutta yksi vastaaja arveli, että joku ns. *token* voidaan nimittää (esimerkkinä fysiikka) houkuttelemaan lahjakkaita naisia aineen opiskelijoiksi ja tutkijanuralle. Tämä aineisto siis oikeuttaa päättelemään, että naisten kokemuksissa science-maailmassa on jotain sukupuolispesifiä.

Science-ideaali tunkeutuu erityisellä tavalla myös yksityiselämään. Luonnontieteilijänaiset elävät parisuhteissa yhtä usein kuin muutkin,

mutta perhejuonen yhdistäminen tutkijajuoneen näyttää olevan heillä vaikeinta. He ovat muita useammin lapsettomia, ja osa tästä voi selittyä iällä, sillä osa nuorimmasta saattaa vielä äitiytyä. Mutta nuorilla luonnontieteilijöillä on myös selvästi uusi malli, johon kuuluvat nuorena väittelemine, lapsista tinkiminen ja lasten lykkääminen tohtorintutkinnon jälkeiseen aikaan. Luonnontieteilijöistä yli puolet (55 %) sanoo tinkineensä lasten hankkimisesta, muissa tiedekunnissa 18–32%, ja he ovat muita useammin kokeneet, että tutkimustyön ja -yhteisön vaatimukset ovat vaikeuttaneet perheen ja väitöskirjan yhteensovittamista. Sen sijaan luonnontieteilijät ovat muita harvemmin tinkineet tutkimustyön aikataulusta tai laadusta tai tieteellisestä osallistumisesta. Kompromissit on tehty tutkimustyön, ei perheen hyväksi.

Nykyinen tohtoroitumisideaali ja mahdollisesti juuri luonnontieteellisen ideaalin mukaan organisoitu tutkimus ja tutkijankoulutus vaatii tai ainakin suosii äitiytymisen lykkäämistä. Näin nainen paitsi helpottaa ryhmien ja projektien toimintaa myös välttyy itse joiltakin ristiriidoilta. Mutta ratkaiseeko lasten lykkääminen sittenkään mitään naisen oman elämän ja perhejuonen toteuttamisen kannalta? Oikeita siirtoja oikeaan aikaan tehneet naiset – nuorena väittelleet, ulkomailla opiskelleet, lapsista tinkineet ja lapsia lykänneet – pelkäsivät uutta riskiä, putoamista väittelyn jälkeiseen mustaan aukkoon. Jos heti tohtorintutkinnon jälkeen ei ole ”iskenyt” kiinni sen enempää post doc paikkoihin kuin yksityiseen teollisuuteenkaan, vaan on jäänyt kahdenkin lapsen kanssa muutamaksi vuodeksi kotiin, tuntuu kuin olisi työmarkkinoille palattaessa aloitettava alusta.

En ollenkaan epäile, etteivätkö merkittävät luonnontieteilijänaiset olisi tunteneet suurta intohimoa tieteeseensä. Ehkä luonnontieteilijä on kuitenkin humanistisia ja sosiaalitieteitä vaikeampi liittää osaksi omaa yksilöllistä elämänjuontaa, valita omaa elämää ja kiinnostusta lähellä oleva aihe, itselle sopiva epistemologia ja metodologia, tähdätä tutkimustyöllä oman elämän tavoitteisiin ja ajoittaa sitä itse sopivaan vaiheeseen. Luonnontieteisiin kuuluu standardisoidumpi, vähemmän taipuisa ja yksilöllinen tieteen tekemisen malli, plussineen ja miinuksineen.

Mukautuvat ja hangoittelevat ihmistieteet

Olen tarkastellut luonnontieteitä noin pitkään, koska ne ovat se ideaali, jonka suuntaan tieteen sosiaalista organisaatiota halutaan kehittää. Sen ohella esiintyy jatkuvaa painetta suunnata tutkimusresurssit kasvua ja kilpailukykyä tukeviin tieteisiin ja ”kilpailukykyisille” (nykyistä harvemmille) yliopistoille ja yksiköille. Ihmistieteiden on vaikeampi osoittaa omaa kontribuutiotaan kansalliselle kilpailukyvyille, ja niissä toimivien yksiköiden ja henkilöiden kilpailukykyisyyttä science-ideaalin mukaisilla mittareilla. Eivätkä ne usein haluakaan, vaan erityisesti vanhemmat yliopistot tuottavat uhmakkaita humanisteja, jotka edellyttävät elintilaa vanhalle sivistysyliopistolle ja eksoottisille tieteille, vaikkapa muinaisten kielten tutkimukselle, myös Suomessa. Ja Jyväskylän yliopistossakin on kiistelty latinan asemasta.

Luonnontieteidenkin kesken voi olla kognitiivisia ja sosiaalisia eroja, mutta tässä tutkimuksessa olen olettanut ne keskenään riittävän homogeenisiksi. Sen sijaan olen ajatellut, että matemaattis-luonnontieteellisen tiedekunnan ulkopuolella löytyy varsinainen kulttuurinen mosaiikki. Ehkä lähinnä luonnontieteitä ovat osa liikunta- ja terveystieteistä sekä informaatioteknologia. Myös psykologia on tiedeideaaliltaan (kvantitatiivinen tutkimus, englanniksi väitteleminen, yhteisjulkaisut, cv-kulttuuri jne.) lähellä luonnontieteitä. Näistä löytyy myös se ryväs, joka voi tuottaa kansallisen innovaatiojärjestelmän peräänkuuluttamia kaupallisia ja teknologisia innovaatioita. Jyväskylän yliopisto on rakentamisesaan merkinnyt ne symbolisellakin tasolla (Agora, Viveca, Ambiotica). Koko tämä ryväs on professorikunnaltaan kovin miehistä, ja ehkä sitä voisi kutsua yritysyliopiston dynaamiseksi blokiksi. Täällä on poikkeusnaisia, ja poikkeusnaisena voi pitää rehtoriakin, jonka tuella ja johdolla dynaaminen blokki on voimistunut.

Blokin ulkopuolella sekä tavoitellaan em. ideaalia että hangoitellaan sitä vastaan. Sen ulkopuolella on miesten, naisten ja sekatieteitä. Vanhoissakin tieteissä on vahvoja miesten alueita (historiat, musiikkitiede), jotka liittyvät erityisellä tavalla kansakunnan ja sen identiteetin rakentamiseen. Oman laitokseni menestynein tiedemies, valtio-opin professori, yhdistää klassisen eurooppalaisen sivistysideaalin (tässä tapauksessa kir-

joittamisen ja julkaisemisen pääasiassa saksaksi ja saksalaisille kustantajille), tehokkaan tohtoriohjauksen ja jatko-opiskelijoiden kansainvälistämisen ja uskaltaisi kai sanoa, naisten urien edistämisen.

Mutta me myös hangoittelemme ja kysymme, pitäisikö yliopistossa olla tilaa myös kansalliselle ja paikalliselle yhteisölle kirjoittamiselle. Pitäisikö minun kirjoittaa tämä englanniksi? Kieli olisi kömpelö-englantia ja olisin koko ajan epävarmempi sanomani nyansseista. Ne yhteisöt, joille olen tämän kirjoittanut, ennen muuta Jyväskylän yliopiston naiset (ja miehet) ja suomalainen naistutkimus, saattavat kiinnostua ostamaan ja lukemaan tämän suomeksi mutta tuskin englanniksi. Onko kansallisia tai jopa paikallisia yleisöjä tavoittelevan tutkimuksen tai kirjoittamisen paikka ollenkaan yliopistoissa, pitäisikö meidät ohjata ulos tai tulemeko vähä vähältä ohjatuiksi ulos? Jotkut humanistit ovat kärjistäneet tämän vastarinnan ja väittäneet, että kaikki suomeksi kirjoitettu on Suomessa yhteiskunnallisesti vaikuttavaa.

Yksi asia on kiistaton. Yliopistot eivät saavuttaisi nykyisiä tohtorivavoitteita vain science-ideaalin mukaisesti toimimalla. Ne tarvitsevat monenlaisia ja moninaisia väittelijöitä. Ei-luonnontieteelliset tiedeyhteisöt ja tiedemallit eivät ole yhtä tehokkaita, mutta ne ovat suvaitsempia ja ne hyväksyvät moninaisia naisia, jotka tekevät väitöskirjaa hyvin eri syistä ja ajoittavat sen elämässään hyvin erilaisiin vaiheisiin. Tutkimusaiheet ja otteet voivat olla henkilökohtaisiakin, oman elämän aiheita. Näkövammaisen tyttären äiti tutkii sokeainopetuksen historiaa, lesbo homoseksuaalista identiteettiä, nuori äiti äityyden tunteita, kirjallisuuden tutkija valitsee itselleen tärkeän kirjailijan.

Toisaalta suvaitsevat, yksin tekemiseen malliin perustuvat tieteet voivat olla hämmäntäviä, kun nuoret tutkijat yrittävät löytää oman polun ja tehdä omat valinnat lukuisten tarjolla olevien epistemologisten, metodologisten ja teoreettisten sitoumusten keskellä, kun ohjaavasta ja tukevasta verkostosta tulee erilaisia ja keskenään ristiriitaisia ohjeita. Toki ei-luonnontieteet ovat pyrkineet suurempaan järjestelmällisyyteen. Nekin kilpailevat tutkijakoulumäärärahoista ja siten tutkijaopiskelijan paikoista. Väitöskirjoille on alettu nimetä muodolliset ohjaajat. Luonnontieteellisen ideaalin lähestyminen voi merkitä entisestään suvaitsevissa tieteissä myös sen kategorisempaa määrittelyä, millainen tutkimus on ko. yliopiston ko. oppiaineessa käypää tutkimusta. Seinät eivät ehkä olekaan yhtä leveät ja

katto korkea. Minusta näyttää, kuin oman tiedekunnan huippuprofesso-reilla olisi aika tiukka käsitys siitä, mikä on hyvää ja sopivaa tutkimusta. Siten nämä ryhmät tai yhteisöt voivat olla ahdistavia niille, jotka haluaisi-vat tehdä jotain muuta. Ristiriitoja käsitellään myös segmentoimalla väit-telijöitä yliopiston sisällä työtään tekevään sisäpiiriin, joiden odotetaan tekevän akateemisen uran ja joihin kohdistetaan tiukempia vaatimuksia ja yksin yliopiston ulkopuolella tekevien ulkorinkiin, niihin jotka käyvät jättämänsä lahjansa yliopistolle.

Onnellinen sukupolvi?

Tohtorintutkinnon asema on muuttunut voimakkaasti viimeisessä vii-
dessätoista vuodessa. Tutkinnoista on tullut tiedepoliittinen tavoite ja
tutkintojen määrää kasvatetaan tavoitteellisesti. Väitöskirjan tekijän ide-
aalityyppi on tutkijakoulutettava ja väitöskirjan teko on määräaikaista
palkkatyötä. Tiedepoliittisessa ihanteessa jatko-opintojen kestoksi on
mitoitettu neljä vuotta, ja tavoitteena on ryhtyä siihen heti maisterin tut-
kinnon jälkeen tai mielellään jo aikaisemmin. Ainakin luonnontieteelliset
lahjakkuudet tulisi poimia tohtorikoulutukseen vielä aikaisemmassa vai-
heessa. Jo kieli kuvaa tätä mentaalista ja organisatorista muutosta: jatko-
koulutus, jatkokoulutettava tai tutkijakoulutettava. Meidän aikaisemmin
väitelleiden on mahdoton käsittää itseään jatkokoulutetuksi; siinä määrin
väitöskirjan teko ainakin humanistisissa ja yhteiskuntatieteissä oli ohjaa-
matonta yksityisajattelua ja yksin tekemistä. On liioiteltua sanoa uusim-
pia tohtoreita ”järjestelmän tuotteiksi”. Tohtoroituminen vaatii omaa
motivaatiota, työtä ja oivaltamista. Kasvava määrä tohtoreita on kuiten-
kin siinä mielessä järjestelmän tuottamia, että he ovat tehneet väitöskir-
jan sitä varten luoduissa tutkijankoulupaikoissa, ehkä osana professorive-
toisia tutkimusryhmiä ja projekteja, saaneet ohjausta, ehkä toteuttaneet
pikemmin professorin kuin omia ideoitaan. Yksittäiskappaleista on siir-
rytty tohtoreiden sarjatuotantoon, ja tohtorintutkinnoista on tullut yksi
ammattitutkinto muiden joukossa. Sen olosuhteet ovat palkkatyömaisty-
neet ja ammattimaistuneet.

Jyväskylässä ensimmäinen nainen väitteli tohtoriksi vuonna 1961,
kyselyaineiston varhaisin väittelijä on vuodelta 1969, viimeisimmät vuo-

delta 2003. Kyselyaineiston syntymäajoissa on vielä suurempi variaatio, 50 vuotta (1927–1977). Naisten tohtoroituminen oli vakiintunut ennen 1980-lukua lähinnä psykologiassa ja kemiassa. Useimmat oppiaineet ovat saaneet ensimmäisen naisväittelijän 1980- tai 90-luvulla. Naisväittelijöiden määrä kasvoi voimakkaasti 1990-luvulla ja suurin osa Jyväskylän yliopistossa väitelleistä naisista on siis suhteellisen uusia tohtoreita. Heistä voi kuitenkin muodostaa syntymä- ja väittelypolvia, ja myös näitä, ei vain tieteenaloja vertaamalla, pyrkii analysoimaan yliopiston muutoksen vaikutuksia tohtoreiden elämässä.

Naisen väitöskirjatyön edellytykset ovat kohentuneet joka suhteessa. Työedellytykset ovat kohentuneet ja kaikenlainen tuki on lisääntynyt: muodollinen (ohjaus), sekä kollegiaalinen (mies- ja naispuolisilta työtovereilta) että epämuodollinen (aviopuolisolta) saatu tuki. Tämän valossa vanhin väittelypolvi on tehnyt työtään varsin yksin ja tämän päivän tutkijanaiset integroituvat paremmin yhteisöön. Kysymys voi olla sekä yliopiston lisääntyneistä tukirakenteista (tutkimusryhmiä, projekteja, rahoitusta, tutkijanpaikkoja, ohjausta, kollegoja, ystäviä) että naisten tohtoroitumisen normalisoitumisesta. Toisaalta ja paradoksaalisesti nuorimmat ovat vähiten tyytyväisiä siihen, mitä väitöskirjatyö ja tohtorintutkinto on heille antanut työssä ja elämässä. Niin luonnontieteilijät kuin ihmis- ja yhteiskuntatieteilijät voivat olla tyytymättömiä siihen, miten työmarkkinat kohtelevat (nais)tohtoreita, hämmentyneitä pyrkiessään yliopiston ulkopuolelle ja tuskastuneita yliopiston sisäisten työmahdollisuuksien väliaikaisuuteen. Vastatessaan tiede- ja tutkimuspolitiikan niille antamaan tehtävään yliopistot ovat voineet kohentaa ja ovat kohentaneet väitöskirjatyön ehtoja. Mutta ne eivät voi yksin luoda tohtoreiden työmarkkinoita, vaikka Jyväskylänkin yliopistossa kaikenlaiset ulkopuoliseen rahoituksen perustuvat työpaikat, niin väitöskirjan tekijöille kuin väitelleille, ovat lisääntyneet. Paradoksaalista suhteessa nykyiseen ideaaliin on se, että tyytyväisimpiä tarinoita kirjoittavat ne naiset, jotka ovat toimineet aivan toisin kuin nykyinen ideaali edellyttää, liittäneet väitöskirjan elämän- ja työuraansa jossain myöhemmässä elämänvaiheessa ja edistäneet sillä jo muuten aloittamaansa akateemisen maailman ulkopuolista työuraa.

Vaikka nuoremmat ovat tyytymättömämpiä omaan sijoittumiseensa, tämän aineiston sukupolvia vertaamalla on vaikea sanoa mitään varmaa

siitä, miten tohtorintutkintojen kasvu näkyy tohtoreiden elämässä ja motivaatioissa. Nuorimmilla ja viimeisimmiksi väitelleillä on tämän päättelyyn vielä vähän väittelyn jälkeistä työ- ja elämänuraa. Aineisto antaa kuitenkin pieniä vihjeitä sukupolvittaisen muutoksen käyräviivaisuudesta, niin että 1950-luvulla syntyneet ovat useimmin hakeutuneet tutkijanuralle määrätietoisesta halusta ja kiinnostuksesta tutkimustyötä kohtaan, ovat sijoittuneet parhaiten, ovat tyytyväisimpiä ja ovat yhdistäneet notkeimmin äitiyden ja tutkijanuran. Aineisto siis vihjaa, mutta vain vihjaa, että sijainti pioneeripolven ja tehotuotantopolven välissä olisi ollut suotuisa paikka. Mutta ”onnelliseen sukupolveen” kuuluvakin huomauttaa väliinputoamisen riskistä. Edessä on vielä tukkeena pioneeripolvea, jolle, kuten itselleni, pääsy nuoren ja kasvavan yliopiston sisään saattoi olla kovin helppoa, ja tulossa on varmempi, kansainvälisempi, kilpailuun ja uuteen yliopistoon tottunut nuori sukupolvi.

Sopimusten inhimillinen tekijä

Vaikka professorit valittavat työn paljoutta ja yliopistot resurssien niukkuutta, ne itse asiassa kilpailevat tohtorikiintiöistä ja korkeammista tohtoritavoitteista. Pärjääminen tohtoritavoitteissa merkitsee kasvua, rahoitusta, dynaamisuutta ja tunnustusta. ”Vangin dilemma” määrittelee sen, etteivät ne liittoudu yhteen vastustamaan tätä kautta tapahtuvaa tehostamista. Yliopistot olivat sopineet vuosiksi 2001–2003 1300 tutkinnosta vuotta kohti ja vuosiksi 2004–2006 1450:sta. Mutta sopimusten pitämisessä yliopistot ovat riippuvia yksittäisten ihmisten, niin oppiaineiden professorien, yksittäisten opettajien kuin väitöskirjan tekijöiden, mukanaolosta ja motivaatioista. Miten luoda edellytykset ja houkutukset riittävälle ja sopivalle määrälle väitöskirjan tekijöitä, saada väitöskirjojen valmistuminen juoksemaan tasaisena virtana?

Yliopiston rehtori, laitokset ja oppiaineet voivat tietysti tehdä paljonkin, hakea rahoitusta ja järjestää työpaikkoja, antaa ohjausta ja innostavaa opetusta, antaa starttirahaa tai viimeistelyrahaa. Laaja väitöskirjatuotanto pyritään instituioimaan yliopistoon sekä normatiivisesti sitovana kult-

tuurina että organisaatioina, taloudellisina kannustimina ja rahoituksen ohjaamisena. Silti sopimuksia tehnyt yliopisto on riippuvainen inhimillisestä tekijästä, ja yhä useammin nimenomaan naisten muodostamasta, maskuliinisille kulttuureille arvaamattomasta inhimillisestä tekijästä.

Motivaatiot ja elämän juonet

Tämä tutkimus paljastaa vastaansanomattomasti väittelevien naisten moninaisuuden, sen miten monista motiiveista, monissa elämänvaiheissa ja tilanteissa he ovat lähteneet mukaan. Kiinnostus tutkimustyöhön on pohja, jolle rakennetaan, mutta se ei riitä. Kiinnostuksen päälle tarvitaan sellaista, mikä usein näyttää sattumalta, mutta mikä on professorien ja senioreiden suorittamaa valikointia sekä tilaisuuksien ja työpaikkojen tarjoamista. Mitä organisoidumpaa tohtorikoulutus on, sen tärkeämmäksi motiiviksi tarjoutunut työtilaisuus on tullut. Joskus on vain yksinkertaisempaa astua valmiiksi viitotettua tutkijantietä kuin siirtyä maisterintutkinnon jälkeen tuntemattomille yliopiston ulkopuolisille työmarkkinoille. Joillakin työhön jo sijoittuneilla on liki loputon itsensä kouluttamisen ja kehittämisen hinku, jota perhe ja lapset eivät riitä sammuttamaan ja joka voi suuntautua myös tohtorintutkintoon.

Naiset voi jakaa karkeasti neljään tyyppiin. Ensimmäisen muodostavat tohtoriputkiin, assistenteiksi, apurahatutkijoiksi ja tutkijakoulutettaviksi tulleet, joissa nimenomaan tähdätään väitöskirjaan ja tohtoriksi. Toiseksi mukana on sellaisia yliopistoon esimerkiksi lehtoreiksi, projektitutkijoiksi tai hallintovirkoihin tulleita, jotka väittelevät lojaalisuudesta yliopistolle tai omaa asemaansa varmistaakseen. Kolmas on muuhun työelämään jo sijoittuneiden kouluttautujien joukko, joita ajaa tiedonjano tai jokin epäspesifi kunnianhimo, itsensä ja alansa kehittämisen ja eteenpäin menon hinku. Neljäntenä ryhmänä ovat ne, jotka haluavat huipentaa elämänsä väitöskirjaan ja väittelevät eläkeiässä tai sen kynnyksellä eivätkä odotakaan siitä enää työmarkkinavastinetta. Järjestelmän ulkopuolelta tulleet antavat ryhtymisilleen myös hyvin henkilökohtaisia syitä: elämässä on jokin aukko tai tyhjä paikka, joka kaipaa täyttämistä. Näille muillekin professorin esittämä kannustus, aiheen ehdottaminen, organisoima seminaari tms. on voinut olla tärkeä ylläke.

Cynthia Cockburn (1991) on todennut, että työelämässä (sama koskee politiikkaa) naiset on se sukupuoli, jolla on lapsia. Miesten lapset tuntuvat olevan irrelevantti asia heidän uralleen, nainen joutuu tekemään tiliä siitä, miten hän hoitaa perheensä, miten hän pystyy yhdistämään vaativan työn ja lapset. Se on samalla ärsyttävää ja realistista. Vanhemmuus ei ole symmetrisoitunut enkä usko että puhuminen sukupuolettomalla tavalla vanhemmuuden ja työn tai perheen ja työn yhdistämisestä poistaa sukupuolen. Tässä aineistossa naiset viestivät monin tavoin lasten ja perheen tärkeydestä elämässään. Ja vaikka en halua romantisoida äitiyttä tai paheksua lapsettomuutta, niin on kohtuutonta, jos tämän päivän työelämässä on positioita, joissa ei voi tulla äidiksi tai jos naisten on valittava joko lapset tai työ. Tällaisesta naisten jakautumisesta tai uuspolarisoinnuksesta on jo oireita suomalaisessa yhteiskunnassa. Jos ajattelen viime vuosisadan naisten liikkeitä, niin niiden keskeisiä tavoitteita ovat olleet äitien oikeus työhön ja työssäkäyvien naisten oikeus äitiyteen.

Jyväskylän yliopistossa väitelleet naiset ovat äitejä siinä missä kaikki suomalaiset naiset ja vähän useamminkin. Tohtorijuonta ja lapsijuonta, lapsia ja väitöskirjoja on soviteltu ja ajoitettu eri tavoin. Aineiston eri syntymä- ja väittelypolvet eroavat perheellistymisessään osin jo teknisistä syistä. Aineiston nuorimmilla ja siis väistämättä myös nuorina väitelleillä, ei ole voinut olla aikuisia lapsia tohtoroitumisen aikaan. Aineistoon liittyvistä teknisistä tekijöistä riippumatta sukupolvien eroista voi myös tehdä päätelmiä. Äitiys on yleisintä keskimmaisella sukupolvella. Pioneeripolvessa on eniten sinkkuna ja lapsettomina eläneitä, nuorimmassa ikäpolvessa, jossa siis on paljon luonnontieteilijöitä, on taas yleistynyt lasten lykkääminen väitöskirjan jälkeen.

Vanhemmat sukupolvet ovat säännönmukaisesti saaneet lapsensa ensin ja väitelleet myöhemmin, ja usein lapset ovat jo ehtineet aikuisiksi ennen äidin tohtoroitumista. Osa on tietoisesti peräkkäistänyt perheellistymisen ja väitöskirjan teon, osa on tehnyt kumpaakin rinnan vuosia tai vuosikymmenenkin.

Väitöskirjan tekeminen on vaatinut tinkimistä monista asioista. Lapista tinkiminen on yleistä nuorimmilla ja luonnontieteilijöillä. Vanhemmat polvet ovat tinkineet jostain muusta, lähinnä omasta ajasta ja koti-työstä. Mutta naiset eivät juurikaan kadu ratkaisujaan tai tekemisiään. *Vastaan niin kuin Edith Piaf: jene reguette riem.* Näin vastasi kysymyk-

seemme ”kadutko mitään” vastaajien vanhin, neljän lapsen äiti. Ja toinen: *En kadu. Jälkiviisaus ei ole viisautta. Elämä oli silloin pienempien lasten vanhemmuutta, työtä ja rakkautta, nyt elämäntilanne on erilainen. Oma kehitys vaatii aikansa: aikaa ei saa käännettyä taaksepäin. Olin silloin itsekin vähän erilainen ihminen.*

Olin liittänyt kysymyksen katumisesta nimenomaan väitöskirjan tekoon ja sen vaatimiin kompromisseihin. Inspiraatio tähän tuli Riitta Jallinojalta (2002), joka on todennut, miten 1990-luvulla mediaan ilmesivät katumustarinat. Niissä uraa tehneet – tavallisesti miehet – katuivat työkeskeistä elämäänsä ja lupasivat uudessa avioliitossa uuden vaimon ja pienten lasten kanssa toimia toisin, olla nyt hyviä isiä. Muutenkin viime vuosikymmenellä nousi familistinen, lasten ”pahoinvoinnista” huolta kantava ilmapiiri. Perheen ja työn sovittaminen tuntuu kerran luoduista järjestelyistä huolimatta taas problematisoituneen päivittäiseksi puheaiheeksi. Tuntuu hienolta, jos tutkijanaiset olivat voineet tehdä väitöskirjansa, tuon ekskursioon tieteen maailmana ja mieluummin koko työuransa hyvällä omallatunnolla, katumatta. Sen verran samanlaisuutta familistisävyisiin katumustarinoihin aineistossa kuitenkin oli, että jos kaduttiin, niin kaduttiin lähinnä puuttuvaa lasta, ensimmäistä, toista tai kolmatta. *Kolmas lapsi on jäänyt mielen päälle. Olisin halunnut hankkia, ilman väitöskirjaa se olisi ollut todennäköistä.* Sen sijaan viivästynyttä väitöskirjaa tai ehkä tavoitteita matalampaa arvosanaa kukaan ei katunut. Yksi katui sitä, ettei ollut neuvotellut asioita toisin miehensä kanssa, vaatinut tältä enempää, vaan uupunut itse väitöksen ja sairastelevien lasten kanssa.

Naistarinoiden juonet

Jonkinlainen naistietoisuus, ajatus siitä, että on nainen ja että sillä on väliä ja merkitystä myös tutkijantyön ja -aseman kannalta, on yleinen tässä aineistossa. Ehkä muut ovat jättäneet vastaamatta; vastanneissa vain kaksi kieltää ponnekkaisesti, että sukupuoli olisi mitenkään relevantti asia tohtorinuralla. *En koe sukupuolta mitenkään olennaiseksi asiaksi, ei se menestyminen ole siitä kiinni ainakaan tällä alalla.* Ja toinen: *En ole vielä tähän mennessä kokenut naiseuteni vaikuttaneen etenemiseeni tai arvostukseeni. Tämän takia naiseuden teeman esiin nostaminen ei ainakaan minun koh-*

dallani ole tarpeen. Siis se merkitys tai konteksti, mihin sukupuoli näissä liitetään, on menestys, arvostus ja eteneminen.

Sosiologia lähtee siitä, ettei ole yhtä tapaa kertoa itseään vaan erilaiset tilanteet ja vuorovaikutukset houkuttelevat esiin erilaisia itse esittämiä. Naisille suunnattu, naistietoinen kysely on voinut antaa tilaa tai kutsua esiin fragmentoitunuttakin naistietoisuutta ja -kokemusta. Joka tapauksessa uskallan väittää, että sadan vastaajan kirjoittamissa pienoistarinoissa näkyvät naistapaiset tunnot ja kokemukset. Ne ovat sillä tavalla sukupuolen läpäisemiä, että on mahdotonta ajatella niitä miesten kirjoittamiksi. Jos ne saisi sokkona luettavakseen, ne tietäisi naisten kirjoittamiksi silloinkin kun niissä ei puhuta suoraan omasta naissukupuolesta.

Naisten yliopisto -seminaarin osallistuneet opiskelijat Katri Kuvaja ja Hanna Surakka²⁰ analysoivat ko. tarinat ja paikansivat niistä hyödyllisellä tavalla viisi puherepertuaaria: miesten maailma, itsensä löytäminen, epävarma tulevaisuus, tärkeä perhe ja nöyryys. Teemojen luotettavuutta lisää se, että kun olen myöhemmin itse lukenut samoja tarinoita, voisin päätyä suunnilleen samoihin teemoihin. Kun vedän niitä seuraavassa yhteen, käytän lomakkeiden muissakin kohdissa olleita vapaita vastauksia, ja tukena muutakin naisia ja yliopistoa koskevaa aineistoa, johon olen viitannut tässä kirjassa aikaisemmin. Nämä vahvimmin esille nousseet teemat osoittavat, miten tavattoman ristiriitaisen kentän ja maailman yliopisto ja tiede, ja lyhyetkin, väitöskirjan mittaiset ekskursionit siihen, naiselle avaavat.

(1) *Miesten maailma* voi tarkoittaa suoraa mainintaa siitä, miten yliopisto on ”miesten maailma”. Tarkemmin analysoiden se viittaa maskuliinisiin työehtoihin, pelisääntöihin ja kulttuureihin, kilpailuun, suorittamiseen, pyrkimiseen ja mittaamiseen. Miesten maailma tiivistää myös naissukupuolesta koettua haittaa, vähättelyä, sivuuttamista, tuen puutetta ja miesten asettamista etusijalle. Se on myös naisten seksuaalisointia, joka voi näkyä niin nuorten ja nättien naisten saamana myönteisenä huomiona kuin seksuaalisena häirintänä. Häirinnän kohteeksi joutuneet, siitä kieltäytyneet ja kieltäytymisestä hintaa maksaneet ovat kirjoittaneet sapekkaita vastauksia. Vierautta darwinilaisessa viidakossa, joka perustuu

²⁰ Katri Kuvaja & Hanna Surakka: naisena tiedemaailmassa – Kokemuksia akateemiselta taipaleelta. Naisten yliopisto-seminaarityö 15.1.2004

kilpailuun, pisteiden keruuseen ja pudotustaisteluihin ja jossa on vähän tilaa yhteisyydelle, ovat voineet tuntea niin pioneerit miessäädyn nykyistä selkeämmin hallitsemassa yliopistossa kuin naiset nykyisessä kilpailuyliopistossa. Saattaa olla, että vierautta tuntevat myös vanhan sääty- ja sivistysyliopiston miehetkin menettäessään entisiä erioikeuksiaan, arvostetun ja kohtuullisen rauhoitetun tiedemiehen statuksen ja kohtelun.

Mutta, paradoksaalisesti, juuri tässä miesten rationaalisessa maailmassa naiset ovat saaneet vahvoja itsensä löytämisen, oman kasvun ja tyydytyksen tunteita samoin kuin luovan työn iloa. (2) *Itsensä löytäminen* tiivistää tunteen väitöskirjatyön ja tohtoroitumisen mukanaan tuomasta omasta kasvusta ja vahvistumisesta niin asiantuntijana kuin ihmisenä. Mieheensä vastustuksen vuosi kertaalleen väitöskirjasta luopunut kirjoittaa: *Aloitin väitöskirjan uudelleen (...) Päätin elää omaa elämäni niin kuin haluan ja aloitin*. Opiskelu, kouluttautuminen ja tieteellisen opinnäytteen tekeminen on naisille kaksinkertainen transformaatio. Heidän on käytävä läpi transformaatio maallikosta asiantuntijaksi, oman alansa suurten ajatusten ja tieteellisten tekniikkojen haltijoiksi. Mutta heidän on myös tullava subjekteiksi, kasvettava autonomiseksi, päteväksi, itseensä uskovaksi toimijaksi. Sama subjektivoitumisen prosessi tapahtuu muilla koulutustasoilla, naisilla, jotka päättävät elää oman elämänsä ja tehdä sen mitä itse tahtovat – vaikkakin neuvotellen. Naisten kirjoittamat vastaukset ja tarinat kuvaavat itsensä likoon laittamista, onnistumista, saavuttamista, omaa kasvua, terapeutista matkaa itseen, oman voiman löytymistä ja itsen varmistumista. Onnistuminen ei välttämättä ole tieteen huipulle nousemista vaan syvää onnistumista voi tuntea myös kyläkouluun takaisin palaava opettaja. Ja mitä muuta työtä kohtaan voi tuntea samanlaista rakkautta tai halua kuin tutkimustyötä kohtaan?

Mutta naiset eivät kirjoita vain oman voiman löytymisestä vaan sellaisesta mitä Kuvaja ja Surakka kutsuivat (3) *nöyryydeksi*. Tällä he tarkoittavat asennetta, jonka mukaan elämää ei voi itse mielin määrin suunnitella, ohjata, hallita ja hallinnoida. Nöyryydessä on monta nyanssia: kiitollisuus, hyvä onni, sattuma, onnekkuus, traagiset tapahtumat, epäonnistumiset, pettymykset. Nöyryys on myös suhteellisuudentajua, kuten seuraavalla eläkeikäisellä historioitsijalla. *Suhteellisuudentajua on ylläpitänyt historian tutkijan itsestänselvyyttä, että meistä kaikkein suurimmistakin jää jäljelle kovin vähän, ei edes sitä isoisan olkihattua*. Naiset ottavat etäisyyttä

omasta menestyksestään esimerkiksi puhumalla ns. urasta ja ns. menestyksestä.

Kun ajattelen ns. uraani, minun on myönnettävä, että olen ollut onnekas – tai oikeassa paikassa oikeaan aikaan, ja saanut tehdä monia mielenkiintoisia asioita. Nyt eläkkeellä ollessani mietin, että kaikki työelämässäni näyttää olleen sattumien summaa, ei omia harkittuja valintoja. Oma osuuteni on vain se, etten ole torjunut eteeni tulleita mahdollisuuksia. (...) Silti minulla on taipumus ajatella, että ns. menestykseni on pitkälle sattumaa ja hyvää onnea. (...) Ehkä lyhyesti sanottuna elämäni on: sattumien kautta ja niitä hyödyntäen voi päästä hyvinkin pitkälle!

Elämän hyvistä asioista kirjoittaessaan naiset osoittavat kiitollisuutta joko vain hyvin kohdellutta elämää kohtaan tai tiettyjä henkilöitä kohtaan. Kiitollisuutta – kuten Hochschild (2003) sitä analysoi – tunnetaan silloin kun on saanut jotain, joka ei ole omaa ansiota tai taattu oikeus, jotain sellaista, joka ei lankea itsestään selvästi naiselle, vaan on vähän ylimääräistä ja etuoikeutettua. Aineisto antaa ainakin vihjeitä siitä, että kiitollisuus onnekkuudesta, ennen kaikkea siitä, että voinut saada sen kaiken eli tohtorintutkinnon, hyvän työuran ja perheen/lapset, kuultaa aikaisempien sukupolvien puheessa, ei nuorimmilla. Tämä avaa kaksi tulkintaa. Ensimmäinen on ikään nojaava tulkinta: kiitollisuus on iän mukana ilmestyvä tunne. Toinen on sukupolvitulkinta. Ehkä nuorin sukupolvi tuntee saaneensa vain sen, minkä ovat ansainneet ja itselleen ottaneet. Tohtorintutkinnon yleistyessä ja normalisoituessa myös naiselle se (pieni) menestys, jota tohtorintutkinto ja sen jälkeiset epävarmat työmarkkinat antavat, ei herätä enää kiitollisuutta, vaan oireellista tyytymättömyyttä.

(4) *Perheen* keskeisyys pikkutarinoissa kertoo siitä, miten naiset sovittelevat elämässään kahta juonta, lapsia ja työuraa. He kertovat tekemistään ratkaisuisista, opiskelu-, työ- ja perheellistymisuran ajoituksista sekä puolison ja/tai lasten merkityksestä elämässään. Joillekin lapset ovat lahja, tietoisien tiedeuran tekijöille ja uudessa tohtorikoulutuksessa mukana olijoille rationaalisen harkinnan asia. He joutuvat miettimään entistä tarkemmin lasten ajoitusta. Kun naiset strukturoidussa kysymyksessä asettivat tärkeysjärjestykseen kodin/perheen, työn/uran ja muun, niin perhe oli ylivoimainen ykkönen. En tiedä, onko kysymys naisen normatiivisesta

pakosta ”tunnustaa perhettä” vai syvistä tyydytyksistä, joita vain läheiset, lapset, puoliso, vanhemmat, sisarukset, voivat antaa. Arjen käytännöissä työ on usein silti asettava etusijalle, ja väitöskirjaa tehdessään naiset ovat harjoittaneet myös sosiaalista ja emotionaalista askeettisuutta ja tinkineet niin omasta kuin perheajasta.

Naiset puhuvat kaksoisomistautumisesta, omistautumisesta työnsä ja perheelleen, myös väitöskirjojen esipuheissa. Väitöskirjojen esipuheet muistuttavat pikkutarinoita myös siinä, että niissäkin osoitetaan kiitollisuutta ja nöyryyttä. Perheen tosiasiallinen ja symbolinen tärkeys naisille kertoo siitä, että naiset pyrkivät tulemaan oman elämänsä subjekteiksi pitäen läheisensä mukanaan tai jättämättä heitä taakse ja katkomatta siteitä niin kuin Sennett (2003) ajattelee tämän ajan menestymisen edellyttävän. Lähtiessään matkalle naiset ottavat mukaansa muutakin kuin ”käsimatkatavarat” – kierrättääkseni tuota Zygmunt Baumanin (2002) ilmaisua: ”Päästyään eroon raskaista koneista ja suurista tehdastyöläisten joukoista pääoma ottaa nykyisin matkalle mukaansa vain käsimatkatavarat – salkun, kannettavan tietokoneen ja matkapuhelimen.”

(5) Viides teema, *epävarma tulevaisuus*, on paljon esillä julkisuudessaakin. Naistohtorit olivat sijoittuneet kohtuullisen hyvin työmarkkinoille siinä mielessä, että avoin työttömyys vastanneilla oli harvinaista. Silti työn epävarmuus oli yksi yleisimmistä teemoista. Se sisältää tohtoreiden kokemukset työttömyydestä, pätkittäisestä työurasta tai suoranaisestä epätoivosta tilanteessa, missä ei ”kelpaa minnekään”, missä tohtorintutkinto tuntuu olevan pikemmin este kuin ansio työtä etsittäessä ja missä on saanut tuntea olevansa ”outo”, yliopiston pilaama ihminen. Jos maisterin on ollut vaikea sijoittua työelämään, tohtorintutkinto ei välttämättä helpota asiaa. Tämän päivän yksilöllistyneen eriarvoisuuden oloissa (Beck 1986) rakenteelliset ristiriidat ja ongelmat, kuten koulutuksen ja työmarkkinoiden suhteet, näyttäytyvät yksilöllisinä kohtaloina ja epäonnistumisina.

Demokratisoitunut riskisijoitus

Nyt taaksepäin katsoessa väitöskirjavaihe tuntuu helpolta. Työ eteni nopeasti vauhti päästyään ja elämä yhden lapsen kanssa oli helpompaa. Nyt post doc-vaiheessa kahden lapsen kanssa arki ja vaatimukset ovat vaikeammin yhteensovitettavissa. Ristiriita siitä, että ei panosta kumpaankaan elämänalueeseen riittävästi, on jatkuva. Myös kilpailun kovuus mietityttää. Vaikka tutkimustyö sisällöllisesti inspiroikin valtavasti, välillä mietin kuinka totaalisesti haluan antautua tälle akateemiselle järjestelmälle. Olletikin, kun et koskaan tiedä, palkitseeko se sinua lopulta! (v. 1971 syntynyt vastaaja, professorin virka tavoitteena ”ehkä, mahdollisesti”)

Jyväskylässä väitelleet naiset ovat inspiroituneet tutkimuksesta, kokeneet paljon löytämisen, keksimisen, saavuttamisen ja oman kasvun tunteita, niitä samoja kuin itsekin olen tuntenut, vaikka harvemmat ovat ehkä omistautuneet niin täysin tälle rakkaudelle. Kun naiset ovat päässeet mukaan ja sisään tieteeseen, heille on avautunut tyydytystä tuottava maailma. Mutta ei vain se.

Akateemiseen uraan panostaminen on riskisijoitus. Se vaatii paljon ja siitä ei tiedä, palkitseeko se vai jättääkö ikäviin umpikujiiin. Lisäksi naiset, emotionaaliset ja intellektuaaliset puolisiirtolaiset, painivat naisille ominaisella tavalla sen kanssa, missä määrin itsensä kannattaa sijoittaa akateemiseen työuraan ja sen pelisääntöihin.

Miksi akateeminen maailma ei palkitsisi? Ensinnäkin yliopistourat perustuvat jatkuvaan kilpailuun ja kapeneviin hierarkioihin, joiden huijulle pääsevät vain harvat. Osa putoaa väistämättä pois. Yliopistot eivät voi laajentua niin, että ne sulkisivat sisäänsä kaikki väitelleet tai edes ne, jotka sinne mielellään jäisivät. Lisäksi naiset kaipaavat ei-kilpailevia yhteisöllisyyksiä. Perhe ja parisuhde voi olla sellainen, mutta ei ole välttämättä, kun kahden uran avioliitoissa taistellaan omasta ajasta ja tilasta ja mahdollisesti uralla etenemisestäkin. Ehkä puhtaimman ei-kilpailevan siteen tarjoavat lapset – ne, joiden Ulrich Beck (1986) olettaa tulevan sitä tärkeämmiksi mitä mahdottomammiksi he tulevat yksilöllistyneiden työmarkkinaurien maailmassa. Mutta yliopistotkaan eivät ole täysin vailla lojaleja ja tukea antavia siteitä. Yliopistoissa paitsi kilpaillaan ja vähätellään toisten saavutuksia, tehdään myös yhteistyötä. Naiset olivat löy-

täneet ystävyyttä myös toisilta samassa tilanteessa olevilta naisilta, joskus myös ohjaajilta.

Niille, jotka sijoittuvat sisälle, yliopisto on ambivalentti paikka. Se tarjoaa edelleenkin tilaisuuksia inspiroivaan ja puoleensavetävään tutkimustyöhön, mutta muuten yliopiston työolot ovat muuttuneet ongelmalliseen suuntaan. Naisilta suljettu tai poikkeusnaisille avautunut säätyyliopisto takasi harvalukuisille tohtoreilleen arvovaltaa, kunnioitusta ja autonomista tieteentekemistä. Yliopiston demokratisoituminen merkitsee sekä uusien ryhmien pääsyä yliopistoon ja tohtoreiksi että säätymäisiin erioikeuksiin ja läänityksiin nojaavien toimintatapojen avautumista, voisi sanoa Ulrich Beckin ajatuksia kierrättäen.

Entisten erioikeuksien menettäminen on ikään kuin heittänyt toiseen reunaan, ja sitä kuvataankin yliopistovirkojen proletarisoitumisena. Akatemian raportti sanoo, että yliopistotyön ongelmina ovat työkuorma, ajanhallinta, autonomian, statuksen ja palkkauksen menetykset (Suomen tieteen tila ja taso 2003, 51). Erityisesti professorin viroista on tullut kuormittavia, pitkien työaikojen paikkoja. Tässä aineistossa näyttäytyvä väsyminen tai uupumus oli monisyistä, mutta yksi tyyppi on professorisyndrooma. Professorit tunsivat muita enemmän väsymystä ja joutuivat muita useammin työskentelemään liian lujasti. Lisäksi yliopistot joutuvat ottamaan vastaan enemmän kuin oman osansa uuden julkisjohtamisen (new public management) ehtymättömästä virrasta, siis uudistuksista, jotka koemme pelkäämään perversseinä ja yliopiston toimintaan sopimattomina. Itse ajattelen, että elämän yliopistossa tekee siedettäväksi eriytymisen mahdollisuus. Kaikkien ei ehkä tarvitse tehdä kaikkea tai ainakaan olla yhtä hyviä kaikessa. Joku voi suuntautua enemmän opetukseen ja sen kehittämiseen, joku omaan tutkimukseen, tutkijakoulutukseen ja konferenssiin, kolmas hallintoon ja yliopiston kehittämiseen, neljäs yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen ja asiantuntijarooliin. On kyllä niitäkin, jotka tuntuvat riittävän kaikkeen.

Luulen, että ongelmana on myös yliopistolle ominainen ammattitauti, riittämättömyys. Pyrkiminen ja saavutukset eivät jätä rauhaan maailmassa, jossa mitataan, evaluoidaan ja läpivalaistaan, jossa tehdään ranking-listoja ja jossa hyvin konkreettisella tavalla on verrattava itseään maailman parhaisiin. Yliopiston antama tunnustuskin (esimerkiksi valinta ”vuoden joksikin”) on ambivalenttia; sekin nojaa ranking-listojen

logiikkaan. Kysymys kuuluukin, palkitseeko yliopisto muita kuin huipulle päässeitä ja mikä hinta huipulle pyrkimisestä pitää maksaa. Huipun luonteeseen kuuluu, että kaikki eivät voi päästä sinne; ei se mikään huippu silloin olisi. Täten huiput ovat koko ajan uudelleenmäärittelyn kohteena. Miehistä en tiedä, mutta ainakin naiset näyttävät joutuvan maksamaan hintaa jo siitä pienestä huipusta, jota professorinvirka merkitsee. Tohtori on antanut professoreille paljon nimenomaan työurana ja toimeentulona, mutta he ovat muita vähemmän tyytyväisiä yksityiselämäänsä ja terveyteensä.

Sijoittuminen yliopistomaailman ulkopuolelle tohtorina ei ole sen helppoa kuin maisterinakaan. Tässäkin aineistossa on niitä, jotka kokivat muille työmarkkinoille pyrkiessään olevansa outoja, yliopiston pilaa-mia ihmisiä. Toisaalta aineiston tyytyväisimmät tarinat löytyivät niiltä, jotka olivat sijoittuneet tohtorikoulutusta vastaaviin asiantuntijapaikkoihin yliopiston ulkopuolelle.

Naisystävällinen yliopisto

Tekemässäni kyselyssä ei kysytty naisten näkemyksiä ihanteellisesta yliopistosta. Liisa Husu (2004) kysyi haastateltaviensa käsityksiä siitä, miten yliopistosta voisi tehdä paremman paikan naisille. Husu jaottelee näkemykset neljään. Jotkut puhuivat yksilöistä, heidän asenteistaan ja ihmisten muuttumisesta sisältä päin. Toiset puhuivat yliopisto-organisaation tasapuolisuudesta, demokraattisuudesta ja avoimuudesta sekä tasa-arvokysymysten esilläpidon tärkeydestä. Kolmannet vaativat interventioita, esimerkiksi selkeitä valituskanavia seksuaalisen häirinnän tapauksia varten. Yksi haastateltu siirsi asian yhteiskuntapoliittiseksi ja vaati kotiapulaisen palkan verovähennysoikeutta lapsiperheille.

Luulen, että jos olisin tullut kysyneeksi visioita tai reseptejä, kaikki nuo näkökohdat olisivat tulleet esille. Jotkut olisivat puhuneet asenteista ja yksi professori itse asiassa kirjoitti kotiapulaisten puolesta. Jotkut olisivat varmaankin puhuneet tasa-arvotietoisuuden puolesta, ja kiusaamista ja seksuaalista häirintää kokeneet olisivat vaatineet tehokkaampia keinoja puuttua näihin tapauksiin. Mutta mikään edellä mainituista ei olisi suo-

raan puuttunut kiperään kysymykseen uusien tohtoreiden työn epävarmuudesta, joka välittyi aineistosta selvästi.

Itselleni puhuttelevinta on ollut tohtoriksi väitelleiden naisten moninaisuuden tajuaminen, naisten asettuminen hyvin erilaisiin paikkoihin suhteessa sukupuoli/tiedejärjestelmään. Aineisto myös puhuu moninaisuuden ja sallivuuden puolesta, ja se vihjaa niistä ongelmista, joita tehotohtori-ideaali tuottaa naisen elämässä. Voi kysyä kuin Pirkko-Liisa Ahponen (2001, 55) hänen pohtiessaan akateemisen ja tasa-arvoisuuden suhdetta: Millaista olisi moninaisuutta kunnioittava tasa-arvoisuus? Mahdollisesti jo tohtoritavoitteet itsessään edellyttävät ja säilyttävät suvaitsevaisuutta. Luultavasti paljon tohtoreita tarvitseva yliopisto joutuu myös suvaitsemaan, tukemaan ja kunnioittamaan moninaisia väittelijöitä.

Liitetaulukko: Maisterin tutkinnon suorittaneet tiedekunnan ja sukupuolen mukaan

	1960- 1969	1970- 1974	1975- 1979	1980- 1984	1985- 1989	1990- 1994	1995- 1999	2000- 2003
Kasvatustieteellinen								
Miehet	101	106	57	81	187	229	191	124
Naiset	78	167	88	183	449	688	800	837
Yhteensä	179	276	145	264	636	917	991	961
Naisten osuus	44	61	61	69	71	75	81	87
Humanistinen								
Miehet	132	115	111	148	135	177	262	208
Naiset	225	254	298	397	555	861	947	924
Yhteensä	357	369	409	545	690	1038	1209	1132
Naisten osuus	63	69	73	73	80	83	78	82
Matemaattis-luonnont.								
Miehet	13	124	256	231	257	278	419	322
Naiset	3	39	98	136	207	244	415	387
Yhteensä	16	163	354	367	482	522	834	709
Naisten osuus	19	24	28	37	43	47	50	55
Yhteiskuntatieteellinen								
Miehet	6	121	311	311	330	358	269	137
Naiset	2	129	347	376	545	593	580	432
Yhteensä	8	250	658	687	784	951	849	596
Naisten osuus	25	52	53	55	58	62	68	74
Taloustieteellinen								
Miehet							150	183
Naiset							139	228
Yhteensä							289	411
Naisten osuus							48	55
Liikunta- ja terveystiet.								
Miehet	15	52	47	70	120	196	222	161
Naiset	3	27	58	113	202	260	384	326
Yhteensä	18	79	135	183	322	456	606	487
Naisten osuus	16	34	43	62	63	57	63	65
Informaatioteknologia								
Miehet							75	263
Naiset							22	72
Yhteensä							97	335
Naisten osuus							23	22

LÄHTEET

- Acker, Joan: *Gendering Organizational Theory*. Teoksessa Albert J. Mills & Peter Tancred (eds.): *Gendering Organizational Analysis*. Sage, London 1992.
- Adkins, Lisa: Cultural Feminization: 'Money, Sex and Power' for Women. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 2001, 26, 3, 669–696.
- Ahponen, Pirkko-Liisa: Akateemisuus ja tasa-arvo. *Naistutkimus* 2001, 14, 3, 51–56.
- Aisenberg, Nadya & Harrington, Mona: *Women of Academe. Outsiders in the Sacred Grove*. The University of Massachusetts Press, Amherst 1988.
- Ball, Stephen: Suorituskeskeisyys ja yksityistäminen jälkihyvinvointivaltion koulutuspolitiikassa. *Kasvatus* 2004, 35, 1, 6–20.
- Bayman, Zygmunt: *Notkea moderni*. Vastapaino, Tampere 2002.
- Beck, Ulrich. *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1986.
- Beck, Ulrich: *Democracy without Enemies*. Polity Press, Cambridge 1998.
- Beck, Ulrich & Beck-Gernsheim, Elisabeth: *Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. Sage, London 2003.
- Beck-Gernsheim, Elisabeth: *Das halbierte Leben. Männerwelt Beruf, Frauenwelt Familie*. Campus, Frankfurt am Main 1980.
- Bergman, Solveig: Kvinnan och vetenskapssamfundet. Tasa-arvoasiain neuvottelukunta, Naistutkimusmonisteita 1985:1.
- Bradley, Harriet: *Gender & Power in the Workplace. Analysing the Impact of Economic Change*. Macmillan Press, London 1999.
- Bradley, Harriet, Erickson, Mark, Stephenson, Carol & Williams, Steve: *Myths at Work*. Polity Press, Cambridge 2000.
- Casey, Catherine: *Work, Self and Society after Industrialism*. Routledge, London & New York 1995.
- Cockburn, Cynthia: *In the Way of Women. Men's Resistance to Sex Equality in Organizations*. Macmillan, London 1991.
- Delamont, Sara: Voiko nainen olla intellektuelli? Voiko intellektuelli olla nainen? *Naistutkimus* 1991, 4, 2, 18–29.
- Deutsch, Francine: *Halving it all. How Equally Shared Parenting Works*. Harvard University Press, Boston 2002.
- Drobnic, Sonja & Blossfeld, Hans-Peter: *Careers of Couples and Trends in Inequality*. Teoksessa Hans-Peter Blossfeld & Sonja Drobnic (eds.): *Careers of Couples in Contemporary Society*. Oxford University Press, Oxford 2001.

- Eberlein, Burkard & Kerwer, Dieter: *New Governance in the European Union: A Theoretical Perspective*. *JCMS* 2004, 42, 1, 121–142.
- Engman, Marja: *On elettävä täysin yksin*. Suomen varhaisimmista naistutkijoista. *Naistutkimus* 1989, 22, 1, 15–30.
- Eskola, Katarina: *Autius lehtipuissa*. Elsa Enäjärvi-Haavion ja Martti Haavion päiväkirjat ja kirjeet 1942–1951. Parielämäkerran päätösosa. WSOY, Helsinki 2003.
- Fagan, Colette: *Gender, Employment and Working Time Preferences in Europe*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Dublin 2001.
- Florida, Richard: *The Rise of the Creative Class*. Basic Books, New York 2002.
- Fox-Keller, Evelyn: *Tieteen sisarpuoli*. Pohdintoja sukupuolesta ja tieteestä. Vastapaino, Tampere 1988.
- Friedan, Betty: *The Feminine Mystique*. Gollancz, London 1963.
- Garcia de Leon, Maria Antonia, Sanchez, Maria Jose Alonso & Navarro Maria Rodrigues: *The Elites' Cultural Capital*. Teoksessa Mino Vianello & Gwen Moore (eds.): *Gendering Elites. Economic and Political Leadership in 27 Industrialised Societies*. Macmillan, London 2000.
- Gerhard, Ute, Knijn, Trudie & Lewis Jane: *Contractualization*. Teoksessa Barbara Hobson, Jane Lewis & Birte Siim (ed): *Contested Concepts in Gender and Social Politics*. Edwar Elgar Chenttenham 2002.
- Haavio-Mannila, Elina: *Suomalainen nainen ja mies*. WSOY, Porvoo 1969.
- Halila, Heikki: *Miten tohtoriksi on tultu?* Teoksessa Heikki Halila & Pekka Timonen (toim.): *Miten meistä tuli oikeustieteen tohtoreita*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja, Jyväskylä 2003.
- Halila Heikki & Timonen, Pekka (toim.): *Miten meistä tuli oikeustieteen tohtoreita*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja, Jyväskylä 2003.
- Hakala, Johanna, Kaukonen, Erkki, Nieminen, Mika & Ylijoki, Oili-Helena: *Yliopisto. Tieteen kehdestä projektimyllyksi*. Gaudeamus, Helsinki 2003.
- Harjula, Liisa: *Jyväskylän kasvatustieteellinen korkeakoulu – yliopiston edeltäjä*. Teoksessa Marja-Liisa Hyvönen (toim.): *Harvinaisesta moninaiseksi*. Jyväskylän yliopiston museon julkaisuja 17, Jyväskylä 2004. (2004a)
- Harjula, Liisa: *Seminaariaajan uranuurtajanaisia*. Teoksessa Marja-Liisa Hyvönen (toim.): *Harvinaisesta moninaiseksi*. Jyväskylän yliopiston museon julkaisuja 17, Jyväskylä 2004. (2004b)
- Heinen, Jacqueline & Martiskainen de Koenigswarter, Heini: *Framing Citizenship in France and Finland*. *Social Politics* 2001, 8, 2, 170–181.
- Heiskanen-Mäkelä, Sirkka: *Jäähyväiset Syrakusalle*. Teoksessa Marja-Liisa Hyvönen (toim.): *Harvinaisesta moninaiseksi*. Jyväskylän yliopiston museon julkaisuja 17, Jyväskylä 2004.

- Helen, Ilpo: Äidin elämän politiikka. Gaudeamus, Helsinki 1997.
- Hirdman, Yvonne: Genussystemet. Teoksessa *Demokrati och makt i Sverige. Maktutredningens huvudrapport*. SOU 1990: 44, Stockholm 1990.
- Hochschild, Arlie: *The Second Shift*. Avon, New York 1989.
- Hochschild, Arlie: *The Time Bind. When Work Becomes Home and Home Becomes Work*. Metropolitan Books, New York 1997.
- Hochschild, Arlie: *The Commercialization of Intimate Life. Notes From Home and Work*. University of California Press, Berkeley 2003.
- Husu, Liisa: Tasa-arvoasiain neuvottelukunta naistutkimuksen asialla. *Naistutkimus* 1998, 11, 45–59.
- Husu, Liisa: Sexism, Support and Survival in Academia. *Academic Women and Hidden Discrimination in Finland*. Department of Social Psychology, University of Helsinki 2002. (2002a)
- Husu, Liisa: Yliopistot ja sukupuolten tasa-arvo. Teoksessa Anne Maria Holli, Terhi Saarikoski & Elina Sana (toim.): *Tasa-arvopolitiikan haasteet*. WSOY, Helsinki 2002. (2002b)
- Husu, Liisa: Naisystävällisempään yliopistoon? Tiedenäiset ja muutoksen visiot. *Naistutkimus* 2004, 17, 1, 4–21.
- Hyvönen, Marja-Liisa: ”Vähintään kaksinkertainen työ” – naisia yliopistollisella uralla. Teoksessa Hyvönen, Marja-Liisa (toim.): *Harvinaisesta moninaiseksi*. Jyväskylän yliopiston museon julkaisuja 17, Jyväskylä 2004.
- Jallinoja, Riitta: Huipulle hinnalla millä hyvänsä. Julkaisussa *kenen Suomi*. *Studia Generalia*, Helsingin yliopisto 2002.
- Jokinen, Eeva: Naisen Odyssea individualismiin. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen työpapereita n:o 65, 1991.
- Jokinen, Eeva: Väitellyt äiti. *Naistutkimus* 1996, 9, 2, 1. (1996a)
- Jokinen, Eeva: Väsynyt äiti. Gaudeamus, Helsinki 1996. (1996b)
- Jonasdottir, Anna G. *Sex/Gender, Power and Politics: Towards a Theory of Male Authority in the Formally Equal Society*. *Acta Sociologia* 1988, 31, 2, 157–174.
- Julkunen, Raija: Jyväskylän yliopiston naisopettaja. Julkaisussa *Naisten tutkijanuran ongelmat ja esteet*. Opetusministeriön asettaman työryhmän mietintö, KM 1982:33.
- Julkunen, Raija: Miesten ja naisten tutkijanurat. Jyväskylän yliopiston tiedotuslehti 1985, nro 10, 5–8. (1985a)
- Julkunen, Raija: Naisten aika. *Tiede & edistys* 1985, 10, 4, 295–308. (1985b)
- Julkunen, Raija: Työprosessi ja pitkät aallot. *Vastapaino*, Tampere 1987.
- Julkunen, Raija: Miten naiset saavat naisten työt? *Sosiaalipolitiikka* 1988, 5–26.
- Julkunen, Raija: *Sukupuoli, työ, hyvinvointivaltio*. Teoksessa *Suomalainen nainen*. Otava, Helsinki 1999.

- Julkunen, Raija: Naistutkimuksen identiteetti. *Naistutkimus* 2001, 14, 1, 44–49. (2001a)
- Julkunen, Raija: Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa. Vastapaino, Tampere 2001. (2001b)
- Julkunen, Raija: Kuusikymmentä ja työssä. *SoPhi*, Jyväskylä 2003. (2003a)
- Julkunen, Raija: Sosiologia – valtaa välttelevä tiede. *Sosiologia* 2003, 40, 2, 110–114. (2003b)
- Julkunen, Raija: Suunnanmuutosta lukemassa. Teoksessa Juho Saari (toim.): *Instituutiot ja sosiaalipoliittikka. Johdatus institutionaalisen muutoksen tutkimukseen*. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto, Helsinki 2003. (2003c)
- Julkunen, Raija & Nätti Jouko. *Modernization of Working Times. Flexibility and Work Sharing in Finland*. *SoPhi*, Jyväskylä 1999.
- Julkunen, Raija & Nätti, Jouko: Sukupuolijaot taloudellisessa nousussa. Teoksessa Timo Piirainen & Juho Saari (toim.): *Yhteiskunnalliset jaot – 1990-luvun perintö?* Gaudeamus, Helsinki 2002.
- Julkunen, Raija, Nätti, Jouko & Anttila, Timo: Aikanyrjähdys. Keskiluokka tietotyön puristuksessa. Vastapaino, Tampere 2004. (2004a)
- Julkunen, Raija, Nätti, Jouko & Anttila, Timo. *Tietotyön työajat. Työ ja ihminen* 2004,18,3. (ilmestyy). (2004b)
- Juvonen, Tuula: Miesten tieteen peruskurssi. *Naistutkimus* 1990, 3, 1, 39–41.
- Kinnunen, Tiina: Pikkukaupungin kosmopoliitit. Teoksessa Merja Kokko (toim.): *Naisten kaupunki*. Atena, Jyväskylä 2002.
- Kjellberg, Hanna: Aino Kallas, nainen, jolla on aivot – elävä vastalause vuosisadan vaihteen naiskuvalle. *Naistutkimus* 1989, 2, 4, 41–48.
- Klinge, Matti, Knapas, Rainer, Leikola, Anto & Strömberg, John: *Kuninkaallinen Turun Akatemia 1640–1808*. Otava, Helsinki 1987.
- Klinge, Matti, Knapas, Rainer, Leikola, Anto & Strömberg, John: *Keisarillinen Aleksanterin yliopisto 1808–1917*. Otava, Helsinki 1989.
- KM 1982:33. Naisten tutkijanuran ongelmat ja esteet. Opetusministeriön asettaman työryhmän mietintö.
- Kokko, Marja: Kansakoulunopettajat ja yhteiskunnan kutsu. Teoksessa Marja-Liisa Hyvönen (toim.): *Harvinaisesta moninaiseksi*. Jyväskylän yliopiston museon julkaisuja, Jyväskylä 2004.
- Konttinen, Esa: Professioiden aikakausi? Teoksessa Juri Mykkänen & Ilpo Koskinen (toim.): *Asiantuntemuksen politiikka*. Yliopistopaino, Helsinki 1998.
- Kooiman, Jan and associates: *Findings, Speculations and Recommendations*. Teoksessa Jan Kooiman (ed.): *Modern Governance: New Government-Society Interactions*. Sage, London 1993.
- Korppi-Tommola, Aura: Tohtorikertomuksia – hauskaa oppihistoriaa. *Tieteessä tapahtuu* 2004, 4, 76–77.

- Koski, Leena & Tedre, Silva: Sukupuolipiiloja ja -huolia. Naisten muistoja yliopistouralta. *Naistutkimus* 2003, 16, 3, 19–33.
- Kurki, Hannele: Sukupuoli tutkimusjärjestelmässä. Teoksessa Timo Oksanen, Annamaija Lehvo & Anu Nuutinen (toim.): Suomen tieteen tila ja taso. Suomen Akatemian julkaisuja 9/03, Helsinki 2003.
- Kurki, Hannele: Tutkijakoulutus ja sukupuoli. *Naistutkimus* 2004, 17, 2, 48–51.
- Kurki, Leena & Sihvonen, Pirjo: Väittäely opetusmenetelmänä. Oulun yliopiston opetusmonisteita, 25, 1988.
- Kääpä, Johanna: Tasa-arvoa ja sukupuolibalanssia etsimässä. Jyväskylän yliopiston sukupuolijakautumat tilastojen valossa. Yhteiskuntapolitiikan pro gradu-tutkielma, Jyväskylän yliopisto 1997.
- Lamberg, Marko: Nuoruus ja toivo. Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta 1934–2003. Kampus Kustannus, Jyväskylä 2004.
- Lane, Christel, Potton Margaret & Littek, Wolfgang: The Professions Between State and Market. A Cross-national study of convergence and divergence. *European Societies* 2002, 4, 2, 235–260.
- Larner, Wendy: The “New Boys”. Restructuring in New Zealand, 1984–95. Social politics. *International Studies in Gender, State and Society* 1996, 3, 1, 32–56.
- Lehto, Anna-Maija & Sutela, Hanna: Tehokas, tehokkaampi, uupunut. Työolotutkimusten tuloksia 1977–1997. Tilastokeskus, Helsinki 1998.
- Lehto, Anna-Maija & Sutela, Hanna: Uhkia ja mahdollisuuksia. Työolotutkimusten tuloksia 1977–2003. Tilastokeskus, Helsinki 2004.
- Liljeström, Marianne: Sukupuolijärjestelmä. Teoksessa Anu Koivunen & Marianne Liljeström (toim.): Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen. Vastapaino, Tampere 1996.
- Luukkonen-Gronow, Terttu: Naisten tutkijanuran esteitä: alustava analyysi lehti-ilmoitusaineistosta. Julkaisussa Naisten tutkijanuran ongelmat ja esteet. Opetusministeriön asettaman työryhmän mietintö. KM 1982:33.
- Luukkonen-Gronow, Terttu: Naistutkija, perhe ja työ. *Sosiologia* 1983, 20, 1, 23–32.
- Marin, Marjatta: Assistentiksi valikoituminen. Jyväskylän yliopiston kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisuja 1975, no 249.
- McRae, Susan: *Cross-Class Families. A Study of Wives Occupational Superiority*. Clarendon Press, Oxford 1986.
- Melkas, Tuula: Tasa-arvobarometri 2001. Tasa-arvoasiain neuvottelukunta & Tilastokeskus, Helsinki 2001.
- Naumanen, Päivi: Koulutuksella kilpailukykyä. Koulutuksen yhteys miesten ja naisten työllisyyteen ja työn sisältöön. Koulutus sosiologian tutkimuskeskuksen raportti 57, Turun yliopisto 2002.

- Niemi, Iiris & Pääkkönen, Hannu: Ajankäytön muutokset 1990-luvulla. Tilastokeskus, Helsinki 2001.
- Nikula, Riitta. Pieni tutkimusala esimerkkinä: taidehistorian tohtorit ja työelämä. Julkaisussa Suomen tieteen tila ja taso. Katsaus tutkimustoimintaan ja tutkimuksen vaikutuksiin 2000-luvun alussa. Suomen Akatemian julkaisuja 9/03, Helsinki 2003.
- Nummenmaa, Tapio: Psykologian tutkielmien arvolauseet sukupuolittain. Nais-tutkimus 1990, 3, 1, 43.
- Oakley, Ann: Subject Woman. Martin Robertson, Oxford 1981.
- Onikki, Tiina & Seppänen, Eeva-Leena: Näppärä neiti ja nuori tutkija. Naistutkimus 1989, 4, 49–55.
- Paajanen, Pirjo: Perhebarometri 2002. Saako haikara tulla käymään? Suomalaisen lastenhankinnan ihanteet ja todellisuus. Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitos, julkaisu E 14, 2002.
- Piispa, Minna: Väkiältä ja parisuhde. Nuorten naisten kokeman parisuhdeväkivallan määrittely surveytutkimuksessa. Tilastokeskuksen tutkimuksia 241, Helsinki 2004.
- Puhakka, Antero: Yliopistojen marginaaliset naiset. Teoksessa Antero Puhakka, Minna Suutari & Silva Tedre (toim.): Notkea liike – Pirkkoliisa Ahposen juhla-kirja. Yhteiskuntapolitiikan tutkimuksia, Joensuun yliopisto 2003.
- Puhakka, Antero & Rautopuro, Juhani: Vessi ja illuusio. Opettajien työaikasopimuksen noudattaminen yliopistossa. Tieteentekijöiden liitto, Joensuu 2003.
- Rantalaiho, Liisa: Lehtolapsia. Sosiaalipolitiikka 1989, 167–173.
- Rantalaiho, Liisa: Sukupuolisopimus ja Suomen malli. Teoksessa Anneli Anttonen, Lea Henriksson ja Ritva Nätkin (toim.): Naisten hyvinvointivaltio. Vastapaino, Tampere 1994.
- Rantalaiho, Liisa & Heiskanen, Tuula: Gendered Practices in Working Life. Macmillan, London 1997.
- Rautakilpi, Sirkku: Koulutuspoliittisesta optimismista globaaliin opportunistiin. Kasvatus 2004, 35, 1, 115–117.
- Ronkainen, Suvi: Ajan ja paikan merkitsemät. Subjektiviteetti, tieto ja toimijuus. Gaudeamus, Helsinki 1999.
- Rose, Nikolas: Powers of Freedom. Reframing of Political Thought. Cambridge University Press, Cambridge 1999.
- Rutherford, Sarah: 'Are You Going Home Already?' The Long hours culture, women managers and patriarchal closure. Time & Society 2001, 10, 2/3, 259–276.
- Saarinen, Jaana: Naistutkijat tiedemaailmassa. Kertomuksia tutkimusprosessista. Acta Universitatis Lappeensis 57. Lapin yliopisto, Rovaniemi 2003.
- Sennett, Richard: The Corrosion of Character. The Personal Consequences of

- Work in the New Capitalism. W.W.Norton & Company, New York & London 1998.
- Sennett, Richard: Respect in a World of Inequality. W.W.Norton, New York 2003.
- Siltala, Juha: Työelämän huonontumisen lyhyt historia. Otava, Helsinki 2004.
- Sipilä, Jorma: Kysymysten aika. Yliopisto-opetuksen kriisiytyminen 1992–2001. Korkeakoulutieto 2002, 4, 12–16.
- Sipilä, Jorma: Yhteiskunnan tutkimuksen vaikuttavuus. Julkaisussa Timo Oksanen, Annamajja Lehvo & Anu Nuutinen (toim.): Suomen tieteen tila ja taso. Suomen Akatemian julkaisuja 9/03, Helsinki 2003.
- Somers, Margaret: "We're No Angels": Realism, Rational Choice Theory and Its Critics. *American Journal of Sociology* 1998, 104, 3, 722—784.
- Sorensen, Annemette: Gender equality of earnings at work and at home. Teoksessa Mikko Kautto et al (eds.): *Nordic Welfare States in the European Context*. Routledge, London & New York 2001.
- Strober, Mary: *Toward a General Theory of Occupational Sex Segregation: The Case of Public School Teaching*. Teoksessa Barbara Reskin (ed.): *Sex Segregation in the Workplace*. National Academy Press, Washington 1984.
- Suomen tieteen tila ja taso. Katsaus tutkimustoimintaan ja tutkimuksen vaikutuksiin 2000-luvun alussa. Suomen Akatemian julkaisuja 9/03, Helsinki 2003.
- Takala, Pentti: Toisenlaista ajankäytön tutkimusta. *Hyvinvointikatsaus* 2002, 4, 53–54.
- Tomlinson, Sally: *Education in a Post-Welfare Society*. Open University Press, Buckingham 2001.
- Tommila, Päiviö (toim.): *Miten meistä tuli historian tohtoreita*. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1998.
- Treuthardt, Leena: Tulohajautuksen yhteiskunnallisuus Jyväskylän yliopistossa. Tarkastelunäkökulmina muoti ja seurustelu. *Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research* 245, Jyväskylä 2004.
- Virkki, Tuija: *Vihan voima. Toimijuus ja muutos vihakertomuksissa*. Atena, Jyväskylä 2004.
- Väisänen, Raija: Työelämän turvattomuus, sen syyt ja hallintakeinot. Tutkimus ydinkeski-ikäisistä (45–54) työntekijöistä Kuopion läänissä. Kuopion yliopiston julkaisuja, Kuopio 1995.
- Walby, Sylvia: *Theoretizing Patriarchy*. Blackwell, Oxford 1990.
- Wernick, Andrew: *Promotional Culture. Advertising, Ideology and Symbolic Expression*. Sage, London 1991.
- Woolf, Virginia: *Oma huone*. Kirjayhtymä, Helsinki 1990.
- Ylijoki, Oili-Helena: *Akateemiset heimokulttuurit ja noviisien sosialisointi*. Vas-tapaino, Tampere 1998.